

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL EĞİTİM ANA BİLİM DALI
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**İLKOKUL 4. SINIF İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ İLE
SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ TEMEL İNSANİ DEĞERLER
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ceren KUZUCU

Niğde-2018

T.C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL EĞİTİM ANA BİLİM DALI
SINIF ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**İLKOKUL 4. SINIF İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ İLE
SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ TEMEL İNSANİ DEĞERLER
AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Ceren KUZUCU

Danışman

Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA

Niğde-2018

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Temel İnsani Değerler Açısından Karşılaştırılması ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 10/05/2018

Ceren KUZUCU

ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA danışmanlığında Ceren KUZUCU tarafından hazırlanan "**İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları ,Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Temel İnsani Değerler Açısından Karşılaştırılması**" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

10 / 05 / 2018

JÜRİ :

Danışman : **Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA**

Üye : **Prof. Dr. Mustafa TALAS**

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Vedat AKTEPE**

E. Yalçinkaya

M. Talas

V. Aktepe

ONAY :

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..... Tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Gökhan ÖZDEMİR
Enstitü Müdür V.

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKOKUL 4. SINIF İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ İLE SOSYAL BİLGİLER DERS KİTAPLARININ TEMEL İNSANİ DEĞERLER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

KUZUCU, Ceren

Sınıf Öğretmenliği Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Elvan YALÇINKAYA

Mayıs, 2018

Değerler bizi biz yapan, davranışlarımıza yön veren, başkalarının davranışları karşısında tutumuzu belirleyen, insanlarla ilişkilerimizi yönlendirmemize yardım eden, hayatı daha anlamlı kılan prensiplerimizdir. İlk değer yargılarımızı aile içinde öğreniriz. Daha sonra okul ortamında öğretmenlerimizle ve arkadaşlarımızla yeni değerler edinir, mevcut değerlerimizi de değiştiririz. Bütün insanlarla aynı ortamda huzur barış içinde yaşayabilmemizi sahip olduğumuz ortak değerlere borçluyuzdur. Bazı zamanlar iletişim kurmada zorluklar çıkar ve çatışmalar başlar. Kaosa sürüklenmemek için herkesin uyması gereken kurallar ve kanunlar konulmuştur. Bu kurallara uyma eğilimi de bir çeşit değer yargılarına bağlıdır.

Değerler eğitiminde okullara ve öğretmenlerimize önemli sorumluluklar düşmektedir. Günlük yaşamda karşılaşılabilecek konuları ele alan Sosyal Bilgiler dersi değerler eğitimi açısından oldukça önemlidir. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi ise insan haklarını, bunları korumayı, geliştirmeyi, saygıyı, birlikte yaşamayı, demokrasiyi ve hoşgörüyü ele almaktadır. İki dersin ortak konuları içermesi yanında, aktarılması öngörülen ortak değerlere de sahip oldukları görülmektedir. Her iki dersin ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması, söz konusu olan bu derslerin öğretimine, öğretmenlere, velilere, yöneticilere, eğitim öğretim programları hazırlayıcılarına, öğrencilerin değer yargılarının oluşumuna ve gelişimine katkı sağlaması açısından önemlidir.

Bu çalışmada ilkokul 4.sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada, 2017-2018 eğitim ğretim yılında ilkokul 4. sınıflarda okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile yine aynı yıllarda ilkokul 4. sınıflarda okutulan Sosyal Bilgiler ders kitabı, veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Araştırmada her iki ders kitabı içeriğindeki ünite ve konular incelenmiş; konu metinlerinin türleri irdelenmiş ve barındırdığı değerler tespit edilmeye çalışılarak ğretim programlarında yer alan değerlerle karşılaştırılmıştır. Ayrıca iki ders kitabı, içeriğindeki ortak değerleri ele alınış biçimi karşılaştırılmıştır. Araştırmada İHYD ders kitabında yer alan değerler ile SB ders kitabında yer alan değerler arasında benzerlikler tespit edilmiştir. İki dersin ğretim programlarının disiplinler arası yaklaşıma uygun olarak hazırlanıldığı görülmüştür. Değerler eğitiminde her iki dersin içerdiği değerlerin tutarlılık gsterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Değerler Eğitimi, Sosyal Bilgiler, İnsan Hakları

ABSTRACT

THE COMPARING WITH PRIMARY SCHOOL 4 TH GRADE HUMAN RIGHTS CITIZENSHIP AND SOCIAL STUDIES TEXTBOOKS IN TERMS OF BASIC HUMAN VALUES

Kuzucu, Ceren

Department of Primary School Teaching

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Elvan YALÇINKAYA

May, 2018

Values are what makes us our behavior directional, who determines our stance in the face of the behavior of others, helping us direct our relationships with people life is more meaningful principled. We learn our first trial judgments within the family. Then we acquire new values with our teachers and our friends in school, we also change the current level. We owe it to our common values that we can live in peace with all the people in the same environment. Sometimes there are difficulties in communication and conflicts begin. The laws, laws and regulations that everyone must obey in order not to be dragged into chaos. The tendency to comply with these rules also depends on some kind of value judgment.

The value education that begins at the home continues in the school. In this regard, our teachers have serious responsibilities. The Social Studies lesson is very important for the students as it tackles all the issues that may be encountered in everyday life. Human Rights, Citizenship and Democracy lesson is a lesson in which one thinks that human beings, human rights, protecting, developing, respecting, respecting differences, living together on the same homeland, democracy, tolerance, covered by Social Studies lesson and at least as important as Social Studies lesson course. It is believed that the two courses have common subjects as well as common values that are foreseen to be transferred. The comparison of textbooks in terms of basic human values of both courses is important in terms of contributing to the formation

and development of value judgments of the students to the teaching of these subjects, teachers, parents, administrators and teachers of educational curricula.

In this study, it was aimed to compare 4th grade primary school human rights, citizenship and democracy and social studies textbooks in terms of basic human values. Research, 2017-2018 academic year 4th grade taught Human Rights, Citizenship and Democracy course book and again in the same year in the 4th grade primary school the Social Studies textbook was used as data collection tool.

In the study, the units and subjects of each course book were examined; the types of subject texts were examined and the values they held were tried to be determined and compared with the values in teaching programs. In addition, two textbooks have been compared in terms of the way in which their common values are handled and the quantities and qualities of these values. In the research, a parallelism was found between the values in the human rights citizenship and democracy course book and the values in the social studies textbook. It is seen that the curriculums of the two courses are prepared in accordance with the interdisciplinary approach. In the education of values, the results of both courses are consistent.

Key Words: Values Education, Social Studies, Human Rights

ÖNSÖZ

Bu araştırma ile 2017-2018 eğitim öğretim yılında ilkököl 4. sınıflarda okutulan İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Sosyal Bilgiler ders kitabının temel insani değerler açısından karşılaştırılması amaçlanmıştır. Değerler eğitiminin öneminin kavrandığı ve çalışmaların hız kazandığı günümüzde bu araştırma ile her iki dersin içerdiği değerler ortaya konularak farkındalık oluşturulmaya ve alan yazına bu konularda katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca değerlerin niceliği ve niteliği karşılaştırılıp alan yazı doğrultusunda tartışılmıştır. İnsanların birlikte bir arada barış içinde yaşamasının hem bu kadar kolay hem de bu kadar zor olduğu zamanlarda, sahip olduğumuz değerler yozlaşmaya ve yabancılaşmaya açık hale gelmeye bu kadar yatkınken bu çalışma ile hayatımızın her alanında olan değerlerimiz iki önemli ders çerçevesinde ele alınmaya ve karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim ve tez çalışmam sürecince her türlü desteğini bir an olsun esirgemeyen, araştırmanın hazırlanmasında ve sonuçlanmasında her zaman sabır göstererek, yardım eden, lisans eğitimim sırasında da kendisinin değerli bilgi birikiminden istifade edebilen şanslı öğrencilerinden olduğum çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya'ya sonsuz teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimime başlama konusunda beni cesaretlendiren ve önyak olan, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca sonsuz şey öğrendiğim değerli hocam Doç. Dr. Emre Ünal'a teşekkürlerimi sunar, hayatımın sonuna kadar kendisine minnettar kalacağımı belirtmek isterim.

Yüksek lisans eğitimime başladığım ilk dönem yanımda olan, bana yön gösteren, öneri ve destekleriyle beni cesaretlendiren sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Soner Aladağ'a teşekkür ederim.

Henüz 7 yaşında hayatıma giren ve bana olan inancını hiç kaybetmeyen, her daim desteğiyle mesafelere rağmen yanımda olan, eğitim öğretim hayatımın ilk ışığı, saygıdeğer sınıf öğretmenim Hakan Hiçsönmez'e teşekkürlerimi sunarım.

Ve son olarak nice zorluklara rağmen beni büyüten, maddi, manevi destekleriyle ve bana olan inançlarıyla her daim yanımda olan, hayata bir kez daha gelsem yine onların çocukları olmayı isteyeceğim, canımdan çok sevdiğim ailem; hayatımın kahramanı canım babam Yahya Kuzucu'ya; hayatımın rehberi olan canım annem Ayten Kuzucu'ya ve biricik, kanım, canım, arkadaşım, sırdaşım, yoldaşım, kardeşim Gamze Kuzucu'ya teşekkür ederim.

Mayıs, 2018

Ceren KUZUCU

Anneme, babama ve kardeşime ithafen...

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix

1. BÖLÜM	1
A. Giriş.....	1
1. Problem Durumu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	2
3. Araştırmanın Önemi.....	3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
5. Problem Cümlesi.....	4
6. Alt problemler.....	5
7. Tanımlar.....	5
8. Kısaltmalar.....	5
2. BÖLÜM.....	6
A. Kuramsal Çerçeve	6
1. Değer Kavramı.....	6
1.1. Değerlerin Özellikleri.....	7
1.2. Değerlerin Sınıflandırılması.....	9
1.3. Değer Eğitimi	11
1.3.1. Değer Eğitiminde Ailenin Rolü	16
1.3.2. Değer Eğitiminde Öğretmenin Rolü	17
1.3.3. Değer Eğitiminde Ders Kitaplarının Rolü	20
1.3.4. Değer Eğitiminde Örtük Program.....	20
1.3.5. Değer Eğitiminde Yaklaşımlar.....	23
1.3.6. Disiplinler Arası Yaklaşım ve Değer Eğitimi.....	25
1.3.7. Türk Milli Eğitim Sisteminin Genel Amaçlarında Değerler.....	26
2. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi.....	27

2.1. Temel Kavramlar.....	27
2.1.1. Hürriyet.....	27
2.1.2. Hak.....	27
2.1.3. Vatandaşlık Hakkı.....	27
2.1.4. İnsan Hakları.....	28
2.1.5. Temel Hak ve Özgürlükler.....	31
2.1.6. İnsan Hakları Eğitimi.....	33
2.2. Yurttaşlık.....	37
2.2.1. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi.....	38
2.3. Demokrasi.....	44
2.3.1. Demokrasi Eğitimi.....	44
2.3.2. Demokrasi Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi İlişkisi.....	46
2.4. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi.....	48
2.4.1. İ.H.Y.D Dersinin Amaçları.....	49
2.4.2. İ.H.Y.D Dersi Öğretim Programında Değerler Eğitimi.....	50
2.4.3. İ.H.Y.D Dersi Öğretim Programının Yapısı.....	51
3. Sosyal Bilgiler.....	56
3.1. Sosyal Bilgilerin Tanımı.....	56
3.2. Sosyal Bilgilerin Amaçları.....	57
3.3. Sosyal Bilgilerin Tarihçesi.....	58
3.4. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yaklaşımlar.....	60
3.5. Sosyal Bilgiler ve Değerler.....	61
3.5.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Değerler Eğitimi.....	64
3.5.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Doğrudan Verilecek Değerler.....	65
3.5.3. Etkin Vatandaşlık İçin Sosyal Bilgiler Öğretimi.....	67
3.6. Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Yapısı.....	68
4. İlgili Araştırmalar.....	70
3. BÖLÜM.....	77
A. Yöntem.....	77
1. Araştırma Modeli.....	77
2. Veri Toplama Aracı.....	77
3. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	78
4. BÖLÜM.....	79

A. Bulgular ve Yorum.....	79
1. İ.H.Y.D. Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Değerlere İlişkin Bulgular	79
2. S. B. Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Değerlere İlişkin Bulgular	92
4. BÖLÜM.....	105
A. Sonuç ve Öneriler.....	105
KAYNAKÇA.....	106

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Bazı Ülkelerin Haftalık Ders Çizelgelerinde Vatandaşlık Eğitimi Öğretimi.....	41
Tablo 2. 1924-1970 Yılları Arasında Ülkemizde Vatandaşlık Eğitimi Dersi.....	42
Tablo 3. İHYD Kazanım Sayılarının Ünitelere Dağılımı.....	51
Tablo 4. SB Öğretim Yaklaşımları.....	60
Tablo 5. 2004-2017 SB Programlarında Yer Alan Değerler.....	63
Tablo 6. 2005 SB Programında Doğrudan Verilecek Değerler.....	65
Tablo 7: İHYD Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Değerler.....	79
Tablo 8. İHYD Hazırlık Çalışmaları Başlığı Altında Kullanılan Metin Türleri.....	81
Tablo 9. İHYD Etkinlik Başlığı Altında Kullanılan Metin Türleri.....	86
Tablo 10. İHYD Ders Programında Yer Verilmediği Halde Metinlerde Geçen Değerler.....	89
Tablo 11. İHYD ile SB Ders Programlarında Kazandırılacak Ortak Değerler.....	92
Tablo 12. SB Ders Kitabındaki Metinlerde Değerlerin Yer Alma Şekli.....	92
Tablo 13. SB Ders Kitabındaki Konu Başlıkları.....	94
Tablo 14. SB Ders Kitabında İncelenen Metin Türleri.....	95
Tablo 14. SB Ders Programında Yer Verilmediği Halde Metinlerde Geçen Değerler.....	100

I.BÖLÜM

A.GİRİŞ

1. Problem Durumu

İnsanların toplumdaki duruşunu, hayata karşı bakışını, davranışlarını, düşüncelerini şekillendirmeyi, nasıl iletişim kuracağını, geleceği için geliştirdiği vizyonunu sahip olduğu değerleri belirler. Değerler düşüncelerimizi, düşüncelerimiz davranışlarımızı, davranışlarımız da tepkilerimizi ve ilişkilerimizi şekillendirir. Bu yüzden aynı ya da benzer değerlere sahip insanlarla daha kolay iletişim kurar ve yaşarız. Bizden farklı düşünen; başka bir deyişle bizden farklı değerleri benimseyen insanlara karşı ya olumsuz ön yargı geliştiririz ya da onları yadırgama eğilimi gösteririz.

Peki ya değerlerimizi nasıl belirleriz? Sahip olduğumuz değerler aynı zamanda sergilediğimiz davranışlar mıdır? Değerlerimizi biz mi seçeriz yoksa benimseyeceğimiz değerleri öğrenir miyiz? Hayatımızı bu değerler mi yönlendirir? Bilmediğimiz bir ortamda, hiç tanımadığımız annemizin ve babamızın yanında açarız gözlerimizi. Yavaş yavaş büyürken, hayatı, yaşamayı, düşünmeyi ve nasıl davranmamız gerektiğini de öğreniriz. Edindiğimiz ilk değerleri ailemizden öğreniriz. Paylaşmayı, barışmayı, yardımseverliği, hoşgörülüğü, sevgiyi ailemizle tanırız ve içselleştiririz.

Okul çağına gelindiğinde ise biraz bocalamaya başlarız. Çok sayıda tanımadığımız yaşlılarımız, ilk kez gördüğümüz öğretmenlerimiz, daha önce bilmediğimiz okul ortamı gözümüzü çokça korkutur. Nasıl davranacağımızı, ne yapacağımızı hatta ne düşüneceğimizi bile bilemeyiz. Çünkü artık sahip olduğumuz değerleri daha farklı şekillendirmenin ve yeni değerler öğrenmenin zamanı gelmiştir. Bu noktada ailemizin görevi halen devam ederken hayatımıza yeni girmiş olan arkadaş ve öğretmenlerimize de bolca iş düşmektedir.

Yeni değerler edinmede ve zaten sahip olduğumuz bazı değerleri farklılaştırmaya çalışma da okul ortamı, öğretmenler, okul personelleri, arkadaşlar, dersler hatta eğitim öğretim materyalleri bile etkilidir. Hayatı olabildiğince gerçek ve somut deneyimlerle öğreten ve gösteren okul ortamında değerler öğretimini tam olarak gerçekleştirebilmek için eğitim öğretim programları, öğretmen yetiştirme programları ve ders materyallerinin etkili bir şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.

Eğitim öğretimin vazgeçilmez unsurlarından olan ders kitapları değer öğretimi noktasında sıklıkla başvurulan bir materyal olduğu görülmektedir. İçeriklerindeki görseller ve

metinler çocukların hayal dünyasının gelişmesine katkı sağladığı gibi bilgiye doğru bir şekilde ulaşmalarını geliştirdiği yadsınamaz bir gerçektir. Ders kitaplarının sorumlu, duyarlı, hoşgörülü, barış dolu, yardımsever insanlar yetiştirmeye yardımcı olduğu düşünülmektedir.

Sosyal bilgiler dersinin en önemli amaçlarından biri haklarını, sorumluluklarını, ödevlerini bilen, sorgulayan, merak eden, araştıran, öğrenen, öğrendiğini uygulayan ve bilimsel düşünmeyi davranış haline getirmiş insanlar yetiştirmektir. Bu amaçları gerçekleştirmeyi kendine görev edinmiş bu dersin ders kitapları da metin ve görsel içerik açısından öğrencilerin ihtiyaçlarına, günümüzün her alanında dikkati çeken değerlerin aktarımı konusuna cevap verecek nitelikte olması önemlidir.

Temel insani değerlerin öğrencilere kazandırılması noktasında en az sosyal bilgiler dersi kadar önem arz eden bir başka ders ise insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersidir. Sosyal bilgiler dersi insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersini kapsadığı gibi eğitim öğretim programları ve kazandırılması hedeflenen kazanımlarının programdaki yeri paralellik göstermektedir. Peki kardeş olarak nitelendirebileceğimiz bu iki dersin öğretim programlarında, ders kitaplarının içeriğindeki metinlerde değer öğretimi açısından hangi değerlere yer verilmiştir? İçerdikleri değerler yönünden iki ders kitabında hangi benzerlikler ve farklılıklar vardır? İki ders kitabının temel insani değerler açısından karşılaştırılması nasıldır?

Nitelikli vatandaşlar yetiştirme konusunda amaçlar belirleyen Türk Milli Eğitim sisteminde, barındırdığı konular ve hedeflediği kazanımlar çerçevesinde Sosyal Bilgiler ders kitabının ve İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabının etkili değer eğitimi anlayışını benimsemesi ve bunu içeriklerine yansıtması son derece önemlidir.

Bu çalışmada ilkökul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Sosyal Bilgiler ders kitapları temel insani değerler açısından karşılaştırılacaktır. Tespit edilen değerler uzman görüşleri doğrultusunda kategorileştirilip ders kitaplarında yer alan metinlerden alıntı yapılarak bazı değerlere değinilecektir. Her iki ders kitabının içeriklerindeki değerler niteliksel olarak karşılaştırılıp değer eğitimindeki rolü tartışılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada ilkökul 4.sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması için; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 14.06.2017 gün ve 8982336 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilen, 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan, Doç. Dr.

Beyhan Zabun editörlüğündeki İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan, Doç. Dr. Adnan Altun, Doç. Dr. Süleyman Elmacı ve Yrd. Doç. Dr. Adem Beldağ editörlüğündeki Sosyal Bilgiler ders kitabı incelenmiştir. Bu bağlamda her iki ders kitabında bulunan metinlerde geçen temel insani değerler tespit edilmiş, kategorileştirilip alanında uzman kişilerce yorumlanmış ve karşılaştırma yapılmıştır.

Sıklıkla başvurulanan ders eğitim öğretim araçlarından biri de ders kitaplarının olduğu düşünülmektedir. Ders kitapları öğrencilerin içinde bulunduğu gelişim dönemine uygun olması gerektiği gibi, içeriğindeki görsellerin ve metinlerin öğrencilerin hayal gücünü ve yaratıcılığını destekleyip, öğrencilerin hazır bulunuşluk seviyelerini arttırmalıdır. Son zamanlarda her alanda dikkat çeken ve tartışılan değerler konusu, ders içeriklerine ve ders materyallerine de yansımıştır. Değer aktarımı, değer eğitimi, değer öğretimi hemen hemen bütün araştırmacılarının yakın merceğindedir. Hal böyle olunca ders kitapları da içerdikleri değerler ve değer eğitimindeki üstlendikleri roller ile dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın amacı, ilkökul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılmasının yapılmasıdır.

3. Araştırmanın Önemi

Değer kavramı tüm dünyada tartışıldığı gibi ülkemizde de eğitim sisteminin ana gündem maddelerindedir. Değer kavramının açıklanmasında olduğu gibi değer eğitimin ne olduğu ve nasıl yapılacağı konusunda da farklı görüşler vardır. Değerler bizi biz yapan prensiplerimizdir. Değer sahibi olmak insan olmanın gerekliliklerinden biridir. Diğer insanlarla hep birlikte barış ve huzur içinde yaşamaya çalışmamızı bu temel insani değerlere borçluyuz.

Küreselleşen ve sınırları gittikçe ortandan kalkan koca bir kasabaya dönen dünyada milyarlarca insanın kaosa sürüklenmeden yaşaması da oldukça güçtür. Uyulması gereken kurallar, yasalar ve normlar vardır. Bu çerçevede insanın kendi değerlerine sahip çıkıp ona göre yaşaması, haklarını en doğru şekilde öğrenip uygulamasından geçmektedir.

Değer eğitimini ilk kez aldığımız aile ortamından ayrılıp, hiç bilmediğimiz, yabancı olduğumuz okul ortamına girdiğimizde değerlerimiz de şekillenmeye başlar. Bu bağlamda insan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi ile sosyal bilgiler dersinin tanımı, genel amaçları, öğrencilere kazandırılması hedeflenen bilgi, beceri, değer ve kazanımlar göz önüne alındığında bu iki dersin ders kitaplarında bulunan metinlerde geçen temel insani değerlerin, değer eğitimindeki rolünü gözler önüne serecektir. Ayrıca bu çalışma, gerçek hayata dair

bütün konuları içinde barındırıp, öğrencilere somut deneyimler sunan Sosyal Bilgiler dersi ile İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi ders kitaplarının içeriğindeki metinlerde geçen temel insani değerlerin karşılaştırılması, değer eğitimi konusunda akademisyenlere, öğretmenlere, yöneticilere, velilere ve öğrencilere büyük fayda sağlaması açısından önemlidir.

İlköğretimde sorumluluk sahibi, haklarını bilen, sorgulayan, merak eden, araştıran, bilimsel düşünmeyi davranış haline getirmiş, etkili vatandaş olma açısından bilgilerin aktarıldığı, amaçları hedefleri ve vizyonu açısından demokratik toplum düzeni oluşturmada yardımcı olabilecek önemli derslerden biri de İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler dersleridir. Bu araştırma ile söz konusu olan iki dersin 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan ders kitaplarındaki metinlerde geçen temel insani değerler, alanında uzman kişilerin yardımıyla tespit edilerek kategori altına alınmış, yorumlanmış ve karşılaştırılmıştır. Her iki ders kitabında bulunan metinlerde geçen değerler karşılaştırılarak niteliksel boyut ortaya konmaya çalışılmış ve değer eğitimindeki rolü incelenerek tartışılmıştır.

Ayrıca daha önce ilkokul 4. Sınıf İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması konulu bir çalışma yapılmadığı için alan yazındaki boşluk doldurulmaya çalışılacaktır. Bu konuda çalışma yapacak araştırmacılara yol göstermesi ve kaynak olması bakımından da önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma, Ağrı Merkezde 2017-2018 eğitim öğretim yılında ilkokul 4. Sınıflarda okutulan Doç. Dr. Beyhan ZABUN editörlüğündeki İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile yine aynı yıllarda ilkokul 4. Sınıflarda okutulan Doç. Dr. Adnan ALTUN, Doç. Dr. Süleyman ELMACI ve Yrd. Doç. Dr. Adem BELDAĞ editörlüğündeki Sosyal Bilgiler ders kitabı ile sınırlıdır.

5. Problem Cümlesi

İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitaplarıyla Sosyal Bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması nasıldır?

6. Alt problemler

1. İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan temel insani değerler nelerdir?

2. İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabında yer alan temel insani değerlere ders kitabında nasıl yer verilmiştir?

3. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan temel insani değerler nelerdir?

4. İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan temel insani değerlere ders kitabında nasıl yer verilmiştir?

5. İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Sosyal Bilgiler ders kitaplarında bulunan metinlerde geçen temel insani değerlerin karşılaştırılması nasıldır?

7. Tanımlar

Değerler; bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünüdür (TDK Güncel Sözlük,2017).

Temel insani değerler; bütün insanlar için ortak sayılabilecek, insanların hayata bu değerlerin penceresinden bakabildikleri, insanı insan yapan değerlerdir.

İnsan hakları; adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç. Verilmiş emekten doğan manevi yetki (TDK Güncel Sözlük,2017).

Yurttaşlık; bir yurttaki doğup büyüme veya yaşamış olma durumu, vatandaşlık (TDK Güncel Sözlük,2017).

Demokrasi; halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi (TDK Güncel Sözlük,2017).

Sosyal bilgiler; ilkököl ve orta okullarda iyi ve sorumluluk sahibi yurttaş yetiştirmek gerekçesiyle, sosyal bilimler disiplinlerinden seçilmiş bilgileri temel alarak, öğrencilere toplumsal yaşamla ilgili temel bilgi, beceri, tutum ve değerlerin aktarıldığı bir eğitim programıdır (Bilgili,2012).

8. Kısaltmalar

İHYD: İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi

SB: Sosyal Bilgiler

TDK: Türk Dil Kurumu

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

AB: Avrupa Birliği

II.BÖLÜM

A. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.DEĞER KAVRAMI

İnsanın yaşamına yön veren temel bileşenlerin en önemlisi saydığımız değerlerin gerçekten ne olduğu konusu, kadim filozofların ve bugünün sosyal bilimcilerinin cevabını aradığı öncelikli konular arasında yer almaktadır (Taşdemir, 2009).

TDK (2018) sözlüğünde ise yedi farklı şekilde değer tanımı yapılmıştır. Bunlardan bir kaçışöyledir:

- 1.Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet.
2. Felsefede, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.
3. Bir milletin sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini içine alan maddi ve manevi öğelerin bütünü.

Schwartz ve Bilsky (1987), değerleri çeşitli özelliklerinden yola çıkarak onları şu şekilde ifade etmiştir (Akt. Kağıtçıbaşı ve Kuşdil; 2000: 60):

1. Değerler inançlardır.
2. Değerler, bireyin amaçlarıyla davranışlarıyla ilişkilidirler.
3. Değerler, insan davranışlarını yönlendiren kurallardır.

Değerler bizi biz yapan, davranışlarımıza yön veren, başkalarının davranışları karşısında tutumuzu belirleyen, insanlarla ilişkilerimizi yönlendirmemize yardım eden, hayatı daha anlamlı kılan prensiplerimizdir. Değer sahibi olmak insan olmanın gerekliliklerinden biridir. Diğer insanlarla hep birlikte barış ve huzur içinde yaşamaya çalışmamızı bu temel insani değerlere borçluyuz. İlk değer yargılarımızı aile içinde öğreniriz. Daha sonra okul ortamında öğretmenlerimizle ve arkadaşlarımızla yeni değerler edinir, mevcut değerlerimizi de değiştiririz. Bazı zamanlar çatışmalar başlar. Kaosa sürüklenmemek için herkesin uyması gereken kurallar, kanunlar konulmuştur. Bu kurallara uyma eğilimi de bir çeşit değer yargılarına bağlıdır.

Değerler insanların sosyalleşmesine de katkı sağlayan unsurlardır. İletişim esnasında tercihlerini belirleyen ve kararlar almasını etkileyen kılavuzlardır. Değerler aynı zamanda insanların davranışlarını ve hedeflerini yönlendirip inançlarını hayata uyarlamalarını sağlayan kişisel kurallardır.

Değerler aynı zamanda diğer insanlarla beraber yaşamamızı da kolaylaştıran daha etkili iletişim kurmamızı sağlayan düşüncelerdir. Sahip olunan benzer, yakın veya ortak değerler ile aynı vatan toprağı üstünde barış içinde yaşamak mümkün olur. Uysal (2004), değerleri günlük hayatı yansıtan bir aynaya benzetmiştir. Kişilerin somutlaşan zihniyetlerini değişkenlere bağılı olarak zaman ve mekân çerçevesinde ele almıştır.

İnsanlarla iletişimi güçlendiren veya zayıflatan, insanların ön yargı oluşturmalarına sebep olan, hayat kalitesini arttıran veya kötüleştiren sahip olunan değerlerdir. Hökelekli (2013) ise değerleri insanın kendi yeteneklerinin ve iyi insan olma kapasitesinin ortaya çıkmasını sağlayan, hayatı geliştirip yücelten ve kişiliğimizin merkezinde yer alan manevi bir olgu olarak tanımlamıştır.

Değerler insanın kendini tanımlamasına yardım eden prensipleridir. İnsan davranışlarını yönlendirdiğı gibi davranışlarının doğru ve yanlış olduğı düşüncesi de değerler sayesinde oluşturulur. Bireysel olarak davranışlarımıza yön ve şekil veren değerlerin toplumsal olarak da büyük anlamları vardır. Toplumsal anlamda değerler, insanların en iyi davranışı sergileyip toplum tarafından kabul görmelerini sağlayan ilkelerdir. Değerleri ortak olup davranış kuralları olarak benimseyen gurupların kültür birikimi hakkında da bilgi veren değerler bu insanların tutum, davranış, ilgi ve algılarını tahmin etmeye de yarar. İletişim kurarken insanlara fayda sağlayan en önemli yardımcılarından olan değerler insanların karşılıklı olan anlaşmazlıkları çözmek için de kullanılabilir. Ortak değerleri benimseyen insanlardan oluşan guruplarda çıkan anlaşmazlıkları çözmek de sahip oldukları değerleri bilip öğrenmekten ve anlamaktan geçmektedir.

1.1.Değerlerin Özellikleri

Değerlerin özellikleri hakkında görüşler farklı olsa da genel kanaat aynı doğrultudadır. Bu ortak noktalar genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir (Aydın, 2011):

- Değerler, bireylerin yapıp ettiklerini rasyonelleştirip içselleştirmesini sağlayan olgulardır.
- İnanışlar içeren olgulardır. Değerin olduğı her yerde bir kabulleniş, bir benimseme vardır.
- Değer, ilgi gösterilen, arzu edilen şeydir.
- Değerler her alanla ilgilidirler.

- Değerler bir biçimde sosyaldirler. Çünkü pek çok kişi tarafından kullanılır ve hayatlarının merkezlerine alınır.

Değerler, yapılan davranışın insana mantıklı gelmesini sağlar. Hangi yoldan gideceğine hangi kararı alacağına arkadaş olarak kimi seçeceğine sahip olduğu değerler sayesinde tercih eder. Alınan kararların bu denli doğru gelmesi sahip olunan değerlere sonsuz inançla bağlı olmaktan geçmektedir. Bu yüzden aynı veya benzer değer yargılarına sahip olan insanlar aynı ortamı paylaşırken daha az sorun yaşadığı düşünülmektedir.

Değerler hakkında yapılan araştırmalar ve incelemeler sonucunda değerlere bu denli dikkat çekildikten sonra değerlerin insanlar tarafından ne kadar ciddiye alınması gerektiği ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda değerlerin paylaşılabilir olduğu da fark edilmiştir. Diğer insanlarla ortak değer paylaşımına girilebileceği ve böylelikle geçirilen zamanın ve yaşanan mekanın kalitesinin arttırılabileceği sonucuna varıldığı görülmüştür.

Rokeach (1973)'e göre değerlerin bazı özellikleri (Akt. Aydın ve Akyol Gürler, 2012):

- Değerler, bireyler tarafından benimsenen birleştirici olgulardır.
- Değerlere, toplumun ve bireylerin iyiliği için olduğuna inanılan ölçütler olarak bakılmaktadır.
- Değerler, bireyin davranışını yönlendiren güdülerdir.
- Değerler, özneye, öznenin arzuları, ilgileri, amaçları, ihtiyaç ve beklentileri ile ilgilidir.
- Değerler, olması gereken ile ilgilenmektedir.
- Değerler kalıcıdır, bireyin davranışları üzerinde etkileri uzun sürelidir.
- Değerler bir inançtır, bireyin bir şeye inanmasının sonucudur.
- Değerler bireyin tercihi ile ortaya çıkmaktadır.
- Değerler kişisel ve sosyal olarak bireyler tarafından tercih edilebilmektedirler.
- Sosyal hayatın düzenlemesine yardımcı olurlar.
- Değerler tarihi birikimlerden ve köklü inançlardan oluşurlar.
- Kültürün taşıyıcısıdır.
- Öğrenilebilir ve öğretilebilir olgulardır.

Dünya artık eskisi gibi korkulacak büyüklükte bir yer olmaktan çıkmaya başlamıştır. Sınırlar, mesafeler, engeller nispeten ortadan kalkmış; dünyanın bir ucundaki insanlarla bile rahatlıkla iletişim kurulabilecek bir hal almıştır. Buna rağmen artan dünya nüfusunun getirdiği sorunların önüne geçilememektedir. İnsan sayısı arttıkça paylaşılacak toprak, besin, su bile

azalmaktadır. Hal böyle olunca birlikte yaşamak zorlaşmaktadır. Kurallar, yasalar, normlar toplum işleyişini düzenlemekte bir yere kadar etkili olabilmektedir. Suç oranlarının hala düşmemesi de bunu göstermektedir. Daha düzenli barış sevgi dolu yaşayabilmek için ortak değerlerin insanları birbirine daha da yakınlaştırmasına ihtiyaç vardır.

İnsan öldürmek, hırsızlık gibi eylemler suç sayılmış ve toplum tarafından hoş karşılanmaz. Bireyler bu tür davranışlardan bir takım yaptırımlarla caydırılabilir. Ancak empati, saygı, hoşgörü gibi değerler yasalarla veya başka yaptırımlarla bireylere kazandırılmaz. Bu dayatma ve baskı olur. İnsanlar değer algılarını oluşturmayı ve geliştirmeyi öğrenmeli ve bunu öncelikle kendisi için yapmalıdır. Kendi mutluluğu, kendi huzuru, kendi rahatlığı, kendi kişiliği ve kendi iç dengesi için değerleri kullanmalıdır.

1.2. Değerlerin Sınıflandırılması

National Council for the Social Studies (NCSS) toplam 31 değeri dört ana kategori altında şu şekilde ele almıştır (Chapin, 2006: 14-15. Akt. Konak, 2017):

- Kişisel Haklar (yaşam özgürlük, adalet, güvenlik, özel hayat...vb)
- Kişisel Özgürlükler (inanç, düşünce, gösteri...vb)
- Kişisel Sorumluluklar (dürüstlük, başkalarının haklarına saygı...vb)
- Toplumsal sorumluluklar ve vatandaşlık sorumlulukları (seçimler, vatandaşlık özgürlükleri, azınlıkların korunması, toplumsal duyarlılık...vb)

Schwartz'ın değer sınıflandırmasında yer alan 10 farklı değer türünün tanımları ve hangi özel değerleri içerdikleri aşağıda sıralanmıştır (Ros, Schwartz ve Surkıs, 1999).

- **Güç (Power):** sosyal statü, insanlar tarafından benimsenmek, zengin olmak, kaynaklar üzerine denetim kurmak, otorite sahibi olmak.
- **Başarı (Achievement):** Toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönetimi, Başkalarının üzerinde söz sahibi olmak, hırslı olmak.
- **Hazcılık (Hedonism):** Bireysel zevke, hazzı yönelim, hayattan zevk alma.
- **Uyarılım (stimulation):** Heyecan ve yenilik arayışı. cesur olma, dinamik ve heyecanlı bir yaşama sahip olmak.
- **Özyönelim (Self-Direction):** Düşünce ve eylemde bağımsızlık, kendi amaçlarını seçebilme, bağımsız olma, özgür olma, kendine saygısı olma, yaratıcı olma, merak duyabilme.

- **Evrenselcilik (Universalizm):** Anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek, açık fikirli olma, erdemli olma, toplumsal adaletli olma, çevreyi koruma.
- **İyilikseverlik (Benevolence):** Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme, yardımsever olma, dürüst olma, bağışlayıcı olma, sadık olma, sorumluluk sahibi olma, gerçek arkadaşlık, alçak gönüllü olma.
- **Geleneksellik (Tradition):** Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık. Dindar olma, hayatın kişiye verdiklerini kabullenme, alçakgönüllü olma, ılımlı olma.
- **Uyma (Conformity):** Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlandırılması, naziklik, kurallara uyma, kendini disiplin altına almak.
- **Güvenlik (Security):** Toplumun var olan ilişkilerinin, kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği. Ulusal güvenlik, aile güvenliğine sahip olmak, iyiliğe karşılık vermek, temiz olmak.

Spranger (1928) değerleri altı temel gruba ayırmıştır:

- **Bilimsel değer:** Gerçeğe, bilgiye, muhakemeye ve eleştirel düşünmeye önem verir. Bilimsel değerleri olan insan deneysel, eleştirel ve entelektüeldir.
- **Ekonomik değer:** Yararlı ve pratik olana önem verir. Ekonomik değerlerin yaşamdaki önceliğinin arttırılmasını belirtir.
- **Estetik değer:** Simetri, uyum ve forma önem verir.
- **Sosyal değer:** Başkalarını sevme, yardımsever ve bencil olmamak esastır. En yüksek değer insan sevgisidir. İnsan sevgisi insanlara sunulmalıdır. Nazik ve sempattir.
- **Politik değer:** Her şeyin üstünde kişisel güç, etki ve şöhret vardır. Esas olarak kuvvetle ilgilidir.
- **Dini değer:** Evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Din için dünyevi hazlarını arka plana atar.

Rokeach (1973) ise değeri; amaç değer ve araç değer olmak üzere iki kısımda incelemiştir (Akt, Albayrak, 2015):

- **Amaç Değerler:** Yaşamın temel amaçlarını içerir. Tercih edilen hedeflerdir. Kişi veya toplum merkezlidir. Barış, eşitlik, mutluluk, erdem, başarılı olma, kendine saygı, özgürlük gibi.

- **Araçsal Değerler:** Amaç değerlere ulaşmak için davranış kalıplarını ifade eder. Tercih edilen davranış kalıplarıdır. Ahlaki değerler kavramı, büyük ölçüde değerler kavramından daha dar kapsamdadır. Aslında ahlaki değerler, davranış tarzına işaret eder, varoluş durumlarıyla ilgili olan değerleri içermez. Araç değerleri yeterlik ya da kendini gerçekleştirme değerleridir ve kişilerarası olmaktan çok kişiseldir.

Fichter (1990)'ın değer sınıflaması:

- 1- Değerlerde zorlayıcılık dereceleri.
- 2- Sosyal değerlerde süreklilik gösteren ortaklaşa işlevler.
- 3-Değerlerin kurumsal işlevlerine göre sınıflandırılmasıdır.

Ülken (2001) ise değerleri içkin, aşkın ve normatif değerler olarak üçe ayırmaktadır:

- **İçkin değerler,** kavramlar, duygular ve eşya ile münasebetten doğan ve bilinçle çevrelenen “inanma” dan daha çok “bilme” nin hakim olduğu değerlerdir.
- **Aşkın değerler,** bireyin sosyal çevresiyle etkileşiminden doğan kişiler arası değerlerdir. Ve bilgiden çok inanma üzerine kurulmuşlardır.
- **Normatif değerler ise** kişilerden kaynaklanan sözler ve eylemlerin değişiminden doğan değerlerdir (Akt: Poyraz, 2007).

Tüm bu sınıflandırmalar ışığında araştırmacı tarafından şöyle bir sınıflandırma daha yapılmıştır:

Evrensel değerler: sevgi, saygı, hoşgörü, empati, barış, bilimsellik...

Milli değerler: vatanseverlik, özgürlük, yardımseverlik...

Kişisel değerler: estetik, adalet, sağlıklı olmaya özen göstermek, çalışkanlık, eşitlik, arkadaşlık...

Toplumsal değerler: misafirperverlik, aile birliğine önem verme, dayanışma, güven, dini değerler...

1.3.Değer Eğitimi

Değerler konusu insanın olduğu her alanda büyük bir önem verilerek tartışılmaktadır. Değer kavramının tanımının nasıl olması gerektiğinden başlayan tartışma değerlerin aktarılıp aktarılamayacağı sorusu ile devam etmiş ve değer eğitimi mi yoksa değer öğretimi mi olmalı noktasında halen devam etmektedir. Değer eğitimi nasıl olmalıdır, hangi yaşlarda başlamalıdır, hangi yöntem ve teknikler seçilmelidir, hangi materyaller kullanılmalıdır gibi

bitmeyen ve yaşanan dünya değiştikçe bu bitmeyecek sorularla tartişma yön bulmaktadır. Tozlu ve Topsakal (2004)'e göre; 1881 de Almanya'da, 1882 de Fransa'da, 1906 da ise İngiltere'de başlayan ahlaki değer öğretimi bizde bilinçli bir şekilde yapılamamıştır. Sonuç olarak değer yargıları olmadan da her türlü yanlış davranışı kolaylıkla uygular olunmuştur.

Son yıllarda değişen ve gelişen teknoloji ile bu teknolojiye ulaşabilme noktasındaki kolaylıklar arttikça aile içi iletişimin zayıfladığı düşünötesi birçok araştırmacı tarafından ortaya atılmış ve bunun doğruluğu hakkında büyük bir görüş birliğine varılmıştır. Özellikle çocuk büyütmenin daha da zorlaştığı konusunda çoğu aile görüş belirtmektedir. Zararlı içeriklere erişim bu kadar kolayken özellikle çocukların ve gençlerin de etkilenmesi kaçınılmaz olmaktadır. Kötü alışkanlıklar edinme ve suç oranlarındaki yaş ortalamasının düştüğü gerçeği de bazı alanlardaki bozulmaların göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu olumsuzlukların nedeni olarak birbirlerine yabancılaşmaya başlayan ve içine kapanan, sözel iletişim kuramayan ve sahip olduğu değerleri unutan insanlar gösterilmektedir. Tam da bu noktada değerler eğitiminin önemi ortaya çıkmaktadır.

Önceleri Avrupa'da sık sık yaşanan psikolojik ve fiziksel şiddet olayları artık kendi ölkemizde özellikle de okullarda daha fazla yaşanmaya başlamıştır. Haberlerden her geçen gün yenileri duyulan öğrenci tarafından darp edilen öğretmen, öğretmeni tarafından taciz edilen öğrenci veya öğrenciler arasında kanlı biten kavga haberleri temelde değer yargılarının zarar görmesinden kaynaklandığı düşünölmektedir. Sürekli telaffuz edilen önemli kelimelerin içleri bilerek veya istemeden boşaltılarak özellikle de öğrencilerde bir değersizleştirme algısının başladığı söylenebilir. Saygı, hoşgörü gibi temel öneme sahip olduğu düşünölen değerleri bile bir kenara bırakabilen öğrenciler sevmenin de ne demek olduğunu artık bilmedikleri gözlemlenmiştir.

Bu tarz bir takım değerlerden yoksun davranışların giderek çoğalmasını önlemek amacıyla okullarda yapılması planlanan değerler eğitimi artık bir zorunluluktur. Gittikçe artan bir öneme sahip olan değerler eğitimine velilerin gereken hassasiyeti vermesi gerektiği düşünölmektedir. Değerler eğitiminin ailede başladığı kabul edilirse şiddet, bencillik, saygısızlık, argo kelimelerin kullanılması gibi hoş olmayan davranışlar öncelikle aile içinde engellenmeli ve daha sonra okullarda planlanan bir değer eğitimiyle uygun değer yargıları kazandırılmalıdır.

Değerleri teorik bilgi gibi görmek yanlış olur. Değerler kitaplardan açıp okuyup öğrenilecek şeyler değildir. Değerler yaşayıp, içselleştirip, davranışa dönüştürüp, bireyin karakterine oturtması gereken hayat kurallarıdır. Değer eğitiminin de amacı, yalnızca

öğrencileri doğru ve kabul gören değerler hakkında bilgi sahibi yapmak değildir. Değer eğitimi bireylerin güçlü bir kişilik oluşturmada yardımcı olur. Olabildiğince somutlaştırılmaya çalışılan değerlerle bireyler gerçeği ve doğruyu daha iyi görebileceklerdir.

İnsanlar ilk değer eğitimini ailelerinden alırlar. Hangi ailede hangi toplumda dünyaya gelmişse o kültürün değerlerini öğrenir, o değerlerle yaşamını sürdürür. Mesela Türk olarak dünyaya gelip Türk gelenek, görenek ve değerleriyle yetişmiş bir bireyden İngiliz gibi yaşayıp davranmasını bekleyemezsiniz. Türk gelenek ve göreneklerinde büyükler karşısında saygı duymanın gereği olarak bacak bacak üstüne atılması hoş karşılanmazken Singapur da bu davranışın yasak olması ve kanunlarla bir yaptırımının belirlenmesi sahip olunan kültür ve değerlerin farklı olmasından başka bir şey değildir. İnsanın içinde yaşadığı topluma ayak uydurması, bir takım sorunlar yaşamaması ve başka insanları da rahatsız etmemesi için o toplumun kurallarını, adetlerini, geleneklerini, göreneklerini ve tüm değerlerini öğrenmesi ve bilmesi gerekmektedir. Hatta bunları içselleştirip, davranışa dönüştürüp, yaşaması da lazımdır. Değerler eğitimine bu anlamda yön verirken yanlış, plansız, hatalı ve uygun olmayan uygulamalardan kaçınmak gerekmektedir.

Değer eğitiminin iki amacı vardır: Birincisi insanların daha karakterli bir hayat sürmesini ve hayatlarından tatmin ve mutlu olmalarını sağlamaktır. İkincisi ise toplumun iyiliğine katkı sağlamaktır. (Kirschenbaum, 1995 Akt; Akbaş, 2008). Planlanmış, sistematik ve doğru uygulanmış değer eğitimi bireyin hayata bakışına katkı sağlayacağı gibi toplumun ahlakına ve huzuruna da boyut kazandıracaktır. Değer eğitimi amaçsız ve yanlış yapılırsa bireylerde kargaşaya ve huzursuzluğa neden olabilir. Hissedilen mutsuzlukla bireylerin iç dünyasında yaşadıkları anlamsız boşluk kişilerde agresifliğe neden olabilir. Bu durum da önce aile içinde daha sonrada toplum içinde bir takım sorunlar açabilir. Doğru ve kabul gören değerleri benimsemekte sıkıntı yaşayan bireyler hem kendileri açısından hem de toplumdaki saplantılı ve sapık fikirlerin üremesi açısından hoş olmayacaktır.

Bireyin ve toplumun yararına olan değerler ile kendini geliştiren kişiler; hayatının her alanında mutlu olmaya, duygularını ve davranışlarını doğru yönlendirip, doğru ifade etmeye ve daha sağlıklı iletişim kurmaya yatkın olabilirler. Kazandırılması hedeflenen değerleri benimseyen ve davranışlarına dönüştürebilen bireyler, akademik ve sosyal anlamda zeki bireylere göre daha başarılı olabilecekleri ön görülebilir. Çünkü bu değerleri hayatlarına uygulayan bireyler daha doğru kararlar alabilecekler, duygularını kontrol edebilecekler ve sağlıklı düşünebileceklerdir.

Vatanına, milletine ve ailesine hayırlı, üretken, etkin ve aktif bireyler öncelikle iyi bir aile terbiyesi alarak yetişmeye başlar. Okula başladığında da iyi bir eğitim-öğretim programıyla ve değer eğitimiyle desteklenip karakterinin güçlenmesinde yardımcı olunan bireyler, ülke geleceğini belirler. Bu yüzden okul çağına gelmiş bireylerin toplumda kabul gören değerleri kazanıp uygun ahlaki değerlere sahip olması kaçınılmazdır. Tüm bunları temel hedefleri arasına alan kurum ise okullardır. Watson'a (2012) göre çocukların çoğu okul dışında da değerleri öğrenebilmektedir. Ancak bu değerleri anlamlandırmada okulun rolü büyüktür. Bu nedenle okul ve sınıf ortamları bireylere sürekli bir değer eğitimi alışkanlığı ile öğrenme ve uygulama fırsatı sunabilmektedir.

Okul ortamı hayatımıza girmese bile pek çok farklı yollarla da çoğu değer öğrenilebilir. Ancak okul ile bu değerler daha sistematik ve planlı bir şekilde bireye kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca edinilen değerlerin ne düzeyde uygulamaya döndüğü de okul ortamında daha sağlıklı tespit edilebileceği düşünülmektedir. Çünkü okullar öğrencilere gerçek hayat ortamı sunan, sistematik ve sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılan kurumlardır. Bu yüzden değerler eğitiminin diğer tüm değişkenler sağlandığı zaman en iyi okullarda verileceği düşünülmektedir.

Okullar bir nevi toplumun yansımasıdır. Toplum içerisinde olan iyi, kötü, hoş, çirkin ne varsa okullar bünyesinde de bulunur. Bu yüzden okullar, bireyin kendi değerlerini geliştirmesinde ve toplumsal değerlerin farkında olup benimsemesinde büyük fayda sağlar. Sanıldığı gibi insan değerleri şekillendirmez; tam tersi değerlerle insanlar şekillenir. Sahip olunan olumlu ve olumsuz değerler insana anlam katar. Değerler kişiliğin ve karakterin olmazsa olmazlarıdır.

Okul ortamı; idarecilerle, hizmetli personellerle, öğretmenlerle ve akranlarla gerçek hayatın ufak bir yansıması gibidir. Bu ortamda öğrencilere olabildiğince gerçek ve somut deneyimler sunulmaya çalışılmaktadır. Hem birey gelişimi hem de toplum yararı için bu değerlerin benimsenmesi ve davranışa dönüştürülmesi kazançtır. Bu bağlamda okul kurumuna ciddi roller düşmektedir.

Değer eğitimi, kültürün içerisinde var olan ve toplumun deneyiminden geçmiş olan değerlerin okul ortamında resmî eğitim programı ve gizli eğitim programı ile öğrencilere aktarılması ve öğrencilerin ahlaki davranışı kazanmasıdır (Göldağ, 2015). Eğitim sistemi ve değerler birbirinden ayrı düşünülemez. Eğitim sistemi değerler olmadan tam olarak işlevini yerine getiremez; değerler de eğitim sistemi olmadan insanlara kazandırılmaz. Bu yüzden kazandırılması hedeflenen değerler aynı zamanda eğitim sisteminin de amaçlarını ve içeriğini

belirler. Değer eğitimi sistemli ve planlı bir hale eğitim programları ile getirilir. Eğitim öğretim programlarının önemini, amaçlarını kazandırmayı hedeflediği değerler belirler. Unutulmamalıdır ki, bir birey değişir; toplum değişir; dünya değişir.

Okul çağına gelmiş bireylerin gelişim özellikleri göz önüne alındığında; bu yaşlarda verilecek doğru bir değer eğitimi ileriki yaşların da sağlıklı geçmesini sağlayacağı düşünülmektedir. Bu da özellikle ilkokul çağındaki değerler eğitiminin önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Değer eğitimi bu denli önemli ise nasıl sürdürülecektir? Değer eğitimi hangi şartlarda amaçlarına ulaşacaktır? Değer eğitiminin öncelikli amacı küçük yaşlardaki bireylerde doğru ve sağlıklı bir kişilik yapılanmasını sağlamaktır. Bu da iyi, sistemli ve doğru hazırlanmış bir eğitim programıyla ve teknik ve yöntem konusunda donanımlı öğretmenlerle olacaktır.

İyi planlanmış, toplum ve birey yararına olacak tüm değerleri kapsayan bir eğitim öğretim programı tek başına bir işe yaramaz. Bunu uygulamaya dönecek iyi yetişmiş öğretmenlere de ihtiyaç vardır. Öğretmenler öğrencilere gerçek hayat kesiti sunacak somut deneyimler yaşatacak ve pek çok değer kazandırılmasında katkı sağlayacaktır.

Fotoğrafın geneline bakıldığı zaman değer eğitiminde birinci sırada okul kuralları ve ders kitapları görünür. Kurallara uyan öğrenci, ders kitaplarını çok iyi okuyup anlayan öğrenci ödevlerinin eksiksiz yerine getiren öğrenci hedeflenen tüm değerleri kazanmış gibi görünür. Oysaki fotoğrafın detayına inildiği zaman aslında değerler eğitiminde en önemli faktörün öğretmenler olduğu anlaşılabilir. Öğrenciler doğrudan öğretmenlerini gözlemleyerek değer yargılarını oluşturmaya başlarlar. Öğretmenlerin yürüyüşleri, konuşmaları, jest ve mimiklerini kullanma tarzları, diğer öğretmenlerle ilişkileri gibi tüm durumlar öğrencilerin belleğinde yer edinir ve değerlere ilişkin bulgular cımbızlanarak alınır. Öğretmenlerin çöpleri çöp kutusuna atan bir öğrenciyi övmesi, sıraya zarar veren bir öğrenciyi uyarması ve yaptığıının neden yanlış olduğunu anlatması, kavga eden öğrenciler arasında arabulucu olması gibi durumlarla öğrencilere değer yargıları kazandırılmaya çalışılır.

İyi planlanmış bir program, iyi yetişmiş bir öğretmen ve iyi hazırlanmış ders materyalleri... Ayrıca öğrenmeye istekli öğrenciler... Tüm bunlar sağlıklı bir değer eğitimi için tam olarak yeterli faktörler değildir. Öğrencilerin sahip olduğu ve öğrendiği değerlerin farkında olması; öğretmenlerin ise öğrencilerin hangi değerlere sahip olup hangi değerlere sahip olmadığını bilmesi ayrıca öğrencilere hangi değerleri kazandıracağıının da farkında olması gerekmektedir. Bu farkındalık ile öğretmenlerin okul içinde olduğu kadar okul dışında da hal ve hareketlerine dikkat etmeleri lazımdır. Öğrenmede gözlemin sağladığı katkıların

unutulmamasıyla birlikte örtük program kapsamında okuldaki tüm bireylerin değer eğitiminde rolü olduğu bilinmelidir.

Sınıfta doğru ve yanlış davranışlara öğretmenlerin verdiği tepkiler, işbirliğine dayalı uygulamalarda öğretmen-öğrenci ve öğrenci-öğrenci arasındaki iletişim, sınıf yönetimi teknikleri gibi programda açık biçimde belirtilmemiş örtük program çok daha fazla etkilidir. Örtük program kapsamında sorumluluk, duyarlılık, saygı, dayanışma, dakiklik, itibar gibi pek çok değer yer almaktadır. Değerler ile günlük yaşam içinde de vatandaşlık becerilerinin kazanılması sürecinde oy kullanma, vergi ödeme, kanunlara uyma biçiminde karşılaşılmaktadır (Chapin, 2006: 14-15, Akt. Konak, 2017)

Toplum yaşamı ile ilgili doğruluk, dürüstlük, büyüklere saygı, küçüklere sevgi, görgü kurallarına uyma, güçsüzlere yardım, adil olma, duyarlılık gibi değerleri çocuklara kazandıran aileler ve öğretmenler; aynı zamanda çocuklara kendi sorumluluklarının bilincini gösterirler. ayrıca çocukların kendi sorunları ile başa çıkabileceklerini algılamalarını sağlarlar. Böylelikle çocuklar, kendi kendilerine yetebilen, önemli durumlarda karar verme ve davranışının sorumluluğunu alabilme becerisine sahip bireyler olarak yetişirler (Beil, 2003).

1.3.1. Değer Eğitiminde Ailenin Rolü

Aile toplumun en küçük birimi olduğu gibi o toplumu ayakta tutan tek şeydir. Anne baba ve çocuklardan oluşan ailenin bireyleri sağlıklı öğrenmeye ve kendini yetiştirmeye ne kadar açık ise o kadar güçlü aileler oluşur. Güçlü ve sağlıklı aileler ise sağlam ve dayanıklı toplumlar demektir.

Birey ile aile olma arasında bir döngü vardır. Önce birey olarak toplumda var oluruz sonra da iki birey bir araya gelerek aileyi oluşturur. Aileyi aile yapan ise bireylerin çocuklarıdır. Aile çocuklarını eğiterek yeni bireyler yetiştirirler. Böylelikle toplum da büyür ve gelişir. Burada toplumun temelinde birey varmış gibi görülebilir. Ancak o bireyi de var eden ailedir. Bu yüzden toplumun temelini aile oluşturur. Ailelerin yetiştirdiği, değerlerinin farkında olan bireyler de toplumun büyümesine ve gelişmesine büyük katkı sağlar.

Bireyin bebekliğinden başlayarak ölünceye kadar olan zamanı içine alabilecek bir süreç olan değerler eğitiminin en etkili olduğu zaman; küçük yaşları da içine alan aile ile geçirilen zamanları kapsayandır. Değerler ilk kez ailede öğrenilmeye başlanır. Hayatının geri kalan zamanında kullanılacak tüm değerlerin temeli ailede atılır.

Sağlıklı bir iletişimin olmadığı ve haliyle ilk değer eğitiminin tam olarak verilemediği bir aile ortamında yetişen bireylerden toplum değerlerine uygun davranışlar gösterme ihtimali

çok düşüktür. Nasıl ki bir çocuğun babası sürekli hırsızlık yapıyorsa ve bu davranışını yanlış olarak değil de gayet normal bir davranış olarak çocuklarına göstermekten çekinmiyorsa ve ailede başkalarına ait olan her şey izinsizce alınabilir düşüncesi hakimse; o çocuğun da hırsızlık yapması kaçınılmazdır. Neticede birey ailenin aynasıdır. Ailede çocuklara ne ekilirse zamanı geldiğinde de o biçilir.

1.3.2. Değer Eğitiminde Öğretmenin Rolü

Sahip olunan ilk değerler ailede öğrenilir ancak bu değerlerin geliştirilmesinde ve yenilenmesinde toplumsal kurumların da etkisi büyüktür. Bu kurumlardan en önemlisi okullardır. Aile ortamından sonra belki de ilk kez yabancı ve bilmediği bir ortama giren öğrenciler, yaşları itibarıyla öğretmenleriyle farklı bir bağ geliştirirler. Onları ikinci anne baba yerine koyan ve çok güvenen öğrenci sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Öğretmenler öğrenciler üzerinde sanılandan daha fazla etkiye sahiptir. Dinlemiyormuş, bakmıyormuş gibi görünen öğrenci aslında sizi dinliyordur ve kıyafetiniz dahil en küçük detayı görüyordur. Öğretmenler de bu güçlerinin farkında olmalıdırlar. Bu yüzden öğretmenler sınıf içinde, koridorda kısacası sadece okul içinde değil dışarda günlük hayatında da davranışlarına, kullandığı kelimelere hatta seçtiği kıyafetlere bile dikkat etmelidir. Öğretmenlerin ders içinde kullandığı kelimeler, jest ve mimikler, okul içinde yürüyüşü, başka bir meslektaşıyla konuşması, davranışları, vücut dili; etrafındaki bütün öğrencileri etkiler. Evlerinde arkadaşlarıyla veya kardeşleriyle ‘öğretmenlik’ oynadığını ifade eden bazı öğrenciler; kendi öğretmenlerini taklit ettiğini söylemişlerdir. Öğretmenler öğrenciler için etkili bir rol modelidir. Ağızınızdan çıkan her şeyi öğrenme ve yaptığınız her davranışı taklit etme eğilimindedirler.

Öğrenciler üzerinde büyük etkiye sahip olan öğretmenler değer eğitiminde önemli bir unsurdur. Ders işlerken kullanacağı kelimeler, davranışlar, materyaller, yöntem ve teknikler değer eğitimi amaçlarının gerçekleşmesinde ve değerlerin öğrenciler tarafından kazanılmasına yardımcı olur. Örneğin yaratıcı drama, grup çalışmaları, işbirlikçi öğrenme ile yapılan araştırmalar, grup şeklinde oynanan eğitici oyunlar gibi yöntem ve teknikler derslerde değer eğitiminin gerçekleştirilmesinde yardımcı olacaktır.

Bu yüzden değer eğitiminde öğretmenin kazandırılması düşünülen değeri öncelikle kendisinin içselleştirmesi ve farkında olması gerekir. Böylelikle öğrenciye verilecek değer eğitiminde ilk adım atılmış olur. Öğretmenin değerlere bu denli sahip çıkması, uygulaması öğrenci üzerinde de olumlu etki oluşturacaktır. Neticede öğretmen sadece bilgi aktaran

değildir; öğrenci için seçtiği kıyafet bile dikkat unsuruyken öğretmen, bu gücünün farkında olmalıdır. Dewey'e göre çocuklarda hangi davranış görülmek isteniyorsa okullar bu davranışların sergilendiği yerler olmak durumundadır (Kepenekçi, 2000:97-103).

Okul çağındaki öğrencilerin en iyi öğrenme tekniklerinden biri de model alarak öğrenmedir. Bu durum göz önüne alındığında hem okul içinde hem de öğrencilerin sosyal çevrelerindeki insanların davranışları öğrencilere kazandırılması istenen hedeflerle tutarlı olmalıdır. Öğretmenlerin olduğu kadar idarecilerin hatta okul personelinin bile davranışlarına, kıyafetlerine ve sözlerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Öğrenciler teneffüste oyun oynarken bile alıcıları açık konumdadır. Derslerde öğrenmeye çalıştıkları değerlerle çelişen bir okul ortamı öğrenmeyi zorlaştıracak gibi öğrenci kafasında karışıklıklara da neden olur. Bu yüzden derste işlenen değerler ile okul ortamının ve hatta günlük hayatta öğretilen davranış ve değerlerin tutarlı olması bir hayli önemlidir.

Öğretmen, içinde bulunulan toplumun kültürel yapısının farkında olmalı ve bu kültürel özellikleri içselleştirebilmelidir. Aynı zamanda öğretmenler, insan haklarının yanında çocuk hakları konusunda da donanımlı olmaları gerekmektedir. Tüm bu çerçevede içinde demokrasi ve anayasa ilkeleri ile hem toplumsal hem de evrensel değerleri öğrencilere daha kolay kazandırabilir

2006 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliliklerinin “ulusal ve evrensel değerlere önem verme” alt yeterliğinde yer alan performans göstergeleri şunlardır:

1. Öğretmenler çocuk haklarının korunması ve uygulanması konusunda kendilerini yetiştirmeliler.
2. Öğretmenler hem çocuklara hem de yetişkinlere insan haklarına uygun biçimde davranmalılar.
3. Öğretmenler hiçbir farklılığa karşı ayrımcılık yapmamalıdır.
4. Öğretmenler tüm etkinliklerde öğrencilere demokratik davranmalıdırlar.
5. Öğretmenler öğrencilerde ulusal ve evrensel değerlerin kazandırılmasında model olmalıdırlar.
6. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili yasal ve ahlâki sorumlulukları bilir ve bunları öğrencilere kazandırır.

2017 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliliklerinin değerlerle ilgili olduğu düşünülen yeterlilik göstergeleri ise şöyledir:

1. Milli ve manevi değerlerin alanına yansımalarını yorumlar.
2. Alanının öğretiminde milli ve manevi değerlerden nasıl yararlanacağını karar verir.
3. Vatandaş olarak bireysel hak ve sorumluluklarını açıklar.
4. Eğitim paydaşlarının hak ve sorumluluklarını ayırt eder.
5. Öğretim sürecini planlarken milli ve manevi değerleri dikkate alır.
6. Öğrencilerle etkili iletişim kurabileceği demokratik öğrenme ortamları hazırlar.
7. Öğrencilerin milli ve manevi değerleri içselleştirmesine katkıda bulunacak öğrenme ortamları oluşturur.
8. Sınıfta istenmeyen davranış ve durumlarla etkin ve yapıcı bir şekilde baş eder.
9. Çocuk ve insan haklarını gözetir.
10. Bireysel ve kültürel farklılıklara saygılıdır.
11. Öğrencilerin milli ve manevi değerlere saygılı evrensel değerlere açık bireyler olarak yetişmelerine katkıda bulunur.
12. Her öğrenciye insan ve birey olarak değer verir.
13. Her öğrencinin öğrenebileceğini savunur.
14. İnsan ilişkilerinde empati ve hoşgörüyü esas alır.

2006 ve 2017 yılındaki öğretmenlik mesleği genel yeterliliklerde yer alan performanslar karşılaştırıldığında 2017 yılında daha fazla maddeye yer verildiği görülmektedir. Madde sayısındaki artış konunun daha detaylı ele alındığının göstergesi olarak görülebilir. 2006 da daha çok çocuk hakları, insan hakları, eşitlik, demokrasi, ulusal ve evrensel değerler, bireysel farklılıklar gibi kavramlar üzerinde durulmuşken 2017 de aynı kavramlara yine dikkat çekildiği gibi ek olarak eğitim paydaşlarına karşı olan sorumlulardan, sınıf içi uygulamalarda dikkat edilecek noktalardan, empati ve hoşgörüden de bahsedilmiştir.

1.3.3. Değer Eğitiminde Ders Kitaplarının Rolü

Ders kitapları öğretmenlerin sıklıkla başvurdukları eğitim öğretim materyallerinden biridir. Ders kitapları öğrenciler ve velilere devletin belirlediği kaynak olma açısından güven vermektedir. Bu yüzden ders kitapları öğrencilerin içinde buldukları gelişim dönemlerine uygun olmalıdır. Ders kitapları içeriklerinde bulunan metinler ve görseller kazandırılması

hedeflenen kazanımlar ve değerler doğrultusunda öğrencilerin öğrenmeleri desteklemelidir. Değer eğitiminde öğretmenlere yardımcı olan ders kitaplarının içeriklerinde farklı türlerde metinler ve öğrencilerin hayal güçlerini ve yaratıcılıklarını destekleyen görseller bulunmalıdır.

Gök'e (2003:158) göre; ders kitaplarının en önemli işlevlerinden birisi de toplumsallaşma aracı olmasıdır. Çünkü ders kitapları eğitim öğretimde kullanılan en önemli materyal olarak görülmektedir. Öğrenciler ders konularını öğrenirken sıklıkla sadece ders kitaplarını kullanmaktadırlar. Öğretmenler için de ders kitapları temel kaynak işlevi görmektedir. Karapınar'a (2006:336-338) göre ise ders kitapları; öğrenciler için yazılmış öğretim programlarındaki soyut amaçların somutlaştırıldığı materyallerdir. Ders kitapları öğrencilerde bilgi alt yapısını ve beceri kazanımının çerçevesini oluşturur.

Ders kitapları planlanan eğitim öğretim programlarının, hazırlanan ders işleme planlarının, kazandırılması hedeflenen kazanım ve değerlerin somut olarak öğrenciye yansıdığı, öğrencilerin ve öğretmenlerin kullandığı ders araçlarıdır. Ders kitaplarına duyulan güven oldukça fazladır. Tüm eğitim sistemini yansıttığını düşünmek gibi genel bir kaide vardır. Bu durumda ders kitaplarında olası bir yanlışlığa olabildiğince az yer vermek gerekmektedir. Hedef alınan öğrencilerin yaşı, hazır bulunuşluluğu dikkate alınarak düzeye uygunluğu sürekli kontrol edilmelidir. İçerikler eğitim öğretim programlarıyla tutarlı olarak hazırlanmalıdır. Kazandırılması hedeflenen kazanım ve değerlere olabildiğince somut ve kolay anlaşılır olarak yer verilmelidir.

1.3.4. Değer Eğitiminde Örtük Program

İyi hazırlanmış bir eğitim öğretim programının uygulama sırasında öğretmen, okul, yaşanan fiziki ortam vb. göre şekillendiği göz ardı edilemez. Bu noktada eğitim öğretim programları bir çerçeve niteliğindedir. Toplumun sahip olduğu değerlere, öğrencilerin hazır bulunuşluluk düzeylerine hatta okulun fiziki şartlarına göre değişiklik gösterebilir. Programlarda açıkça belirtilmeyen fakat öğrenciye kazandırılması hedeflenen bilgiler ve değerler, örtük program olarak adlandırılır ve öğrenciye sunulacak somut deneyimlerle ve gerçek yaşantılarla sağlanır.

Eğitim programları okullarda uygulanma aşamasına gelinceye kadar nice denemelerden geçmiştir. Eğitim programları dâhilindeki değerler eğitiminin ders kitapları aracılığıyla, öğretmenlerin kullanacağı yöntem ve tekniklerle gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Ancak örtük program plansız yapılı ve içeriğine okulda yaşanan tüm

durumları alır. Örtük program dâhilindeki değerler eğitiminde ise her şey araç olarak kullanılabilir. Sadece öğretmenlere değil okuldaki hizmetli personele bile büyük roller düşmektedir. Okul sütü dağıtan personelin teşekkür eden öğrenciye afiyet olsun dememesinin bile öğrencinin dikkatinden kaçmaması ve bu duruma şaşırması değerler eğitiminde örtük programın ne denli önemli olduğunu yansıtmaktadır. Çubukçu (2012)'a göre örtük programın uygulamaları ve amaçları açıkça yazılmamıştır. Okulun fiziksel yapısı, öğretmenlerin, idarecilerin ve diğer çalışanların tutum ve davranışları örtük programın içeriğini oluşturmaktadır.

Öğretmenlerin eğitim öğretim programlarının uygulanmasındaki görevleri kadar örtük programın da hayata geçirilmesinde büyük sorumlulukları vardır. Kazandırılması hedeflenen değerlerin eğitiminde, öğrencilerin kabul edeceği bir okul ortamı ve kültürü oluşturmada, öğretmenlerin tüm davranışlarını bu değerler yönünde geliştirmeleri gerekmektedir. Değerler sadece ders saatleri içinde ya da sadece okul sınırları içinde verilmesi gereken konular olarak görülmektedir. Değerler her an yaşanıp öğrencilere yaşatılması ve aktarılması; öğrencilerin de bu şekilde içselleştirip davranışa dönüştürmesi ve o değeri benimsemesi gerekmektedir. Böylelikle okul dışındaki ortamlara da bu benimsenen değerler yansır ve olumlu bir yaşam sürmeleri sağlanır.

Bu nedenle çocuklara kazandırılması hedeflenen değerleri öncelikle büyük rol model olan öğretmenlerin içselleştirmeleri gerekmektedir. Kendi ağzında şeker olduğundan çocuğunun şeker yemeyi bırakması için yardıma gelen babayı geri çevirmek zorunda kalan bilgin gibi; öğretmenler de bir değeri kazandırmaya çalışmadan önce kendilerinin o değere sahip olmaları gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle okullardaki örtük program bu çerçevede düzenlenmeli ve her kültüre göre şekillenmelidir. Böylelikle öğrenciler benzerliklere ve farklılıklara daha fazla dikkat edecekler, bu özellikleri daha kolay tespit edebilecekler ve tüm bunların birer zenginlik olduğunu kabul ederek saygı duyması gerektiğini öğreneceklerdir.

Öğretmenler sadece sınıfta veya okul içinde öğretmen değillerdir. Öğretmenlik normal gündelik hayatta da davranışlarına, giyim kuşama, vücut diline, sözlerine, jest ve mimiklerine dikkat edilmesi gereken toplumsal saygınlığı olan bir meslektir. Bu yüzden öğretmen dersten çıkınca da üzerindeki sorumluluğunun bitmediğinin farkında olması gerekmektedir. Toplumun her kesimi tarafından dikkat edilen öğretmenler okul içi kadar okul dışında da değer eğitiminde büyük rol oynamaktadırlar. Hatta öğretmenler değer eğitiminde okul dışında daha fazla insana hitap etmektedir. Toplum içinde insanlar tarafından değer ve saygı gören

öğretmenler okul harici zamanlarında da ders içinde aktarmaya çalıştığı değerlerle çelişen hal ve hareketlerde bulunmamalıdır.

Suppes (1995)' e göre değerleri geçmişten günümüze aktaran en önemli öge eğitimidir. Eğitim kurumlarının bireylere temel bilgi ve becerileri kazandırma misyonunun yanında, değerlerin aktarılması gibi önemli bir vasfı daha vardır. Eğitim kurumları sayesinde değerler nesilden nesile aktarılmış olur (Akt: Çetin ve Balanuye, 2015).

Değerler eğitimi eğitim sisteminin vazgeçilmez unsurlarından biridir. Değerler eğitimi içeriğinde barındırmayan bir eğitim sistemi hedeflerini asla tam olarak gerçekleştiremez. Değerler eğitiminden yoksun olarak yıllarca yapılan eğitim sonunda alınan dönütler emeklerin karşılığı olamaz. Böyle bir eğitim sisteminden mezun olan öğrenciler de öncelikle kendi iç dengelerinin arayışında olurlar. Mutsuz insan sayısının arttığı bir ülkede ise etkin vatandaş olma yolunda ciddi sıkıntılar başlar.

Dilmaç (1999)'a göre değer eğitiminin hedefine ulaşabilmesi için öğrencilere birçok bu değerlerle ilgili birçok materyal geliştirilmelidir. Bu materyalleri kullanabilecek donanımlı eğitimcilerin olması lazımdır. Değer eğitimi ile ilgili teoriler geliştirilmeli, biyografiler derlenmeli ve birçok insanla bir araya gelinerek nasıl daha iyi hizmet edileceğini görüşmek üzere fikir alışverişine girilmelidir.

Değer eğitiminin hedeflerine ulaşabilmesi için öğrencilerin gelişim özelliklerine uygun materyallerin geliştirilmesiyle ilk adım atılır. Daha sonra bu materyalleri etkili kullanabilecek eğitimciler yetiştirilmelidir. Toplumun kültürünü ve genel tutumunu dikkate alarak hangi değerlerin kazandırılması hedefleneceğine dair teoriler geliştirilmelidir. Belirlenen değerlerin içerikleri kapsamları tespit edilmelidir. Bu alanda çalışan birçok araştırmacı, öğretmen ve akademisyenlerle bir araya gelinmeli ve görüş alışverişi yapılmalıdır.

İnsan haklarına saygılı bir okul ortamının nitelikleri Çakır ve diğerleri (2001)' ne göre şöyledir:

- 1- Öğrenciler arasında her türlü şiddet olayları engellenmelidir.
- 2- Öğrenciler arasında farklılıklara dayalı önyargılar oluşturulmamalıdır.
- 3- Okul kuralları oluşturulurken öğrencilerinde görüşleri alınmalıdır.
- 4- Not öğrencileri tehdit edici bir unsur olarak kullanılmaz.
- 5- Öğrenciler görev dağılımında demokratik yolları kullanır.
- 6- Öğrencilere isimleri ile hitap edilir.
- 7- Öğrencilere, öğretmenlere ve diğer çalışanlara eşit davranılır.
- 8- Öğretmenler kendi aralarında güçlü bir iletişim ve iş birliği oluşturur.

- 9- Ders materyalleri tüm öğrencilerin kullanımına eşit derecede açık olmalıdır.
- 10- Engelli öğrencilerin de düşünüldüğü bir bina yapı tasarımı mevcut olmalıdır.
- 11-Okul ortamı herkes için güvenli olmalıdır.

1.3.5. Değer Eğitiminde Yaklaşımlar

Değer öğretmenleri kayda değer bir değer öğretim ortamı oluşturmak için farklı öğretim yaklaşımları ortaya atmışlardır. Değerler eğitiminde yaklaşımlar:

- a. İnsanın doğasını ve insan-toplum ilişkilerini tanımlamaları,
- b. Değer kazanma süreçlerini açıklamaları,
- c. Değerlerin kaynağı üzerine görüşleri,
- d. Değerler eğitiminde belirledikleri temel ve ileri amaçları,
- e. Uyguladıkları metotlar açısından birbirlerinden farklılıklar göstermektedir (Meydan, 2014: 96).

- Değer Telkini Yaklaşımı

Değer telkini yaklaşımı, geçmişten günümüze insan davranışlarını ve karakterini şekillendirmede bilerek ya da bilmeyerek en fazla kullanılan yaklaşımdır (Whitney, 1986: 66 Akt. Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 50). Blanchette ve arkadaşları tarafından geliştirilen bu yaklaşımın amacı, öğrencilere belirlediği değerleri aşlamak veya bunların öğrenciler tarafından benimsenmesini sağlamak, öğrencilerin sahip oldukları değerlere ilişkin değişiklikler meydana getirmektir (Demirhan- İşcan, 2007: 34).

- Değer Açıklama Yaklaşımı

Değerlerin öğrencilere doğrudan aşılmasına bir tepki olarak geliştirilen bu yaklaşımda (Stanley, 1983:243) öğrenciler kendi değerleriyle ilgili açıklamalar yapmak için düşünmeye teşvik edilmektedir (Afdal, 2007:334; Lee, 2001: 2 Akt. Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 51).

Leland and Kirschenbaum (1972)'a göre, bu yaklaşımın esasında üç adım ve bunların içinde de farklı uygulamaların olduğu aşamalar söz konusudur (Akt Akbaş, 2008: 13). Bunlar:

1. Seçme

- a. Çocukların özgürce seçim yapmalarını özendirme
- b. Seçme durumuyla karşılaşıldığında, alternatif seçenekler oluşturmaya yardımcı olma

c. Her bir alternatifin olası sonuçları üzerinde düşünülerek alternatifleri değerlendirmede çocuklara yardımcı olma.

2. Ödüllendirme

d. Çocukları neyin ödüllendirilip korunduğu konusunda düşünmeye özendirme

e. Seçenekleri başkaları onaylaması için fırsatlar sunma

3. Davranma

f. Çocukları seçimleriyle tutarlı yaşaması ve davranması için özendirme

g. Yaşamın daha sonraki anlarında bu davranışın tekrarlanması için çocuklara yardımcı olma

- Değer Analizi Yaklaşımı

Ziebert (2007: 460) bu yaklaşıma “değer iletişimi” demiştir. Ona göre değer iletişimi yaklaşımında insanın duyguları değil mantıklı düşünmesine dikkat çekilir.

Bu yaklaşımda öğrenciler çözüme yönelik görüşler ortaya atar, değerlendirme yapar ve sonuçlara ulaşır (Naylor ve Diem, 1987).

Ryan’a göre, değer analizi bilimsel problem çözme basamaklarıyla benzerliklere sahip yedi aşamada yapılır ve bunlar öğrenciler bütün yeterlilikleri kazanıncaya kadar uygulanır (Akt. Akbaş, 2008: 14). Bu yedi aşama:

1. Problemin tanımlanması
2. Problemin ve alternatif yolların açıklanması
3. Her alternatifle ilgili kanıtlar toplayarak sonucun tahmin edilmesi
4. Kanıtların değerlendirilmesi ve uzun vadeli sonuçların öngörülmesi
5. Oluşacak durumun yeniden tanımlanması
6. Her durum için mümkün olan sonucun değerlendirilmesi ve açıklanması
7. Alternatifler arasından seçme ve uygun hareket için karar alma.

- Ahlaki Muhakeme Yaklaşımı

Bireylerin ve toplumun ahlaki gelişimlerini desteklemek amacıyla “adil topluluk okulları” kuran Kohlberg tarafından geliştirilen bu yaklaşım, değer kazandırmadan ziyade eleştirel düşünmeyi ve muhakeme yapmayı vurgulamaktadır. Yaklaşımına göre değerler, bilişsel ahlaki inançlar veya konular olarak görülmektedir (Whitney, 1986: 67 Akt. Yiğittir ve Kaymakçı, 2012: 52).

Ahlaki muhakeme yaklaşımında amaç, öğrencilerin ahlak konulu hikayelerdeki ikilemleri inceleyerek üst düzey ahlaki basamağa çıkarılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla öğretmenin rolü, ahlaki ikilemlerin olduğu örnekler vererek öğrencilerin kendi çıkmazlarını çözmeye yardımcı olmaktır. Öğretmen uygulama esnasında sınıfta gruplar oluşturur ve örnek olayda yapılacak en iyi davranışın ne olduğunu sorar. Her grup soruyu etraflıca düşünür ve sorunu gelişim ve tecrübe seviyelerine göre çözerler. Bu yaklaşımda temel amaç, öğrencilerin davranışlarını yönlendirecek ahlaki ilkeler geliştirmelerine yardımcı olmaktır (Akbaş, 2008: 15-16).

1.3.6. Disiplinler Arası Yaklaşım ve Değerler Eğitimi

Klein'e (1990, s. 11) göre eğitimciler bazı hedefleri gerçekleştirmek için disiplinler arası çalışmalara yönelmeyi tercih etmişlerdir. Bu hedefler arasında içinden çıkılması güç sorulara cevap verebilmek, içeriği zengin konuları ele alabilmek, meslek kurallarını öğrenebilmek, her türlü bilginin bütünlüğünü oluşturmak sayılabilir.

Değerler eğitiminin amaçlarına ulaşabilmesinde aile, öğretmen, ders materyalleri, örtük programlarının önemi kadar birden fazla disiplin alanının birleştirilmesi de fayda sağlayacaktır. Bu birleştirilen disiplinler, dersler veya konular aktarılması hedeflenen değerlerin özelliklerini ve uygulanabilirliğini öğrencilere göstermesi açısından önemlidir. Öğretmenler hedeflenen kazanımları ve amaçları gerçekleştirme açısından disiplinler arası yaklaşımdan sıklıkla yararlanır. Öğrenciler ilkökul çağında olması nedeniyle konuların daha somut hale getirilmesine ihtiyaç duyarlar. Disiplinler arası yaklaşım bu bağlamda öğretmenlere kolaylık sağlayacağı ve ulaşılması hedeflenen noktaya daha kısa zamanda gelinebilmesi açısından önemlidir.

Disiplinler arası değer öğretim yaklaşımı kazandırılması istenen hedefler üzerinde çok yönlü düşünmeyi sağlar. Ayrıca başka disiplinlerin tecrübelerini karşılaştırma fırsatı da sağlayabilmektedir. Bu yüzden değer eğitimi öğrencilerin kendi değerlerini oluşturmalarına fırsat sağlamalıdır (Lickona, 1992). Disiplinler arası yaklaşım birçok ders ve konuyu bir araya getirdiği için öğrencilere daha kapsamlı bir bakış açısı sağlayacağı düşünülmektedir. Ele alınan her konuyu tek tek gözlemleyip birbirleri arasında bağlantı kuracak kazanımlarla kendi değerlerini oluşturma sürecine bütünlük katması açısından önemlidir.

1.3.7. Türk Milli Eğitiminin Genel Amaçlarında Değerler

Eğitim sisteminin amaçlarından biri de toplumu ve kültürü yansıtan ortak değerleri öğrencilere kazandırmaktır. Değerler eğitiminde okul kadar teknoloji sosyal medya arkadaş ortamı vs. de etkilidir. Ancak okul kontrollü sistemli planlı ve istendik davranış edinme açısından daha programlı ve gözlemlenebilir bir ortam olması bakımından önemlidir.

Öğrencilerin toplumsallaşması ve topluma ayak uydurması bakımından bu değerleri olabilecek en üst düzeyde içselleştirmesi son derece önemli görülmektedir. Son zamanlarda şiddet olaylarındaki artış da göz önüne alınacak olursa; eğitimin temel amaçlarından biri olan belli değerlere sahip, sorumluluk alabilen bireyler yetiştirmek gittikçe zorlaşmaktadır. Değer eğitimi mükemmel bir şekilde sağlansa bile bunun amacına ulaşım ulaşmadığı, ne kadarı sürdürülebildiği tekrar tekrar değerlendirilmelidir. Bu de değerler eğitiminin hayatın sonuna kadar devam etmesi gerçeğini göstermektedir.

Doğan (2005) Türk eğitim sisteminin genel amaçları hakkındaki görüşlerinden bahsederken, eğitim sisteminin ulusal bir karakter ve yapıda olduğunu, eğitimin evrensel ilkelerinin hayati bir amaç olarak benimsendiğini, ifade etmektedir.

Bu durum özellikle ilköğretim çağındaki çocukları toplumun gelenek, görenek, kültür ve değerleriyle eğitir. Ayrıca nüfusun genç kesimini gittikçe küçülen dünya ortamında evrensel olarak sosyalleştirerek değişen ve gelişen kültürlerle ayak uydurmayı da sağlar. Türk eğitim sistemi değer eğitimi bireylerin hem günümüz şartlarına hem de değişen dünya şartlarına uyum sağlamayı da amaçlamaktadır. Aynı zamanda bireylerin toplum içinde verimli, sorumluluk sahibi, etkin vatandaşlar olarak yetişmesini amaçladığı gibi kültürel ve evrensel değerleri de benimseyip, bilimsel düşünebilen bireyler olarak yetiştirmek de başlıca amaçları arasındadır. Milli Eğitim Temel Kanununda Türk Milli Eğitiminin amaçları arasında genel olarak; Atatürk Milliyetçiliğine bağlı, toplumsal değerlerini benimseyen, devlete karşı sorumluluklarını bilen ve bunları davranışa dönüştürebilen, sağlıklı bir kişiliğe ve bilimsel düşünme gücüne sahip olan, bireylere mutlu olabilecekleri bir meslek kazandırmak ve verimli kişiler olarak yetiştirmek ifadeleri vardır.

2. İNSAN HAKLARI, YURTTAŞLIK VE DEMOKRASİ

2.1. Temel Kavramlar

2.1.1. Hürriyet

Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlüğü (2018) , “hürriyet ” kelimesinin karşılığında “özgürlük” kelimesini vermektedir. “Özgürlük” kelimesini ise şöyle tanımlamaktadır: “1. Herhangi bir kısıtlamaya, zorlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu, serbestî. 2. Her türlü dış etkiden bağımsız olarak insanın kendi iradesine, kendi düşüncesine dayanarak karar vermesi durumu.

Başka bir ifadeyle hürriyet, ‘serbest hareket etme gücü’dür (Tunaya, 1982). Bu tanımda Gözler (2000)’e göre dikkat çekilmesi gereken nokta, hürriyetin *insan fiilinin bir niteliği* olarak kullanıldığıdır. Dolayısıyla hürriyetten “serbest insan fiili” anlaşılabilir. Yani bu hürriyetlerin tanınması, o konuda insan fiillerinin serbest olduğu anlamına gelir.

2.1.2. Hak

Hak hürriyetin somutlaştırılmış biçimidir (Kaboğlu,1993). Örneğin “hak arama hürriyeti”, “dava hakkı” ile gerçekleşir. Hak bir hürriyetin sağlanması için kişiye anayasa ve kanunlar ile tanınmış yetkilere (Tunaya, 1982). Eğer bir kişinin, bir konuda hakkı var ise, devletten veya diğer kişilerden onun yerine getirilmesini “isteme yetkisi”ne sahiptir demektir.

Anayasa hukuku alanında hak, kişiye anayasa tarafından verilmiş bir irade kudreti, bir isteme yetkisidir (Gözler, 2000). Hak kavramı hem ahlaki hem de hukuki bir kavramdır. Hukuksal anlamda hak, hukuk düzeni tarafından tanınmış bir yetkidir. Yetki tanıma; anayasaya, yasa ya da benzer hukuksal metinlerle olabilir. Bu yetkiye bağlı olarak kişiler bazı haklar talep edebilir. Bu metinler her zaman devlet – birey ilişkilerini düzenleyen metin olmayabilir. Kişilerin, toplulukların devletlerin vb. kendi aralarında yaptıkları anlaşmalar da taraflara hak ve sorumluluk yüklemektedir (Erdoğan, 2007; Emimi, 2004).

2.1.3. Vatandaşlık Hakları

Temel hak ve hürriyetler yerine bazen “vatandaş (yurttaş) hakları” dendiği de olur. Aslında bu terim, Anayasa ve kanunlar tarafından tanınmış ve düzenlenmiş hak ve hürriyetlerden sadece “vatandaşların” kullanabileceği hak ve hürriyetleri ifade eder (Kapani, 1981). Bu hakları yabancılar değil, sadece vatandaşlar kullanabilir. Anayasamızın ikinci kısmının dördüncü bölümünde düzenlenen siyasal haklar, “vatandaş hakları” niteliğindedir.

Örneğin seçme ve seçilme hakkı bir “vatandaş hakkı”dır. Çünkü Anayasamızın 67’nci maddesine göre, “*vatandaşlar...* seçme ve seçilme... hakkına sahiptirler” (Gözler 2000).

2.1.4. İnsan Hakları

İnsan hakları günlük hayatta çok fazla duyulan ve kullanılan bir kavramdır. Ancak üzerine durup düşününce ne derece doğru ve yerinde kullanılıyor; tartışılır. Çok fazla kullanılması diğer bazı kavramların değerlerini yitirmesine neden olduğu gibi insan hakları kavramı da mı gelişigüzel kullanılıp tüketilmeye başlandı yoksa? İşimize gelen, çıkarımız olan ya da olmasını istediğimiz her şeyi karşılaması için insan hakları kavramı kullanılmaktadır. Bu durum da insan hakları kavramını sıradanlaştırıp değerinin azalmasına ve gereken önemin verilmemesine neden olmaktadır.

‘İnsan hakları’, ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin tüm insanların yararlanabileceği haklardır (Kapani, 1981). Kavramdan da anlaşılacağı üzere bir takım haklardan yararlanmak için o ülkenin vatandaşı olma şartı aranmaması durumu insan hakları olarak tanımlanmıştır. Kapani’ye (1981) göre “insan hakları” terimi bir ideali içerir. Bu terimi kullananlar, bu alanda olanı değil daha ziyade “olması gerekeni” dile getirirler.

Bu terim Anayasamızda istisnaî olarak, sadece dört maddede (m.2, 68, 81 ve 103) birer kere geçmektedir. İkinci madde “insan haklarına saygılı devletten” bahsetmekte; 68’inci madde “siyasî partilerin tüzük ve programları ile eylemleri... insan haklarına... aykırı olamaz” demektedir; 81’inci madde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin “herkesin insan haklarından... yararlanması ülküsünden” ayrılmayacağına and içmesini; 103’üncü madde de Cumhurbaşkanının “herkesin insan haklarından... yararlanması ülküsünden” ayrılmayacağına and içmesini öngörmektedir. Görüldüğü gibi, bu dört maddede Anayasa, düzenlediği bir temel hakkı “insan hakkı” nitelendirmemekte, “insan hakları” terimini bir ideali, bir olması gerekeni ifade etmek için kullanmaktadır. (Gözler, 2000).

İnsan hakları, insanın kendisini ne derecede insan yerine koyduğunun ölçüsüdür. İnsanın kendi değerinin farkına varması süreci uzun ve meşakkatli olmuştur. Bugün her şeye rağmen gelinen nokta çok önemlidir. Günümüzde insan hakları ile ilgili hususlar devletlerin birçoğunun anayasasında vazgeçilmez hükümler arasında yerini almıştır. Baskıcı ve totaliter rejimler bile insan haklarına şeklen de olsa saygı göstermektedirler. İnsan hakları artık birey devlet ilişkilerinin düzenlenmesinden öte uluslararası ilişkilerin de temel konularından biri haline gelmiştir (Çağırın, 2006; Çiftçi, 2008).

İnsan olmak akıl, düşünce, mantık, sosyallik, kültür gibi öğelerle diğer canlılardan ayrılır. Diğer canlılar doğada içgüdüleriyle hareket ederken insan doğayı kullanır, amaçlarına uygun hale getirir. İnsanın bu gücü doğuştan bir takım haklarla var olması gerektiği düşündürür. Yiğittir (2013)'e göre insan hakları; insanın sadece insan olması nedeniyle kişiliğini ve değerini korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan evrensel ilke ve kurallar bütünüdür. Çavdar'a (1997:7) göre insan hakları, insanların doğuştan insan olmaları nedeniyle sahip oldukları ve dokunulamayan, elinden alınamayan, devredilemeyen ve vazgeçilemeyen hakların bütünüdür. İnsan haklarının özellikleri genel olarak; evrensel, doğuştan, mutlak, vazgeçilmez, özgürlük hakları ve devlete karşı ileri sürülen iddialar olmasıdır.

İnsan hakları konusunda bilinen en eski çalışma 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (İngiliz Büyük Şartı)'dır. Belgenin en temel özelliği ilk kez siyasal iktidarın egemenliğinin sınırlandırılması düşüncesine temel oluşturmasıdır (Tezcan ve diğerleri, 2009). Bu ferman uyarınca kral, ülke yasalarına uygun olarak verilmiş olan hüküm olmaksızın kimseyi tutuklayamayacak, hapsedemeyecek, mallarına el koyamayacak, yasa dışı ilan edemeyecek, sürgüne gönderemeyecek ve herhangi bir şekilde kötü muameleye maruz bırakamayacaktır (Freeman, 2008:17. Akt. Ülger, 2012).

İnsan hakları kavramını uluslararası hukuka ilk kez ve açıkça konu eden ve evrensel bir değer olarak ele alan belge 26 Haziran 1945 tarihli Birleşmiş Milletler Şartı (Antlaşması) dır. (Çağırın, 2006:59-68) . Bu şartın ilk maddesinde “iktisadi, toplumsal kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası meseleleri çözmek; ırk, cinsiyet, dil, veya din farkı gözetilmeksizin herkeste insan haklarına ve temel hürriyetlere karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek uluslar arası işbirliğini sağlamak” ifadeleri yer almaktadır.

Fransız İhtilali'nden sonra toplanan Kurucu Meclis, bir "İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi" hazırladı. 4 Temmuz 1776 ABD Bağımsızlık Bildirgesi'nden de esinlenen 17 maddelik bu beyanname 1791 Fransız Anayasası'na önsöz olarak eklendi. Madde sayısı otuza çıkarıldı. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni Türkiye 50 yıl önce imzalamıştı.

Antlaşmanın “giriş” bölümünde insan hakları kavramına yer verilmiş ve barışın korunmasında insan haklarının önemine vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde BM Antlaşmasının 1. maddesinde de insan haklarına saygı ilkesine yer verilmiştir. Evrensel Bildiri 300'den fazla dile çevrilmiştir. Bu özelliği ile de en çok dile çevrilen insan hakları belgesi olma özelliğini taşır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 4 Aralık 1950 tarihinde gerçekleştirdiği toplantıda, 423(V) sayılı kararıyla “10 Aralık” gününü, “İnsan Hakları Günü” olarak ilan etmiştir.“10 Aralık İnsan Hakları Günü” hem Evrensel Bildiri gibi, milyarlarca insana esin kaynağı olmuş

bir bildirinin hazırlanmış olmasının kutlanmasıdır hem de insan hakları sorunlarının tüm dünyada konuşulması, tartışılması, çözümler aranması için vesile olan bir gündür. İnsan Hakları Derneği, ilk olarak, kurulduğu yıl olan 1986 yılının 10 Aralık tarihinde bir basın açıklamasıyla bu günü kutlamış ve daha sonra da 1987 yılından itibaren her “10 Aralık İnsan Hakları Günü”nü, 10 Aralık’tan başlayarak insan hakları haftası olarak kutlamıştır. Bu gelenek sürmektedir. Genel Merkez ve şubeler hafta ile ilgili her yıl çeşitli etkinlikler düzenlemektedir (Öndil, 2017).

Uygun’a (1996:11-12) göre Türkiye’de insan haklarının tanınması ve demokratikleşme bakımından önemli gelişmeler 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu zamana kadar mutlak monarşi vardır. 19. yüzyıldan sonra insan haklarının tanınması yönündeki hareketler günümüze kadar üç büyük dönüşüme yol açarak ulaşmıştır:

- Birinci dönüşüm 1876’dan 1920’ye kadar sürer. Mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçişi simgeler. İnsan hakları açısından padişahın lütfu ile kullanılan haklar yerine yazılı bir belge ile; anayasa ile güvenceye bağlanan haklar anlayışının ortaya çıkışını ifade eder.

- İkinci dönüşüm ulusal devletin kuruluşu ile başlayıp 1960 yılına kadar uzanan zaman diliminde gerçekleşmiştir. Bu dönem demokratikleşme açısından dev bir adımdır. Artık ulusal egemenlik ilkesi kabul edilmiş ülkeyi yönetme yetkisinin halkta olduğu esası benimsenmiştir. İkinci dönüşümün insan hakları yönünden önemi “doğal haklar” anlayışının kabul edilmesidir.

- Üçüncü dönüşüm demokrasinin bir gereği olan çoğunluğun yönetme hakkına, çoğunluk olmayanları korumaya yönelik, bazı sınırlamalar (demokrasi, demokratik seçimle iktidara gelindiğinde iktidarda olmayanları yok saymak anlamına gelmez) getirilmesi ile ortaya çıkmıştır. İnsan hakları yönünden, çağdaş insan haklarının kabul edilmesi söz konusudur. Bu dönem de 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesi ile başlar ve günümüze kadar uzanır.

MEB (2006) tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliliklerinin ‘Ulusal ve evrensel değerlere önem verme’ alt yeterliğinde yer alan performans göstergelerinden insan hakları ile ilgili olanlar şunlardır:

- 1- Sınıf içi ve dışında çocuk haklarının korunması ve uygulanmasında etkin rol alır.
- 2- İnsan haklarına uygun biçimde davranır
- 3- Uluslara, bireylere ve inançlara karşı ayrımcılık yapmaz.

2006 yılında Milli eğitim bakanlığı tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilikleri, dünyada olduğu gibi ülkemizde de değişen ve gelişen ihtiyaçlara hizmet etme noktasında eksik kaldığı tespit edilmiş ve 2017 de bu yeterlilikler güncellenerek kapsamı genişletilmiştir. Bu doğrultuda 2017 yılında Milli eğitim bakanlığı tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliliklerinin insan hakları konusundaki yeterlilik göstergeleri şöyledir:

- 1- Vatandaş olarak bireysel hak ve sorumluluklarını açıklar.
- 2- Eğitim paydaşlarının hak ve sorumluluklarını ayırt eder.
- 3- Çocuk ve insan haklarını gözetir.
- 4- Her öğrenciye insan ve birey olarak değer verir.

2.1.5. Temel Hak ve Özgürlükler

“Temel haklar” terimi Alman hukuk terminolojisinde kullanılan *Die Grundrecht* teriminin karşılığıdır. Bu terim Türk hukuk terminolojisine Alman hukuk terminolojisinden girmiştir (Kapani, 1981). “Temel haklar” terimi bizde ilk defa 1961 Anayasasında kullanılmıştır. 1982 Anayasamızda bu terimi benimsemiştir.

Ancak bu terimin de şöyle bir sakıncası vardır: Bazı haklar “temel” olarak nitelendirildiğine göre, diğer bazı haklar da “temel” değildir. “Temel” haklar ile “temel olmayan” haklar nasıl birbirinden ayrılabilir? Değerleri bakımından hak ve hürriyetler arasında hiyerarşi kurmak mümkün değildir. Bu nedenle, bazı hakları değer ve önemleri bakımından “temel”, diğer bazılarını ise “temel olmayan” olarak nitelendirmek mümkün değildir. Temel haklar ile temel olmayan haklar arasında sadece bunları tanıyan belgeler bakımından ayırım yapılabilir. Temel haklar Anayasa tarafından tanınan haklardır. Bu nedenle, temel haklara yasama ve yürütme organları müdahale edemez. Buna karşılık Anayasa ile değil, kanunla tanınan haklar ise “temel olmayan” haklardır. Bunlara yasama organı müdahale edebilir. Keza, yürütme organının düzenleyici işlemiyle tanınmış haklara da yürütme organı müdahale edebilir (Gözler, 2000). Özgürlükler var olmadan temel haklardan söz edebilmek olanaksızdır, insan hakları var olmadıkça da, özgürlüklerin hiçbir anlamı yoktur. Bir başka açıdan bu yakın bağlantı ele alınırsa, başlı başına özgürlük insanın doğuştan sahip olması gereken temel bir haktır (Çeçen, 2000: 64).

Giritli ve Güngör’e (2002:15-16) göre insan haklarının en üstün ahlaki talepler olduğu ve devlet dahil herkesin bu haklara saygı göstermelerinin gerekliliği fikri ilk kez sistemli bir

şekilde doğal hukuk anlayışına dayanılarak 17. ve 18. yüzyılda Avrupa’da ortaya konulmuştur. Doğal haklar kuramının başlıca dört özelliği vardır. Bunlar;

1. Doğal haklar, doğuştan sahip olunan haklardır. Devredilemez ve vazgeçilemezdir.

2. Doğal haklar, her hangi bir iktidar ya da güç tarafından verilmemiştir. Doğal haklar devletten ve toplumdun önce de vardır.

3. Doğal hakların uygulanması engellenemez. Çünkü bu haklar mutlakdır.

4. Doğal haklara bütün insanlar sahiptir. Zamana ve mekâna bağlı olmayıp evrenseldir.

Buradan anlaşılmaktadır ki; insan hakları herkesin kabul etmesi gerektiği doğal hukuk anlayışına temellendirilmiştir. Doğuştan kazanılan doğal haklar başka bir insana bırakılamaz. Doğal haklar devlet tarafından verilmemiştir. Sadece insan olduğu için var olmanın gerekliliklerinden biridir; yeryüzünde bulunan bütün insanların sahip olduğu haklardır; devletin yapmış olduğu anayasa ile güvence altına alınmıştır. Bu doğal hakların uygulanması herhangi bir güç tarafından engellenemez. Çünkü bu doğal haklar devlet veya otoriteden çok önce var olmaya başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Anlaşması’nın 55. maddesinde “BM ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin, herkes için insan haklarına ve temel özgürlüklere evrensel ve eylemsel (fiili) saygı gösterilmesini destekler” ifadesine yer verilmiştir (1945-BM Antlaşması).

- **Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılması**

1982 Anayasasının Kullandığı Sınıflama

Anayasa, temel hak ve hürriyetleri üçe ayırarak düzenlemektedir: Kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler, siyasî haklar ve ödevler. Anayasanın bu ayrımı Jellinek’in kamu hakları tasnifine uygundur.

1. Kişinin Hakları ve Ödevleri

‘Kişinin hakları ve ödevleri’ başlıklı ikinci bölümde düzenlenen bazı temel hak ve hürriyetler şunlardır:

Kişinin Dokunulmazlığı, Maddî ve Manevî Varlığı, Zorla Çalıştırma Yasağı, Özel Hayatın Gizliliği, Konut Dokunulmazlığı ,Haberleşme Hürriyeti, Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti, Din ve Vicdan Hürriyeti, Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti, Bilim ve Sanat Hürriyeti Basın ve Yayım İlgili Hükümler, Kamu Tüzel Kişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme Araçlarından Yararlanma Hakkı, Dernek Kurma Hürriyeti, Toplantı ve

Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı, Hak Arama Hürriyeti, Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar, Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

2. Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler

‘Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler’ başlıklı üçüncü bölümde düzenlenen bazı temel hak ve hürriyetler şunlardır:

Ailenin Korunması, Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi, Toprak Mülkiyeti, Kamulaştırma, Devletleştirme, Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti Çalışma İle İlgili Hükümler, Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı, Sendika Kurma Hakkı, Toplu İş Sözleşmesi Hakkı, Grev Hakkı ve Lokavt, Ücrette Adalet Sağlanması, Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması, Konut Hakkı, Gençliğin Korunması, Sporun Geliştirilmesi, Sosyal Güvenlik Hakkı, Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması, Sanatın ve Sanatçının Korunması, Sosyal ve Ekonomik Hakların Sınırı

Bu hakların gerçekleşmesi için devletin olumlu bir şeyler yapmasına gerek yoktur. Bu haklar devlete müdahale etmeme ödevini yükler. Örneğin Anayasanın 48’inci maddesine göre “herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler serbesttir”. Bu hak ve hürriyetlerin gerçekleşmesi için devletin olumlu bir şeyler yapmasına gerek yoktur. Bu hak ve hürriyetleri kullanan bireylere devlet müdahale etmez ise bu hak ve hürriyetler gerçekleşmiş olur (Gözler 2000).

3. Siyasî Haklar ve Ödevler

‘Siyasî Haklar ve Ödevler’ başlıklı dördüncü bölümde düzenlenen bazı temel hak ve hürriyetler şunlardır:

Türk Vatandaşlığı, Seçme, Seçilme ve Siyasî Faaliyette Bulunma Hakları, Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Ayrılma, Siyasî Partilerin Uyacakları Esaslar, Vatan Hizmeti, Vergi Ödevi, Dilekçe Hakkı

Bu haklar ve hürriyetler ancak Türk vatandaşları tarafından kullanılabilir. O nedenle bunlara “vatandaşlık hakları” da denebilir.

2.1.6. İnsan Hakları Eğitimi

Kepenekçi (2000) insan hakları eğitimini; öğrencilerde insan haklarına saygı ile bu hakları koruma ve yararlanma bilincini geliştirmek amacıyla, uygun içerik, materyal ve yöntemlerle verilen eğitim olarak tanımlamıştır.

İnsan hakları eğitimi adından da anlaşılacağı üzere tüm insanları kapsar. Ancak örgün eğitim açısından ele alınacak olunursa; öğrencilere insan haklarını koruyan, geliştiren, davranışa dönüştüren, insan haklarına saygılı olan bireyler yetiştirmek amacı benimsenmiştir. Bu amaç doğrultusunda insan hakları eğitiminde hedef kitlenin hazır bulunuşluk seviyeleri göz önüne alınarak uygun içerik, yöntem ve tekniklere yer verilmelidir. Çünkü insan haklarının en başında insan haklarını öğrenme, bilme hakkı gelmelidir. İnsan hakları doğumla değil; anne karnındayken başlar ancak kendiliğinden bilinemez.

1948 İnsan hakları Evrensel Beyannamesi, insan hakları eğitimine ilişkin ilk uluslar arası belgedir. Beyannamenin başlangıç bölümünde; tüm bireylerin ve toplumun tüm organlarının, eğitim ve öğretim yoluyla insan haklarına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve insan haklarının, temel özgürlüklerin evrensel olarak tanınmasını ve etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamak için çaba göstermeleri istenmektedir. (İnsan Hakları Eğitimi On Yılı, 2001:6).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarih ve 217 A(III) sayılı kararıyla ilan edilmiştir. 6 Nisan 1949 tarih ve 9119 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin Resmi Gazetede yayınlanmasından sonra okullarda ve diğer eğitim müesseselerinde okutulması, yorumlanması ve beyanname hakkında radyo ve gazetelerde munasip neşriyatta bulunulması" kararlaştırılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun bu kararı 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazetede yayınlanmıştır (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi).

1973'te kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda da insan haklarına yer verildiği görülmektedir. Genel amaçların birinci maddesinde "...insan haklarına ve... Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek"; ikinci maddesinde "...geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek" ifadelerine yer verilmiştir (1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu).

İnsan hakları eğitimi alanındaki en kapsamlı uluslararası belge ise UNESCO Genel Konferansınca 1974 yılında kabul edilen uluslararası anlayış, iş birliği ve barış için eğitim ile insan haklarına ve temel özgürlüklere ilişkin eğitim tavsiyesidir. Bu belge UNESCO'nun insan hakları eğitimi alanındaki faaliyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Üye devletlerden söz konusu tavsiyeyi hem örgün hem de yaygın eğitim eğitimden sorumlu

kişilere ve tüm paydaşlara tanıtılması ve bunlarla işbirliği yapılması istenmektedir (Gülmez, 2001:107-108).

Ülkemizde ise insan hakları ve eğitimi yayınlanan ulusal belgelerle güvence altına alınmaya çalışılmıştır. 1982 Anayasasının genel esaslarını düzenleyen 2. maddede “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir”; devletin temel amaç ve görevlerine ilişkin 5. maddede ise "Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." ifadeleri yer almaktadır (1982 Anayasası).

BM 48. Genel Kurulu, Viyana Bildirgesi ve eylem planındaki öneri doğrultusunda 20 Aralık 1993 tarihindeki 48/127 sayılı İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Kararı'nı oylamasız olarak kabul ettikten sonra; 23 Aralık 1994 tarih ve 49/184 sayılı Karar ile “İnsan Hakları Eğitimi BM On Yılı, 1995-2004” ilan edilmiştir. BM 1995 yılında tüm hükümetlere; eğitimcilerle ve medya ile işbirliği yapılmasını, eylem planının işlerlik kazanmasına katkı sağlanmasını, insan hakları eğitimi eş güdüm merkezinin kurulmasını, insan hakları eğitimi ulusal eylem planının hazırlanmasını ve uygulanmasını önermiştir (Gülmez, 1996:38-40).

Birleşmiş Milletlerce hazırlanan İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Eylem Planı'nın beş ana hedefi vardır:

- a) Konuyla ilgili ihtiyaçları belirlemek ve stratejiler oluşturmak,
- b) Uluslar arası, bölgesel, ulusal ve yerel düzeylerde insan hakları eğitimi programları oluşturmak, mevcut olanları güçlendirmek,
- c) Eğitim materyali geliştirmek,
- d) Kitle iletişim araçlarının rolünü güçlendirmek,
- e) İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dünya düzeyinde yaygınlaşmasını sağlamak.

Birleşmiş Milletlerin 1995-2004 arasındaki yılları insan hakları eğitimi on yılı ilan etmesiyle insan hakları eğitimi, uluslararası bir platformda herkesin dikkatini çekmek istediği alanlardan birisi olmuştur. İnsan Hakları Eğitimi On Yılı Ulusal Komitesinin 1998 yılında oluşturulması ile birlikte ilköğretim seviyesinde 7. ve 8. sınıflara “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi” dersi, 10. sınıflara da “Demokrasi ve İnsan Hakları” dersi konulmuştur.

Daha sonra 2017 yılında ilkokul 4. Sınıflara haftada 2 saat İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi getirilmiştir.

İnsan hakları eğitimine yönelik hazırlanan UNESCO (2006; 13. Akt. Erdoğan, 2015) insan hakları eğitimi için dünya programı aksiyon planında belirtilen amaçlar ise şunlardır;

- 1- “İnsan hakları kültürünün gelişimini teşvik etmek,
- 2- Uluslararası belgeleri merkeze alarak insan hakları eğitiminin temel prensiplerini ve metodolojisini anlamayı geliştirmek,
- 3- İnsan hakları eğitimine ulusal, bölgesel ve uluslararası seviyede odaklanılmasını sağlamak,
- 4- Tüm ilgili kurum ve kuruluşlarla birlikte ortak bir hareket planı hazırlamak,
- 5- Tüm seviyelerde ortaklık ve işbirliğini geliştirmek,
- 6- Var olan insan hakları eğitimi programlarını desteklemek ve değerlendirmek, başarılı uygulamaları görünür kılmak, programın devam etmesi ya da genişletilmesi ve yeni bir program hazırlamak için teşvik etmek”.

MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nde ilköğretim kurumlarının açıklandığı 5. maddenin (b) fırfkasında “Öğrencilere, Atatürk ilke ve inkılâplarını benimsetme; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na ve demokrasinin ilkelerine, insan hakları, çocuk hakları ve uluslararası sözleşmelere uygun olarak haklarını kullanma, başkalarının haklarına saygı duyma, görevini yapma ve sorumluluk yüklenebilen birey olma bilincini kazandırmak” ve (d) fırfkasında ise “Öğrencileri, kendilerine, ailelerine, topluma ve çevreye olumlu katkılar yapan, kendisi, ailesi ve çevresi ile barışık, başkalarıyla iyi ilişkiler kuran, iş birliği içinde çalışan, hoşgörülü ve paylaşmayı bilen, dürüst, erdemli, iyi ve mutlu yurttaşlar olarak yetiştirmek” ifadelerine yer verilmiştir (MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği).

İnsan hakları doğuştan, kendiliğinden, sadece insan olduğuna için sahip olunan haklardır. Bu hakların ne olduğuna, nasıl ve nerelerde kullanılabileceğine öğrenilmezse sınırları ve kapsamları bilinmezse, bu haklar günlük hayata uygulanmazsa başka insanların kötü davranışlarına karşı ne tepki verileceğine öngörülemez. Kendini ifade etmede sorunlar yaşayan çoğuna insan da hırçın ve agresif olabilir. Bu durum da başka sorunlar çıkartabilir. İnsan hakları ve demokrasi eğitiminin bir ülkede etkili bir şekilde verilebilmesi için ülkedeki genel eğitim anlayışının da insan hakları ve demokrasi değerlerine dayalı olması gerekmektedir.

Tezcan (1983) insan hakları eğitiminde bulunması gereken ilkeleri şöyle ifade etmiştir:

- 1- Halk, siyasal hayatın anlamını kavramalıdır.
- 2- Eğitim yoluyla herkes kendi yeteneklerini geliştirmeyi hedeflemelidir.

- 3- İnsanlar eğitimlerinin sonunda özgür olmalıdırlar.
- 4- Alınan eğitim ile açık fikirlilik artmalıdır.
- 5- Eğitim demokratik ortamlarda verilmeli ve işbirliğini artırmalıdır.
- 6- Okul, demokratik etkinliklerin sık sık yapıldığı bir ortam olmalıdır.
- 7- Eğitim üzerindeki siyasal denetim asgari düzeyde olmalıdır

2.2.Yurttaşlık

Güncel Türkçe sözlükte; Yurttaş olma, bir yurttan doğup büyüme veya yaşamış olma durumu, vatandaşlık tanımına yer verilmiştir.(TDK http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5af349fd85cf a1.90006420 09.03.2018 tarihinde erişilmiştir). 1924 anayasasının 88. maddede “Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir” ifadesine kullanılmıştır.

1928/1312 Sayılı Vatandaşlık Kanunu:

Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi Cumhuriyetin ilanından sonra 5 yıl kadar yürürlükte kaldıktan sonra; 23 Mayıs 1928 tarihinde 1312 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu kabul edilmiş, 1 Ocak 1929’dan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra kabul olan ilk vatandaşlık kanunudur. Bu kanunda cumhuriyetin ilk yıllarındaki nüfus azlığının psikolojik etkisiyle olabildiğince fazla sayıdaki kişiye Türk vatandaşlığı verilmesi eğilimi vardır. Kanun kan bağı ilkesini çok geniş biçimde benimsemiştir. 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu, vatandaşlığın aslı kazanılmasında bir taraftan kan esasına, diğer taraftan toprak esasına yer vermektedir (Aybay, 2003b; Berki 1970) 1961 anayasasının 54. maddesindeki “Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür” ifadesi ile vatandaşlık bağına vurgu yapılmaktadır.

1964/403 Numaralı Türk Vatandaşlık Kanunu:

Bu kanunda; Türk vatandaşlığının nasıl kazanılacağı, nasıl kaybedileceği, Türk vatandaşlığının ispatı ve yargı yolu gibi temel bölümleri içermektedir. Söz konusu kanun uyarınca vatandaşlık kazanmada soy ve ülkede doğma esaslarının devam ettiği görülmektedir. Kanunda sonradan nasıl vatandaş olunacağına da yer verilmiştir (1964 Türk Vatandaşlık Kanunu).

Yürürlükteki 1982 tarihli Anayasa'nın 66. maddesinde "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür." tanımı yapılarak, vatandaşlığın sınırı çizilmiştir.

Etkili vatandaşın özellikleri şu şekilde özetlenmektedir (National Council for the Social Studies [NCSS], 2001. Akt. Ülger, 2012).

- 1- Demokratik değerleri benimseyerek bu değerleri yaşamaya gayret etme,
- 2- Kendisinin, ailesinin ve toplumun daha iyi olması için sorumluluk alması gerektiğini kabul etme,
- 3- Yerel toplulukları, milleti ve dünyayı şekillendiren gelenekler, tarih ve insanlar hakkında bilgi sahibi olma,
- 4- Ülkenin kuruluşuyla ilgili belgeler, kurumlar ve siyasal olaylar konusunda bilgi sahibi olma,
- 5- Yerel, ulusal ve küresel düzeyde insanlığı etkileyen olayların ve sorunların farkında olma,
- 6- Yaratıcı çözümler bulabilmek ve bilgisini geliştirebilmek için güvenilir kaynaklardan farklı bakış açılarını içeren bilgiler edinme,
- 7- Anlamlı ve etkili sorular sorarak bilgileri ve düşünceleri analiz etme ve değerlendirebilme,
- 8- Kamusal ve özel yaşamında etkin karar verme ve problem çözme becerilerini kullanabilme,
- 9- Grup içinde etkili işbirliği yapabilme becerisine sahip olma,
- 10- Topluma ve toplumsal yaşama aktif katılabilme.

2.2.1. Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi

Tarih Vakfı tarafından 2002-2004 yılları arasında Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi başlatılmıştır. Bu proje ile ilk ve orta öğretimde okutulan ders kitapları insan hakları çerçevesinde biçim ve içerik açısından incelenmiştir. Araştırma sonucunda ders kitaplarının demokrasi ve insan hakları açısından pek çok sorunu içerdiği vurgulanmıştır. Bu proje sonuçları için genel bir değerlendirme yazısı yazan Gemalmaz (2003), " Demokratik zihniyetin oluşması ve kökleşmesi, bu içerikteki kitaplarla koşullandırılan bireylerle pek mümkün ya da pek kolay gözükmemektedir." ifadelerini kullanmıştır.

2004 yılında MEB tarafından öğretim programları değiştirildi. Yapılandırmacı anlayışla öğrenci merkezli olarak planlanan eğitim doğrultusunda ders kitapları da yenilendi.

Bu bağlamda yenilenen ders kitaplarının insan hakları çerçevesi boyutundaki iyileşmeleri ve devam eden sorunları belirlemek amacıyla 2007-2009 yılında İkinci Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi başlamıştır. İkinci proje uygulamalarından elde edilen bulgulara göre bazı iyileşmeler söz konusu iken ders kitaplarında bir takım sorunların devam ettiği görülmüştür.

Yürütülen ikinci proje sonuçları için genel bir değerlendirme yazısı yazan Tarhanlı (2009)'ya göre ders kitapları, hakların evrenselliği çerçevesinde eşitlik ve ayrımcılık yasağı içinde haklardan yararlanmayı sağlayacak bir gelişme sürecine katılım gibi temel insan hakları standartlarıyla olduğu kadar, eğitim hakkının uluslararası esaslarıyla da bağdaşmaz nitelikteydi.

2009'dan sonra da eğitimde yenilikler ve değişimler devam etti. Örneğin, müfredata seçmeli Kurmancî, Zazakî, Abazaca, Adigece, Lazca dersleri konuldu; Milli Güvenlik dersleri müfredattan kaldırıldı. Bu bağlamda 2012-2013 yılları arasında Üçüncü Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi başlatılmış ve aynı yıllarda kullanılan ders kitapları taranmıştır. Elde edilen bulgularda iyileşmelerin olduğu kadar devam eden sorunların da boyut değiştirildiği vurgulanmıştır. Yürütülen üçüncü proje sonuçları için genel bir değerlendirme yazısı yazan Çayır (2014)'ya göre bu ders kitaplarıyla Türkiye'nin demokratikleşmesine katkı yapacak, çoğulculuğu benimsemiş, yerel değerlerin ve tarihin bilincinde olan ama evrensel değerleri özümsemiş vatandaşlar yetiştirmek imkansızdır.

Vatandaşlık ve insan hakları eğitimi birlikte yaşama kültürünü geliştirmeye yöneliktir. Birlikte yaşamayı öğrenme diğer öğrenme modellerinden farklıdır. Demokratik vatandaşlık eğitimi üç temel öğrenme anlayışı ile ilgilidir. Bilginin parçalar halinde öğrenene aktarımını ön gören anlayış (Locke) yerine; olumlu davranışların pekiştirilmesi esasına dayanan anlayış (Örneğin, Skinner) ile bilginin öğrenen tarafından yapılandırılması ve sosyal öğrenme anlayışları (Örneğin; Gagne, Bruner, Ausubel, Piaget, Doise, Giordan) ile daha fazla ilgilidir. Bu bağlamda demokratik vatandaşlık eğitiminde aşağıdaki beş öğrenme yoluna vurgu yapılmaktadır (Bırzea, 2000:26. Akt. Ülger, 2012).

Şekil 1: Vatandaşlık Öğrenme Piramidi

Şekil 1’te yer verilen vatandaşlık öğrenme piramidindeki kavramsal öğrenme boyutu vatandaşlık eğitiminde öğrencilere hangi bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışların kazandırılacağı ile ilgilidir. Öğrencilerin bu boyutta vatandaşlık eğitimine dair temel kavramları bilip açıklamaları istenebilir.

Eylemsel öğrenme boyutu öğrencilerin süreçte öğreneceklerinin planlanması ve yapılandırılması ile ilgilidir. Kültürlerarası öğrenme boyutu içerik oluşturmada evrensel düşünme, diğer kültürlerle etkileşimde bulunma ve onları anlamaya çalışma ile ilgilidir. Öğrenciler bu yolla kendi kültürleri ile diğer kültürleri de mukayese edebilirler. İşbirlikçi öğrenme boyutu öğrencilerin öğrenme sürecinde işbirliği ve takım halinde yardımlaşarak çalışmalarını ile ilgilidir. Bu iş birliği sadece fiziksel iş birliği değil aynı zamanda zihinsel iş birliğidir.

Yaşantısal öğrenme boyutu ise mevcut öğrenme ortamları dışında okulda öğrenilenlerin yaşama yansıması ile ilgilidir. Yaşantısal öğrenme vatandaşlık piramidindeki tüm öğrenme boyutlarını da kapsayıcı bir niteliktedir. Öğrenciler bu boyutta otantik koşullarda öğrenmeleri birebir yaparak yaşayarak gerçekleştirirler (Ülger, 2012).

Tablo 1: Bazı ülkelerin haftalık ders çizelgelerinde vatandaşlık eğitimi öğretimi

Ülkenin Adı	Kullanılan Terminoloji	Program Yaklaşımı	Zaman
Arnavutluk	Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	1 ders Saati
İngiltere	Vatandaşlık Eğitimi	Disiplinler Arası yaklaşım/ Ayrı Bir Müstakil Ders	Okullar Karar Vermekte
Hırvatistan	İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	Haftada 1-2 Saat
Çek Cumhuriyeti	Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	Haftada 1-2 Saat
Almanya	Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	Haftada 1 saat İlköğretim 7.-8. sınıflar
Yunanistan	Sosyal Bilgiler ve Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	Haftada 1 saat İlköğretim 5.-6. sınıflar
Romanya	Vatandaşlık Eğitimi	Ayrı Bir Ders Olarak	Zorunlu haftada 1-2 saat
İtalya	Sosyal Bilgiler ve Vatandaşlık Eğitimi	Bütünleştirilmiş	-
İsrail	Sosyal Bilgiler ve	Ayrı Bir Ders Olarak	-

	Vatandaşlık Eğitimi		
Endonezya	Sosyal Bilgiler	Bütünleştirilmiş	-
Japonya	Sosyal Bilgiler	Bütünleştirilmiş	-

(Birzea, 2000; Kerr, 2000)

Tablo 1 değerlendirildiğinde vatandaşlık eğitiminin nasıl yapılması gerektiği ve kaç saat okutulması gerektiği ile ilgili olarak tek bir yaklaşımdan bahsetmenin zor olduğu görülmektedir. Vatandaşlık eğitimi bazı ülkelerde ayrı bir ders olarak okutulmakta iken, bazılarında disiplinler arası bir yaklaşım olarak ele alınmıştır.

Ülkemizde ise vatandaşlık eğitimi günümüze varıncaya kadar çeşitli yaklaşımların etkisi altında kalmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk olarak 1926 ilköğretim programında Prof. Dr. Ayşe Afet İnan'ın kaleme aldığı "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adlı kitabın okutulduğu "Malûmat-ı Vataniye" dersi yer almıştır. 1995'den sonra da İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi adı altında 4-8. sınıflarda bazen bir saat, bazen iki ya da üç saat olarak okutulmuştur" (Gözütok, 2003). 1998-2005' te Vatandaşlık ve İnsan Hakları; 2005-2010'te Sosyal Bilgiler; 2010-2011'de Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi; 2011-2012'de Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi; 2017'de ise İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersi olarak yer verilmiştir.

Tablo 2: 1924-1970 yılları arası ülkemizde Vatandaşlık Eğitimi dersi

Yılı	Çizelgedeki İsmi	Sınıf Düzeyi (Ders Saati Sayısı)	Haftalık Toplam Ders Saati Sayısı
1924	Musahabat-ı Ahlakiye ve Malumat-ı Vataniye	İlkokul 1,2,3,4	26
1924	Malumat-ı Vataniye	Ortaokul 2,3	28
1926	Yurt Bilgisi	İlkokul 4,5	26
1927	Vatani Malumat	Ortaokul 2,3	32
1931	Yurt Bilgisi	Ortaokul 1,2,3	34
1936	Yurt Bilgisi	İlkokul 4,5	26
1938	Yurt Bilgisi	Ortaokul 2,3	29
1939	Yurt Bilgisi	İlkokul (köy) 4,5	18
1948	Yurttaşlık Bilgisi	İlkokul	26

		4,5	
1949	Yurttaşlık Bilgisi	Ortaokul 1,2,3	32
1954	Yurttaşlık Bilgisi	Ortaokul 1,2,3	32
1969	İlköğretim 1. Kademe (İlkokul) Vatandaşlık Eğitimi Dersine (1-5. Sınıf) bu ve bundan sonraki çizelgelerde yer verilmemiştir. Vatandaşlık dersi bu tarihten sonra Hayat Bilgisi (1-3. Sınıf) ve Sosyal Bilgiler (4-5. Sınıf) içeriklerinde verilmiştir.		
1970	Yurttaşlık Bilgisi	Ortaokul 1,2,3	32

(Cicioğlu, 1995; İlk Mektep Müfredat Programı, 1930; İlkokul Programı, 1958; Ortamektep Müfredat Programı, 1930; Ortamektep Müfredat Programı, 1931; Ortaokul Programı, 1938; Muhtelif Gayeli Ortaokul Programı, 1954; Ortaokul Programı, 1970)

1970 yılından itibaren ortaokul programları (Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler) denenmiştir. Bu programların öğrencilerin yetiştirilmesinde daha verimli olduğu sonucuna varıldığı ve Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi gibi ayrı ayrı üç kitap okutulması, öğrencilerin de bir dersten not alabilmek için üç ayrı yoklamaya tabi tutuluyor olması gibi güçlükleri de ortadan kaldırmak amacıyla Sosyal Bilgiler adı altında üç ders birleştirilmiştir. Uygulama 1973-1974 öğretim yılından başlanarak kademeli olarak başlamıştır. Aynı kararda 8 yıllık temel eğitim çerçevesinde ilk ve ortaokul programlarının bütünleştirilmesi çalışmalarından da bahsedilmektedir (MEB-1973/303 Sayılı KK).

Ortaokullarda 1973 yılında uygulanmasına başlanılan Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın sosyal bilgiler anlayışı içinde uygulanamadığı kanaatine varıldığından, öğrencilere; milli tarih şuurunun, kendi coğrafyasının, Türk kültür anlayışının ve vatandaşlık bilgisinin etkili bir şekilde verilebilmesi için bu dersin; 1985- 1986 öğretim yılından itibaren Milli Tarih, Milli Coğrafya ve Vatandaşlık Bilgileri adı altında üç ayrı ders olarak okutulması kararlaştırılmıştır (MEB-1985/64 Sayılı KK).

Karar gereği bu tarihten sonra Milli Tarih ve Milli Coğrafya dersleri ortaokul 1 ve 2. sınıflarda, Vatandaşlık Bilgileri dersi ise 3. sınıflarda okutulmuştur. Aynı yıl 1985-1986 öğretim yılından itibaren uygulanacak ortaokul 3. sınıf Vatandaşlık Dersi Öğretim Programı, Eğitim Öğretim Yüksek Kurulu'na sunularak kabul edilmiştir (MEB-1985/93 Sayılı KK) ve Ortaokul Haftalık Ders Dağıtım Çizelgesinde 3 ders saati şeklinde yer almıştır (MEB-1985/129 Sayılı KK). 1994 yılında kabul edilen İlköğretim Okulları Haftalık Ders Dağıtım

Çizelgesi'nde Vatandaşlık Bilgisi 8. sınıflarda 2 ders saati olarak belirlenmiştir (MEB-1994/578 Sayılı KK).

1995 yılında ise dersin ismi Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi olarak değiştirilmiştir. Kararın ana gerekçesini BM'nin 1995 yılından başlamak üzere on yıllık süreyi "İnsan Hakları Eğitimi On Yılı" ilan etmesi oluşturmaktadır. Ayrıca gerekçede insan haklarına verilen önemin ve insan hakları eğitiminin ülkeler arasında gelişmişlik ölçütü olarak kullanıldığına vurgu yapılmıştır. (MEB-1995/56 Sayılı KK). Aynı yıl yapılan bir diğer düzenleme ile mevcut öğretim programına, yeni program hazırlanıncaya kadar geçerli olmak üzere, insan hakları eğitimine ilişkin konular eklenmiştir (MEB-1995/289 Sayılı KK).

1997 yılında hazırlanan İlköğretim Haftalık Ders Dağıtım Çizelgesi'nde Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi'ne 7. ve 8. sınıflarda 1'er ders saati olarak yer verilmiştir (MEB-1997/143 Sayılı KK). 1998 yılında ise Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Dersi Öğretim Programı hazırlanarak yürürlüğe girmiştir (MEB-1998/82 Sayılı KK)

2004 yılından sonra kabul edilen 1-8. sınıflar öğretim programlarında Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi 8 ara disiplin alanından biri olmak üzere ilköğretim düzeyinde 13 dersin öğretim programında kendine yer bulmuştur. Bu anlayış ile Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi'ne yönelik bilgi, beceri ve tutumların öğretimi ile ilgili tüm öğretmenlere ve tüm derslere sorumluluk yüklenmiştir. Böylece alanın düzlemi, bir alan yerine birden çok alana yayılmıştır. Bu uygulama, söz konusu konuda araştırma yapan bazı uzmanların, 2005 öncesi uygulaması için, özellikle insan hakları eğitiminin bir ders ile sınırlı kalmaması gerektiği ve tüm müfredata yayılması gerektiği ile ilgili eleştirilerini de karşılar niteliktedir (Çayır, 2003).

Mevcut 1-8. Sınıflar İHVE ara disiplin alanı yanında, 2010 yılında değişen ilköğretim okulları haftalık ders çizelgesine 8. Sınıflarda 2010-2011 öğretim yılında seçmeli, 2011-2012 öğretim yılında ise zorunlu ve bir ders saati olmak üzere "Vatandaşlık ve Demokrasi eğitimi" isimli bir ders eklenmiştir (MEB-2010/75 Sayılı KK).

2.3.Demokrasi

Demokrasi Latince bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk anlamına gelen "demos" ve egemenlik anlamına gelen "kratos" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş bir kavramdır (Gündüz ve Gündüz, 2007; 105).

Günlük Türkçe sözlükte ise; halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki, demokratlık olarak tanımlanmıştır. Demokrasi Sadık ve Sarı (2012)'a göre politik bir

kavramdır. Aynı zamanda eşitlik, adalet, hak, özgürlük, sorumluluk gibi pek çok değeri içinde barındıran bir yaşam biçimidir.

Demokrasi kendi içinde barındırdığı halk egemenliği kavramları ve temel insani değerleri bakımından insan haklarından ayrı düşünülmesi oldukça zordur. Büyükkaragöz ve Kesici (1998; 4-5) demokrasinin barındırdığı barış, hoşgörü, hukukun üstünlüğünü kabul etme, uzlaşma yanlısı olma, kural ve kanunlara uyma, karar verme sürecinde saygı duyulması gibi değerleri ön planda tutmuşlardır.

Bu temel değerlerden başka empati, barış yanlılığı, özgürlük, sevgi, ifade özgürlüğü, eşitlik, adalet gibi değerler de sayılabilir. Elkatmış (2007; 34) da demokrasinin eşitlik, özgürlük ve katılımcılık özelliklerini bünyesinde barındırdığını ve devletlerin bu özellikleri bünyesinde barındırdığı ölçüde demokratik olduğunu ifade etmiştir. Doğan (2004; 150) demokrasinin halkın egemenliğine ve yönetilenlerin rızasına dayalı; çoğunluğun yönetimi ile özgür ve adil seçimlerle temel insan haklarının güvence altında olması gibi sosyo-kültürel dayanakları olduğunu savunmuştur. Demokrasi ile insanlar kanun önünde eşittirler. Ayrıca hükümet anayasa ile sınırlandırılmıştır.

2.3.1. Demokrasi Eğitimi

Demokrasiyi bir ülkenin toplumsal yapısına kalıcı olarak aktarmada eğitim kurumlarının önemi hakkında Büyükkaragöz ve Kesici (1998; 35) şu şekilde görüş belirtmiştir; “Demokrasinin bir ülkede yaşayabilmesinin bir başka niteliği de, o ülkede çok köklü sosyal, ekonomik ve kültürel kurumların demokrasi için iyi bir alt yapı oluşturmalarının gerekli olduğudur. Bu alt yapıyı oluşturabilecek en önemli kültürel kurumların başında ise eğitim kurumu ve bu kurumun örgün ve yaygın alt kademeleri gelmektedir”.

Demokrasi eğitimi Milli Eğitim Bakanlığı (2014) Mevzuatında şu şekilde yer almaktadır; “Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzeninin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, ..., sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır...”

Burada insanların sahip olması gereken demokrasi bilincinin kimseyi bazı özelliklere göre ayırmaksızın öteleştirmeden saygı duyulması gerektiğini, her türlü anlayış içinde birlikte hoşgörü temelleri üzerinde yaşaması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu sadece çerçeve niteliğindedir. Atatürk milliyetçiliğine, vatan sevgisine ve demokratik tutumlara düşmanca

yaklaşımların yapılmasına ideolojik ya da siyasi tartışmalara yer verilmesine müsaade edilmemelidir.

Güven, Çam ve Sever (2013)'e göre demokrasi eğitimi; bireyleri, insan hak ve özgürlüklerini bilen, benimseyen, saygı duyan ve savunan “etkin yurttaşlar” haline getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bireylerin temel yurttaşlık hak ve sorumluluklarını bilmeyi ve bunları demokratik değerlere uygun bir şekilde ifade etmesini sağlamak da demokrasi eğitiminin hedefleri arasındadır.

Demokrasi eğitimi aynı zamanda insan hakları eğitiminin de bir parçasıdır. İnsan hakları eğitimi doğası gereği insanların birlikte daha kolay yaşayabilmesi için haklarını öğrenmeyi kapsamaktadır. Demokrasi eğitimi de insan hakları eğitimi ile birlikte yürütülebilen insanların temel hak ve özgürlüklerini tanıyıp bilip davranışa dönüştürmeyi amaçlayan ayrıca demokratik değerleri içselleştirmeyi ön gören bir eğitimidir. Tünkler (2013; 40) ise demokrasi eğitimi “Demokrasi eğitimi, formal ve informal bir eğitim sürecidir. Yani toplumsal bir kurum olarak ailenin ve okulun demokrasinin temel ilkelerine uygun düzenlenmesidir” olarak tanımlamış, demokrasi eğitiminde ailenin de yer aldığını vurgulamıştır.

Demokrasi eğitimi sadece okul içinde programlanmış, öğretmen kitap program üçgeninde gerçekleştirilen bir eğitim değildir. Nasıl ki değerler eğitiminin ilk olarak aile ortamında başladığı savunuluyorsa, demokrasi eğitiminde de ailenin rolü yadsınamayacak kadar fazladır. Okulda öğretmenlerin uygulamaya çalıştığı bir program doğrultusunda demokrasi eğitimi verilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca örtük program da kontrol altına alınmaya çalışılmakta ve değerler eğitiminde ders dışı ortamlara da şekil verilmektedir. Demokrasi değerinin öğrencilere kazandırılması pek çok fayda sağlar. Demokrasi değerini içselleştiren öğrenciler, farklılıklara duyarlı bireyler olarak yetişirler. Eleştirel düşünüp, merakı ve soru sormayı hayatlarının her alanına uyarlayabilirler. Hak ve özgürlüklerinin farkında olup, sorumluluklarını bilip yerine getirmeye çalışırlar. Demokrasi eğitimi sadece okul sınırları içinde yapılması ön görülen bir eğitim değildir. Öğrencilerde demokrasi bilinci oluşturulup, davranışa döküp, yaşama biçimini benimsemesi açısından okul dışına da çıkılmasında büyük yarar vardır. Bu nedenle “Okul Meclisleri Projesi” oldukça önemlidir.

Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi Milli Eğitim Bakanlığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında 2004 yılında imzalanan protokolle hukuki zemine taşınmıştır. Demokrasiyi eğitimi ders süresinden çıkarıp, günlük hayatın içine sokan bu projeye, öğrencilerin okul meclisi üyelerini, il meclisi üyelerini ve Türkiye Öğrenci Meclisi üyelerini

seçmeleri sağlanarak, demokrasi eğitimi uygulama alanına taşınmıştır (Genç ve Güner; 2012; 750).

2.3.2. Demokrasi Eğitimi ve İnsan Hakları Eğitimi İlişkisi

Torun (2007)'e göre demokrasi, siyasal bir rejim olarak, insan hakları düşüncesinin tesis edildiği ve uygulandığı bir düzenin adıdır. Buna karşın insan hakları, bir doktrin olarak demokratik düzene düşünsel anlamda zemin teşkil eder. Uygulama ve kuram bağlantısı, demokrasi ile insan hakları kavramları arasında en açık biçimde belirginlik kazanır

İnsan toplumsal bir varlık olduğu için; düzenin kısmen sağlanması adına demokrasinin düşünsel temelleri atılmıştır. Demokrasi denildiği zaman akla her ne kadar bir çeşit yönetim şekli gelse de aslında demokrasi felsefi temelleri olan bir düşünsel zemindir. Demokrasiyi her şeyden önce anlayıp uygulamaya dökmek, insan hakları ile olan ilişkisini açıkça ortaya koyar. Çünkü önce insan, sonra insan hakları ve daha sonra da demokrasi düşüncesi gelişmiştir. Dolayısıyla insan hakları eğitimi bünyesinde demokrasi eğitimini de barındırmaktadır.

Yeşil (2002)'e göre, seçme, seçilme, din, vicdan, düşünce özgürlüğü vb. hak ve sorumlulukları bireylere öğretmek demokrasinin de nitelikli şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. İnsan hakları eğitimi ile birlikte bireyler milli ve evrensel değerleri öğrenir ve savunurlar.

Bağlı ve Esen (2003), insan hakları eğitimi ve demokrasi ilkelerinin ders kitaplarında yer almasına yönelik önerileri şöyledir:

1. Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınıflandırılarak Aktarılması
2. Hakların Doğru Bir Şekilde Tanımlanması
3. İnsan Haklarının Tarihsel Gelişiminin Aktarılması
4. Hakların Gündelik Yaşamla İlişkisinin Kurulması
5. Devlet, Demokrasi Gibi Kavramların Doğru Aktarılması
6. Atatürk'ten ve Önemli Tarihsel Kişiliklerden Yapılan Alıntılarının Yerinde Olması
7. İnsan Hakları Eğitimine Uygun Pedagojik Ortamın Hazırlanması
8. İnsan Hakları ve Barış Kültürünü Güçlendirecek Stratejiler

Temel hak ve özgürlükler fazlasıyla soyut bir konudur. Bunları öğrencilere kazandırma noktasında somutlaştırma yoluna gidilmelidir. Aynı zamanda sayıca da fazla olan bu hakların basit ve öğrencilerin anlayabileceği bir şekilde sınıflandırılmasında yarar olacağı

düşünülmektedir. Bazı kazandırılması hedeflenen değerler toplumdan topluma farklılık gösterebilir; ancak insan hakları her yerde her toplumda geçerlidir. Bu hakların doğru olarak açıklanıp örneklendirilmesi öğrencilerde bir kavram kargaşasının oluşturulmaması açısından çok önemlidir. Bu noktada ders kitabı yazarlarının ve bu konuda araştırma yapan kişilerin bir hayli hassasiyet göstermesi gerekmektedir.

Haklar doğuştan elde edilir ancak kendiliğinden öğrenilmez. Ayrıca bazı toplumlarda haklar insanlara tanınmamaktadır. Bu yüzden insan haklarının tarihsel gelişimini bilmek ve şu an rahatça faydalanılan hakların aslında bazı toplumlarda hiç olmadığına farkına varılması haklarına daha fazla sahip çıkan bireyler yetişmesine katkı sağlar.

Öğrencilerin gelişim özellikleri düşünüldüğü zaman öğrenilmesi soyut olduğu için zor olan haklar konusu en iyi gündelik yaşamla ilişkilendirilerek aktarıldığı zaman hedeflerine ulaşır. Bu konuda yaratıcı drama gibi öğrencileri aktif olarak konunun içine alan yöntemlerin tercih edilmesi öğretmenlerin de işini kolaylaştıracaktır. Hem hakların ne olduğunun öğrenilecek hem de somut karşılıklarını gören öğrenciler kendi hayatlarında da doğru bir şekilde haklarını bilen vatandaşlar olarak yetiştirilecektir.

Konuların somutlaştırılması anlamında toplumda iz bırakan kişiliklerden alıntı yapılması öğrencilerde demokratik değerlerin oluşmasında da katkı sağlayacaktır. Özellikle barış kültürünü yansıtacak sözler ve örnekler tercih edilmesi de önemlidir. İnsan hakları eğitiminin hedefleri arasında insanların barış içinde yaşamaları da yer almaktadır. Barış beraberinde huzuru ve düzeni de getirir. Evrensel barış ile farklı kültürlere ve insanlara hoşgörülü olmayı gösteren, önyargı barındırmayan ders kitapları hazırlanmalıdır.

2.4.İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi

Temel insani değerlerin sorgulandığı ve eksikliğinin hissedildiği günler artmaktadır. Bu yüzden insan haklarının ne olduğu nasıl uygulanacağı, insanların nasıl bilinçleneceği gittikçe önem kazanan bir konu olmuştur. Avrupa birliği süreci de göz önüne alındığında vatandaşlık ve insan hakları eğitiminde de belli standartlara ulaşılmalıdır.

Özellikle Avrupa Konseyi bünyesinde gerçekleştirilen kültürel çalışmaların önemli bir kısmı demokratik vatandaşlık eğitimi ile ilgilidir. Halen Milli Eğitim Bakanlığı ile birlikte yürütülen Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Projesi bunun somut örneğidir. Bu proje ile İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi'nin bütüncül bir yapıda ele alınması amaçlanmıştır. Bu bağlamda projenin; eğitim mevzuatının DV/İHE ilkeleri bakımından taranması ve

güçlendirilmesi, tüm öğretim programlarının DV/İHE ilkeleri bakımından taranması, vatandaşlık ve insan hakları eğitimi ile ilgili programların yenilenmesi ve dersin zorunlu ders haline getirilerek ders kitaplarının yeniden yazılması, eğitimle ilgili tüm çalışanlara (öğretmen, yönetici, eğitim müfettişi, il-ilçe milli eğitim müdürü) DV/İHE ile ilgili farkındalık eğitiminin verilmesi, farkındalık artırmaya yönelik eğitim materyallerinin hazırlanması, dersi okutan öğretmenlere yönelik eğitimler yapılması gibi boyutları içerdiği görülmektedir (MEB - Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Çalıştayı, 2009).

Bu çalıştayın en somut sonuçlarından biri ilkökul 4.sınıf İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi dersinin getirilmesi kararıdır. Ayrıca bu proje ile, demokrasinin sadece siyasal bir kavram olmadığı, aslında öğrenciler açısından ne kadar önemli olduğu ve içselleştirip yaşama kültürü olarak benimsenmesi gerektiğinin farkına varılması sağlanmıştır. Hem aile ortamında hem okul sınırları içinde hem de öğrencilerin normal gündelik hayatları dâhilinde demokrasi olmazsa olmaz bir temel değerdir. Demokrasinin gerekliliklerinin uygulandığı ortamlar; o ortamda yaşayan tüm insanlar için huzur kaynağı olacaktır. Bun yüzden inşa hakları yurttaşlık ve demokrasi dersinin çocuklara en erken yaşta verilmesi gerekmektedir.

Avrupa Konseyi Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Şartı'nın 2010'da kabul edilmesinin ardından 1 Haziran 2011'de aynı isimde bir proje başlatmıştır. Bu projenin amacı, Avrupa Konseyi ve üye ülkeler tarafından geliştirilip kabul edilen bu şartın ilkelerini eğitim mevzuatına ve öğretim programlarına yansıtma yoluyla hayata geçirmek, eğitim kurumlarının demokratik bir yönetim yapısına kavuşmasına katkıda bulunmak, kapasite geliştirme ve farkındalığın artırılmasına yönelik faaliyetler aracılığıyla geniş kapsamlı, sistematik bir demokrasi eğitimini teşvik etmektir. (<https://www.haberler.com/demokratik-vatandaslik-ve-insan-haklari-egitimi-projesi-7192069-haberi/>).

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı; insan haklarının korunmasını içtenlikle isteyen, bunun nasıl yapılabileceğini bilen ve yaşadığı durumlarda kendisini, diğerlerini ve “bizim olanı” koruma yolunu bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır (MEB-2017). İnsanı toplum içinde ve diğer insanlar arasında saygı ve kabul görmesini sağlayan şeylerden biri de insanların sahip oldukları değerlerdir. İnsan toplumsal bir canlı olduğu gibi, değer üreten bir varlıktır. Değerler insanların hayattaki duruşunu belirlemesi açısından önemlidir. İnsanların hayatlarındaki aldıkları her türlü kararın temelinde sahip oldukları değerler yatar. Her türlü seçimlerini yaparken de değerlerden yararlanılır. İyi ya da kötü insan olmayı insanları yönlendiren değerler belirler.

Ünite ve kazanımların yapılandırılmasında insanı merkeze alarak “yaşama hakkı ve beden bütünlüğü”, “hak”, “özgürlük”, “sorumluluk”, “adalet”, “eşitlik”, “uzlaşma”, “yurttaşlık”, “birlikte yaşama”, “farklılıklara saygı”, “hukukun üstünlüğü” gibi kavramlar genel çerçeveyi oluşturmuştur. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı bu genel çerçeveyi işe koşmak için alanın temel kavram, konu ve sorunlarını eleştirel ve iş birliğine dayalı bir şekilde ele almaktadır. Program aynı zamanda öğrencilerin bu temel kavram, konu ve sorunlar üzerine düşünerek onların sosyal becerilerini geliştirmeyi, bunları tecrübe ederek hayat ile bütünleştirmelerini öngörmektedir. Bununla birlikte temel kavramların daha derinlemesine ele alınmasını sağlayarak bilginin birey için anlamlı ve yaşantısal hâle gelmesini hedeflemektedir. Bu temel felsefe ışığında Öğretim Programı, bilgi, beceri, tutum, yeterlilik ve değerleri insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi bağlamında ele almaktadır. Böylece öğrenci değişime ve gelişime ayak uydurabilen, kendisinin ve toplumun maddi ve manevi yaşam standartlarını arttıran, demokratik kültürü benimsemiş ve ona katkı sağlayan bir birey olarak kendisini var edecektir (MEB, 2017).

2.4.1. İ.H.Y.D. Dersi Öğretim Programının Amaçları

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersi öğrencilere kavramsal bilginin öğretilmesinin yanında insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile ilgili temel değerleri kazandırmayı amaçlamaktadır. Dersin bir diğer amacı da öğrencilerin bu bilgi ve değerleri bir yaşam biçimi ve kültür hâline getirmelerini sağlamaktır.

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nda ifade edilen Türk Millî Eğitimi’nin Genel Amaçları ve Temel İlkeleri doğrultusunda;

- İnsani değerleri benimseyen,
- Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden,
- Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen,
- İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözetken,
- İş birliğine ve bilgiye dayalı demokratik karar alma süreçlerine katılan,
- Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşma arayan,
- Kurallara uyarak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan,
- Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan,
- Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen,

- Cumhuriyet ve değerlerinin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.

2.4.2. İ.H.Y.D. Dersi Öğretim Programında Değerler Eğitimi

Türk Millî Eğitim Sistemi'nin temel hedefleri arasında öğrencileri sağlıklı, mutlu bir şekilde hayata hazırlamak, etkin ve aktif bir vatandaş olarak; mutlu bir yaşam sürmek için bilgi, beceri, tutum, davranış ve değerleri kazanmak yer almaktadır. Bu bağlamda değerlerin eğitim süreci içerisinde kazandırılması ve yeni nesillere aktarılması hedeflere ulaşmada ve kültürel devamlılık açısından da son derece önem taşımaktadır. Toplumsal ve evrensel değerleri benimseyen ve bunları içselleştirerek davranışa dönüştüren bireyler yetiştirmede aile ve toplumun yanı sıra öğretim programlarının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. Planlı ve sistemli bir şekilde hazırlanan eğitim öğretim programlarında yer alan değerler öğrencilere mümkün olduğunca somutlaştırılarak gerçek hayat deneyimleri sunarak kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Sağlıklı ve dengeli bir kişilikten bahsetmek için bireyin her yönden gelişmesi önem taşımaktadır. Bu durum bireyin bilişsel ve duyuşsal gelişiminin bir arada olmasını zorunlu kılmaktadır. Değerler alanı bilişsel alanın üzerine inşa edilen duyuşsal alanın temel yapı taşıdır. Değerler, öğrencinin sağlıklı ve dengeli gelişiminin yanında toplumun da huzuruna ve düzenine katkı sağlamaktadır. İnsanların bir arada yaşamaları birey birey, birey toplum, toplum-toplum, birey-devlet, toplum-devlet şeklinde, gerçekleşmektedir. Bu ilişkiler kimi zaman yazılı kimi zaman ise yazılı olmayan hukuk kuralları ile düzenli ve uyumlu bir şekle dönüşmektedir. İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı kapsamında ele alınan değerler bu ilişkileri güçlendiren, düzenleyen yapılar olarak kabul edilmiştir.

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi dersinde değerler eğitimi ile insanlara, çevreye, doğaya, özgürlüklere, fikirlere saygı duyan, kendine, topluma ve devlete karşı ödevlerini bilip, sorumluluklarını yerine getiren öğrenciler yetiştirmek amaçlanmıştır. Aynı zamanda farklılıklara karşı duyarlı, hoşgörülü ve eşit davranan ve haklarını gözeten, sorunları şiddetten uzak bir şekilde yapıcı olarak çözen, diğer insanlarla birlikte barış, sevgi ve huzur içinde yaşama değerini benimseyen öğrenciler yetiştirmek hedefleri arasındadır.

İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı'nda insani, millî ve manevî, evrensel değerlere yer verilmiştir; açık fikirlilik, adalet, arkadaşlık, dostluk, eşitlik, paylaşma, sevgi, aile birliğine önem verme, duyarlılık, güven, sabır, sorumluluk, saygı, özgürlük.

2.4.3. İ.H.Y.D. Dersi Öğretim Programının Yapısı

2017 öğretim programı; (1) İnsan Olmak, (2) Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, (3) Adalet ve Eşitlik, (4) Uzlaş, (5) Kurallar, (6) Birlikte Yaşama olmak üzere altı üniteden oluşmaktadır.

Tablo 3: Kazanım sayılarının ünitelere dağılımı

Sıra No	Ünite Adı	Kazanım Sayısı	Yüzdesi
1	İnsan Olmak	4	13,79
2	Hak Özgürlük ve Sorumluluk	7	24,15
3	Adalet ve Eşitlik	5	17,24
4	Uzlaş	4	13,79
5	Kurallar	4	13,79
6	Birlikte Yaşama	5	17,24
Toplam		29	100

ÜNİTELER VE KAZANIMLAR

1. Ünite: İnsan Olmak

Y.4.1.1. İnsan olmanın niteliklerini açıklar.

- İnsanın diğer canlılarla ortak ve farklı yanlarına değinilir.
- İnsanı insan yapan değerlere odaklanılmalıdır.

Y.4.1.2. İnsanın doğuştan gelen temel ve vazgeçilmez hakları olduğunu bilir.

- Hakların, insan olmaktan kaynaklandığı vurgulanmalı ve insanın nitelikleri ile haklar arasındaki bağa vurgu yapılmalıdır.
- İnsan haklarının herkesi kapsadığı vurgulanmalıdır.

Y.4.1.3. Haklarına kendi yaşamından örnekler verir.

- Can, beden ve mal dokunulmazlığı, düşünce, inanç ve ifade özgürlüğü, yaşama, çalışma, sağlık, eğitim, oyun, dinlenme vb. haklar üzerinde durulur.

Y.4.1.4. Çocuk ile yetişkin arasındaki farkları açıklar.

- Çocuk ile yetişkin arasındaki farklar; hak, görev, sorumluluk, özerk karar verme, temel ihtiyaçları karşılama vb. açılardan ele alınmalıdır.
- Yaşı ilerledikçe hak, özgürlük ve sorumluluklarının nasıl farklılaştığına değinilmeli; bu bağlamda çocuk hakları ve insan hakları genel biçimde karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır.

2. Ünite: Hak, Özgürlük ve Sorumluluk

Y.4.2.1. Hak, özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkiyi fark eder.

Y.4.2.2. İnsan olma sorumluluğunu taşımanın yollarını açıklar.

- İnsanın kendine, ailesine, arkadaşlarına, diğer insanlara, doğaya, çevreye, hayvanlara ve insanlığın ortak mirasına karşı sorumluluklarına yer verilmelidir.

Y.4.2.3. Hak ve özgürlüklerini kullanabilen ve kullanamayan çocukların yaşantılarını karşılaştırır.

- Örneklerin hem yakın hem de uzak çevreyi kapsamasına özen gösterilmelidir.

Y.4.2.4. Hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumlarda hissettiklerini ifade eder.

- Hak ve özgürlükleri ihlal edilen kişilerin duygularına duyarlı olmanın önemine vurgu yapılmalıdır.
- Kişilerin görüş, düşünce ve hislerine duyarlı olmamanın neden olacağı sorunlara değinilmelidir.

Y.4.2.5. Hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği veya kısıtlandığı durumların çözümünde ne tür sorumluluklar

üstlenebileceğine ilişkin örnekler verir.

- Çözüm önerilerinin uzlaşya dönük, şiddetten uzak ve demokratik olması sağlanmalıdır.
- Sorunların çözümü için izlenecek yollar ile başvurulacak kurum ve kuruluşlara [okul meclisleri, il ve ilçe insan hakları kurulları, Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) vb.] değinilmelidir.

Y.4.2.6. Hak ve özgürlüklere saygı gösterir.

- Kendi hak ve özgürlüklerine gösterilmesini beklediği saygıyı, kendisinin de başkalarının hak ve özgürlüklerine göstermesi gerektiği vurgulanmalıdır.

Y.4.2.7. Hak ve özgürlüklerin kullanılmasının birlikte yaşama kültürüne etkisini değerlendirir.

- Hak ve özgürlüklerin özenle kullanıldığı veya kısıtlandığı, ihlal edildiği durumların olası sonuçlarına yer verilmelidir.
- Cumhuriyet'in ve değerlerinin birlikte yaşama kültürüne katkısı vurgulanmalıdır.

3. Ünite: Adalet ve Eşitlik

Y.4.3.1. İnsanların farklılıklarına saygı gösterir.

- İnsanlar arasındaki farklılıkların doğal olduğu ve bunun ayrımcılığa neden olmaması gerektiği vurgulanmalıdır.
- Farklılıkların arkadaşlığa, dostluğa ve diğer insanlarla ilişkiye engel olmayacağı vurgulanmalıdır.
- Farklılıkların kimi zaman farklı haklara (çocuk hakları, kadın hakları, engelli hakları vb.) sahip olmayı gerektirdiğine değinilmelidir.

Y.4.3.2. Adalet ve eşitlik kavramlarını birbiriyle ilişkili olarak açıklar.

- Adalet ve eşitlik kavramlarının farklarına değinilmelidir.
- Adalet ve eşitlik bağlamında pozitif ayrımcılık konuları (cinsiyet eşitliği, dezavantajlılar, engelliler, çocuklar ile ilgili örnekler gibi) ele alınmalıdır.

Y.4.3.3. İnsanların hak ve özgürlükler bakımından eşit olduğunu bilir.

- Eşitliğin kurallar ve yasalar ile güvence altına alındığına değinilmelidir.

Y.4.3.4. Adaletin veya eşitliğin sağlandığı ve sağlanamadığı durumları karşılaştırır.

- Karşılaştırmalar; demokrasi kültürü, birlikte yaşama, uzlaş, çatışma bağlamlarında örneklerle ele alınmalıdır.

Y.4.3.5. Adil veya eşit davranılmadığında insanlarda oluşabilecek duyguları açıklar.

- Öğrencilerin empati kurmalarını sağlayabilecek örneklere yer verilmelidir.

17rttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı

4. Ünite: Uzlaş

Y.4.4.1. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların nedenlerini açıklar.

- Anlaşmazlıkların yaşamın bir parçası ve doğal olduğu vurgulanmalıdır.
- Anlaşmazlık durumlarında bütün tarafların aynı anda haklı olup olmayacağı sorgulanmalıdır.
- Anlaşmazlıkların nedenlerinden bazılarının iletişim ile ilgili olabileceğine değinilmelidir.

Y.4.4.2. Uzlaş

- Uzlaşının bireysel yaşamla değil, toplumsal yaşamla ilgili olduğu vurgulanmalıdır.
- Uzlaş

Y.4.4.3. Anlaşmazlıkları çözmek için uzlaş

- Uzlaş
- Uzlaş sürecinde fikirlerin gerekçe ve kanıtlara dayalı olarak savunulması gereği üzerinde durulmalıdır.
- Uzlaş sürecinde saygı, açık fikirlilik, sabırlı olma, güven, empati, iş birliği vb. önemine vurgu yapılmalıdır.

Y.4.4.4. Anlaşmazlık ve uzlaş

- Sonuçların karşılaştırılmasında birlikte yaşama kültürü dikkate alınmalıdır.
- Anlaşmazlık durumlarında karşılıklı olarak hak ve özgürlüklere saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanmalıdır.
- Uzlaş ile çözülen sorunun, başka bir soruna neden olup olmayacağına değinilmelidir.

5. Ünite: Kurallar

Y.4.5.1. Kural kavramını sorgular.

- Kuralların neden var olduğuna, kim veya kimler tarafından ve nasıl konulduğuna güncel yaşamdan örneklerle değinilmelidir.
- Yazılı ve yazılı olmayan kurallara değinilmelidir.

- Kuralların zaman içerisinde değişebileceği vurgulanmalıdır.

Y.4.5.2. Kuralın, özgürlük ve hak arasındaki ilişkiye etkisini değerlendirir.

- Kuralların özgürlükleri ve hakları sınırlandırıp sınırlandırmayacağına değinilmelidir.
- Yurttaşlık ve Demokrasi Dersi Öğretim Programı

Y.4.5.3. Kurallara uymanın toplumsal ahenge ve birlikte yaşamaya olan katkısını değerlendirir.

- Kurallara uyulmaması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlara değinilmelidir.
- Kurallara uyulmadığında uygulanacak yaptırımların önemine değinilmelidir.
- Birey, toplum, devlet ilişkisinin kurallarla düzenlendiğine ve bunun hukukun üstünlüğü ile olan ilişkisine değinilmelidir.

Y.4.5.4. Kuralların uygulanmasına katkı sağlar.

- Kurallara uymanın ve uyulmasını takip etmenin yurttaşlık görevi olduğu belirtilmelidir.
- Kurallara uymayanları uyarmanın doğru bir davranış olduğu vurgulanmalıdır.

6. Ünite: Birlikte Yaşama

Y.4.6.1. Birlikte yaşamak için bir yurda ihtiyaç olduğunu bilir.

- Yurdun sadece bir mekân olmadığına; yaşayış biçimi, ortak değerler ve kültür ile anlam bulunduğuna vurgu yapılmalıdır.
- Haymatlos ve mülteci kavramları öğrenci seviyesine uygun şekilde açıklanmalıdır.

Y.4.6.2. Birlikte yaşayabilmek için düzenleyici bir kuruma ihtiyaç olduğunu kavrar.

- Kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları ile bunların işlevlerine değinilmelidir.

Y.4.6.3. Devletin yurttaşlarına karşı sorumluluklarını açıklar.

- Kamu kurum ve kuruluşlarının yurttaşların haklarını korumak ve geliştirmek, yurttaşlarına hizmet etmek, onların ihtiyaçlarını ve güvenliğini karşılamak için var olduğuna değinilmelidir.

Y.4.6.4. Yurttaş olmanın sorumluluklarını açıklar.

- Aktif yurttaşlık kavramına örneklerle vurgu yapılmalıdır.
- Yurttaş olma sorumluluğu bireylerin konumları (çocuk-yetişkin) ile ilişkilendirilmelidir.
- Yurttaşın hem diğer yurttaşlara hem de devlete karşı sorumluluklarına değinilmelidir.

Y.4.6.5. Birlikte yaşama kültürünün günlük hayattaki yansımalarına örnekler verir.

- Verilen örneklerin saygı, sorumluluk alma, iş birliği ve paylaşım, kararlara katılma, kurallara uyma, diyalog ve iletişimi içermesi sağlanmalıdır.

3. SOSYAL BİLGİLER

3.1.Sosyal Bilgilerin Tanımı

Garcia ve Michaelis (2001) sosyal bilgileri bir takım amaçları gerçekleştirmek için aktarılan bir program olarak tanımlamaktadır. Bunun için öncelikle toplumun demokrasi ilkelerine uygun olması gerekmektedir. Böyle bir toplumda sorumlu vatandaş yetiştirmek, insan ilişkilerini incelemek ve kültürel mirasın temel özelliklerini aktarmak için sosyal bilgiler programına gerek vardır (Akt. Albayrak, 2015).

Sosyal bilgiler insanlara bilgi, beceri ve değerleri kazandırma noktasında diğer derslerden ayrılırlar. Öğrencilere toplumun kültürel birikimini aktarıp, somut deneyimler sunarak bir takım değerleri de kazandırır. Sosyal bilimler insanlar arasındaki ilişkileri anlamlandırmaya farkına varılmaya yardımcı olurken sosyal bilgiler ise insanlara bu ilişkilerle ilgili daha kapsamlı somut deneyimler sunar. Sosyal bilimlerin hedefi tüm insanlar iken sosyal bilgilerin hedefi belli sınıflardaki öğrencilerdir. Buradan da sosyal bilimlerin sosyal bilgileri kapsadığı sonucu çıkartılabilir. Çünkü sosyal bilgiler sosyal bilimlerin ürettiği ve ortaya çıkardığı bilgileri kullanır ve aktarır. Yani sosyal bilgileri, sosyal bilimler ortaya çıkarmıştır.

Bundan dolayı Öztürk (2015); sosyal bilimcilerin, tanımladığı kayda değer bulgular, farklı bakış açıları ve problemler, sosyal bilgiler programının içeriğini oluşturduğunu, bu nitelikleri içinde barındıran öğrenme-öğretme süreçleri, çocukların kompleks ve çoğu kez zihinlerinde karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelebilmeleri için ihtiyaç duyulan bilgi, beceri ve değerler ile donanmalarını sağladığını açıklamıştır. (Öztürk, 2015:5).

Bu bağlamda; Sosyal Bilgiler Sözer (1998)'e göre sosyal bilimlerdeki araştırmaların ve bu araştırmalarda elde edilen bulguların, insanlar için gerekli olan temel ve ortak öğelerini kapsayarak, temel kültür öğelerini, disiplinler arası bir yaklaşımla seçip yoğurarak oluşturulmuş bir derstir. Bu yüzden sosyal bilimler ile sosyal bilgileri birbirinden ayırmak mümkün değildir. Birbirine muhtaç olan, birbirinden beslenen iki alandır. Ancak amaçlarına, metotlarına ve içeriklerine bakıldığında birbirlerinden farklı noktaları vardır. Sosyal bilimler yeni bilgiler keşfedip, üretirken; sosyal bilgiler bu bilgileri alıp kullanır. Sosyal bilimler içeriğinde bir çok disiplin varken sosyal bilgiler başlı başına bir konudur.

Yukarıdaki tanımlardan da çıkarılacağı üzere sosyal bilgilerin çalışma alanını insanlar oluşturmaktadır. Bu; yakındaki, uzaktaki, tanıdık, yabancı, daha önce yaşamış ve ileride yaşayacak tüm insanları kapsamaktadır. Sosyal bilgiler bu yönüyle okullarda en çok sevilen ders olma potansiyeline sahiptir. Çünkü öğrenciler diğer insanlarla iletişime geçtikleri anda

sosyal bilgiler dersi başlar. Somut deneyimler sunması ve öğrencileri gerçek yaşama hazırlaması bakımından sosyal bilgiler dersi diğer derslerden ayrılır. Öğrenciler ne kadar çok farklı yapıya, kültüre, yaşa sahip olan insanlarla etkileşim kurdukça farklılıklara karşı daha fazla saygı duymaya ve daha fazla hoşgörülü olmaya başlayacaklardır.

Doğanay (2005)' e göre sosyal bilgiler; insanın çevresiyle etkileşimini disiplinler arası bir yaklaşımla ele alan ve küreselleşen bir dünyada yaşamla ilgili temel demokratik değerlerle donatılmış, düşünen ve becerikli demokratik vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir çalışma alanıdır. Sosyal bilgiler ulusal konseyi (NCSS, 1994) sosyal bilgileri şu şekilde tanımlamıştır: Sosyal bilgiler, sosyal ve beşeri bilimlerin yurttaşlık yeterliliklerini geliştirmek için oluşturulan bir çalışma alanıdır. Okul programı içinde sosyal bilgiler, antropoloji, ekonomi arkeoloji, coğrafya, tarih, hukuk, felsefe, siyaset bilimi psikoloji, din ve sosyolojinin yanı sıra beşeri bilimler matematik ve kendine mal ettiği içerik üzerinde sistematik ve eş güdümlü bir çalışma sağlar. (Akt. Yıldırım, 2017). İnsana dair her şey sosyal bilgilerin konusu olabilmektedir. Sadece insanı ele alabildiği gibi insan-toplum ilişkisini, insan-insan ilişkisini, insan-kültür ilişkisini de içerik yapabilmektedir. Öğrencinin, insan-toplum ilişkileriyle bağlantılı bilgi ve tecrübelerini geliştirmesine imkân verdiği gibi, kişinin kendisini de geliştirmesine imkân verir. Bireylerin düşüncelerini keşfedişine olanak sağlayan sosyal bilgiler disiplinler arası bir ders programıdır (Kabapınar, 2012).

3.2. Sosyal Bilgilerin Amaçları

Sosyal bilgilerin tüm tanımları dikkate alındığında çoğunun etkili vatandaşlıktan bahsedildiği görülmektedir. Etkili vatandaş, sorumluluk sahibi vatandaş, değerlerini bilen vatandaş, haklarını bilip koruyabilen vatandaş, demokrasiyi yaşama prensibi haline getirmiş vatandaş gibi amaçları eğitim programlarının her köşesine yerleştirilmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda insan yetiştirmek tüm dünyanın gayesi olmaktadır. Bu bağlamda Doğanay (2002); insan haklarına saygılı bir ülkede, sosyal bilgilerin asıl gayesinin, demokratik süreci geliştirecek üretken ve sorumluluk sahibi yurttaşlar yetiştirmek olduğunu açıklamıştır. Çünkü demokrasi onun için gerekli vasıfları taşıyan insanlar aracılığı ile gelişmektedir.

Sosyal bilgiler öğrencilere meraklı olmayı, soru sormayı ve sorgulamayı öğretmeye çalışır. Ayrıca bilgiye nasıl ulaşılacağı konusunda da yardımcı olur. Öğrencilerin insanlarla olan iletişimini geliştirmesi, onların dünya görüşlerine farklı kültür ve düşünceleri tanıyıp saygı duymayı aşılması açısından önemli bir alandır. Bireyler kendinden yola çıkarak

davranışlarını kontrol altına alma ve düzenleme yeteneklerine sahip olmaları gerekmektedir. Sosyal bilgiler öğretimi ile bireyler bu anlamlandırmayı daha kolay yapmayı da öğrenirler.

Sosyal bilgiler adı üzerinde olduğu gibi sosyal bir canlı olan insanlara sosyal olan bilgileri öğretmeyi amaçlar. Bu yüzden sosyal bilgileri tarih veya coğrafya olarak sınırlandırmamak gereklidir. Sosyal bilgiler bireylerin bir toplumda nasıl yaşayacaklarına dair tüm toplumsal ve değer yargıları içeren bilgileri kazandırır. Sosyal bilgiler insana dair ne varsa konu olarak çalışabilecek geniş bir disiplindir. Sadece nedir sorusuna cevap aramaz. Öğrencilere her şeye dair soru sordurup cevapları buldurmaya yönlendirirken aynı zamanda nasıl, ne zaman sorularına da derinlemesine yer verir.

İnsanın içinde bulunmuş olduğu mekânla ve bu mekân içerisindeki insanlarla olan etkileşimini geçmiş, bugün ve gelecek bağlamında ele alan sosyal bilgiler, ilköğretim programı içinde çok önemli bir konuma sahiptir. Demokratik ve aktif katılma temelli bir yurttaşlık anlayışını temel hedef olarak belirleyen sosyal bilgiler, öğrencinin sosyalleşmesine ve toplumla iletişiminin gelişmesine önemli katkılar sağlar (Doğanay, 2008).

Son olarak sosyal bilgiler öğrencilere gerçek deneyimler sunan, onları hayata hazırlayan, insanlarla iletişim kurmalarına yardım ederek demokrasi, saygı, hoşgörü gibi değerleri benimsemelerine yardımcı olan, etkin vatandaş olmayı öğretmeye çalışan, sosyal bilimlerin ürettiği bilgileri kullanan, mutlu bireyler yetiştirmeyi amaçlayan disiplinler arası bir derstir.

3.3. Sosyal Bilgiler Dersinin Tarihi

Sosyal Bilimlerle ilgili çalışmalar dünyada olduğu gibi Türk Tarihinde de çok eskilere dayanmaktadır. Bunun en güzel örneği Göktürk Yazıtlarıdır. Bu yazıtlarda insanların kültürel, tarihsel ve sosyolojik olaylara karşı tutumları hakkında pek çok mesaj gizlidir. Türk Tarihinde daha önce sosyal bilimlerle ilgili çalışmalar yapılmış olsa da yazılı kaynak olarak Türk Tarihinde Göktürk Yazıtlarının ilk olma özelliği vardır. Daha sonra Müslümanlığı kabul eden ilk Türk devleti olan Karahanlı Devleti zamanında yazılmış olan Divan-ı Lügat-ı Türk ve Kutadgu Bilig'de topluma ve yöneticilere vermiş oldukları öğütler açısından ve Türk toplum yapısını incelemiş eserler oldukları için bunları birer sosyal bilim çalışması sayabiliriz. 11. yüzyılda Selçuklular Nizamiye Medreselerini kurmuşlardır. Bu medreseler Türk Eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Çünkü buralarda İslam ilimlerinin yanında Fenni ilimlerde okutulmuştur. Bu medreselerde önemli insanlar yetişmiş ve bu insanlar toplum ve bilim için kayda değer çalışmalar vermişlerdir (Çetin, 2003). Değişen toplum kültür ve teknolojik şartlar

göz önüne alındığında insanlar arasındaki sosyal sorunlar da artış göstermektedir. İnsanlar arasındaki bu sorunlar hiç şüphesiz önlemi alınmazsa telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi.

Ülkemizde bu alan sahasında kendini gösteren ilk isim Ziya Gökalp olmuştur. Gökalp'ın Türkiye'de ki sosyal bilimlere katkısı şunlardır; modern Türk sosyolojisinin kurucusu olarak ilk sosyolog unvanını kazanmıştır. Ülkemizde ilk sosyoloji kürsüsünü kurmuştur. Türk milliyetçiliği fikrini sistematik bir şekle sokmuştur. Türkçülük, milli kültür, milli dil, milli edebiyat, milli tarih ve tefekkür konularında çalışmalar yapması Türk Sosyal Bilimler alanındaki çalışmalara katkı sağlamıştır (Bilgili, 2009).

İnsanlar, doğa, eşya, kültür, toplum, gruplar sosyal bilgiler için vazgeçilmez konulardandır. Bireylerin hazır bulunuşluk düzeyleri göz önüne alınarak, ihtiyaçlarının, hedeflerinin ve isteklerinin sağlanması içinde yaşanan toplumu tam olarak tanımaktan geçmektedir. Bu bağlamda sosyal bilgiler somut ve gerçeğe en yakın olacak şekilde çözümler sunmaktadır. Bu yüzden sosyal bilgilerin içeriğinde sadece bugün yoktur. Hem dün hem bugün hem de yarın vardır. Sosyal bilgiler kelimesinin ise literatüre girmesini sağlayan kişi ise Thomas Jesse Jones'tır. 1907 'de bir dergiye vermiş olduğu bir demeçte bu kelimedenden söz etmiştir. Daha sonra ise 1916'da yeni bir ders olarak sosyal bilgilerin okullarda okutulması kararlaştırılmıştır (İnan, 2014).

3.4.Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yaklaşımlar

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yaklaşımlar

YAKLAŞIMLAR	AMAÇ	YÖNTEM	İÇERİK
<i>Vatandaşlık bilgisi aktarımı olarak sosyal bilgiler</i>	Vatandaşlık en iyi doğru değerlerin öğretilmesi ile geliştirilir.	Aktarım: kavram ve değerler kitap, sunu, soru cevap ve problem çözme etkinlikleriyle aktarılır.	İçerik bir otorite tarafından seçilir ve öğretmen tarafından yorumlanır.
<i>Sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler</i>	Vatandaşlık en iyi sosyal bilimlerle ilgili kavram, süreç ve sorunların öğretilmesiyle gerçekleştirilir.	<i>Buluş yoluyla öğrenme:</i> her sosyal bilim dalının kendine özgü bilgi toplama ve değerlendirme yolu vardır. Öğrenciler bu yöntemi bulmalı ve uygulamalıdır.	İçerik hem ayrı ayrı hem de sosyal bilim disiplinlerinin bir bütün halinde yapı, kavram, problem ve süreçlerden oluşur.
<i>Yansıtıcı inceleme olarak sosyal bilgiler</i>	Vatandaşlık en iyi vatandaşın karar verme ve sorun çözme sürecinde ihtiyaç duyduğu bilgilerin araştırılması yoluyla öğretilir.	Yansıtıcı inceleme: karar verme kanıtlamaya dayalı çatışma ve sorunların çözümünü amaçlayan yansıtıcı inceleme yoluyla geliştirilir.	İçerik, öğrencilerin kendileri tarafından seçilen bireysel ve toplumsal problemlere temel olan değerlerin analizini içerir.

(Barr, Barth ve Shermis, (1978); Barth ve Demirtağ, (1997); Doğanay (2005); Naylor ve Diem, (1987)“ dan Akt: Kaymakçı ve Ata, (2012)

Sosyal bilgiler öğretiminde yaklaşımlar vatandaşlık bilgisi aktarımı olarak sosyal bilgiler, sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler ve yansıtıcı inceleme olarak sosyal bilgiler olarak üçe ayrılır. Vatandaşlık bilgisi olarak sosyal bilgiler daha çok davranışçı kuramı savunan araştırmacıların arkasında durduğu bir görüştür. Öğretmen tarafından yorumlanan içeriğin geleneksel yani öğretmen merkezli öğretim yöntem ve teknikleri kullanarak iyi bir vatandaş yetiştirmek amacı vardır. Bunun için de doğru değerlerin öğretilmesi gerektiğini savunur (Öztürk, 2015).

Sosyal bilimler olarak sosyal bilgiler yaklaşımının arkasında ise daha çok yapılandırmacı eğitim felsefesini savunan araştırmacıların olduğu görülmektedir. Buna göre öğrenciler her içerik için ona uygun olan yöntem ve tekniği bulmalı ve uygulamalıdır. Vatandaşlığın en iyi sosyal bilimler ile öğrenileceğini savunur. Böylelikle içeriği de sosyal bilimlerin ürettikleri kuram ve problemler oluşturmaktadır. Öztürk (2015)'e göre bu özellikleri taşıyan öğretme-öğrenme süreçleri, öğrencilerin karmaşık ve çoğu kez iç içe girmiş dünyalarında karşılaşacakları sorunlarla başa çıkabilmeleri için gerekli bilgi, beceri ve değerler ile donanmalarını sağlar.

Yansıtıcı inceleme olarak sosyal bilgiler yaklaşımı ise daha çok John Dewey'in düşüncelerine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre iyi vatandaş, iyi vatandaş olabilmenin yollarına araştırarak öğrenmelidir. Bunun için de öğrencilerde merak duygusunun geliştirilmesi üzerine odaklanılmalıdır. Doğru sormayı bilen, sorgulayan ve sağlıklı bir şüpheciliği hayatının her alanına uygulayan birey iyi bir vatandaş olabilir. Öğrencilerde öncelikle problemlerini tanımlama, analiz etme, problem çözme ve karar alıp uygulamaya dökebilme becerileri geliştirilmelidir.

3.5.Sosyal Bilgiler ve Değerler

Sosyal bilgiler içeriğinde, insana dair ne varsa yer almaktadır. Sadece insan-insan ilişkisi değil aynı zamanda insan-eşya ilişkisi de söz konusudur. Sosyal bilgiler, sosyal bilimlerin ürettiği akademik bilgileri kullanırken; sorgulayan, merak eden, araştıran, temel insani değerleri kendisine yaşam biçimi edinmiş, davranışa dönüştürebilen, benimseyen, ahlaklı, erdemli, demokratik, saygılı bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yüzden sosyal bilgiler dersi öğrencilere kazandırılması hedeflenen değerlerden bağımsız düşünülemez. Değerler konusu da son zamanların dikkat çeken ve öneminin giderek artan bir hızla fark edilmeye başlandığı bir konudur. Tüm alanları bünyesinde barındıran, en fazla somut deneyimler sunabilen ve öğrenciler tarafından fazlaca sevildiği düşünülen Sosyal bilgiler dersi

kazandırılması hedeflenen değerleri aktarmak için ideal bir araç olacaktır. Zaten disiplinler arası bir ders olması mahiyetinde değerler konusunu kendi konularının içeriğine tamamen serpiştirilmiş olması doğal karşılanabilecek bir sonuçtur. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarına ulaşabilmesi için öğrencilerin öncelikle kazandırılması hedeflenen değerleri içselleştirmesi beklenebilir. Değerleri benimseyen çocuklar sosyal bilgiler konularına amaçlarına ve kazanımlarına daha etkin cevap verebileceklerdir; ayrıca sosyal bilgiler kazanımlarının farkında olan çocuklar da değerleri daha çabuk benimseyip davranışa dönüştürebilecekleri düşünülmektedir.

Bu bağlamda sosyal bilgiler dersinin sunduğu imkânları şöyle sıralayabiliriz: a) İkna, b) Aydınlatma c) Ahlaki değerlendirme ve d) Değerler analizi. (Suh ve Traiger, 1999, 723- 728. Akt. Kan, 2010). Ahlaki kuralları benimseyen, maddi ve manevi değerlerine sahip çıkan, adaleti ve demokratik tutum ve davranışları ön planda tutan, adil olup sorumluluklarının farkında olan birey ve vatandaş yetiştirme noktasında hedefleri olan sosyal bilgiler bir ülkenin geleceği için büyük öneme sahiptir. Ayrıca insan hakları eğitiminde kullanılmak üzere sınırsız olanak sağlayan sosyal bilgiler dersi hem topluma hem de ülkelere karşı olan sorumluluklarını bilen bireyler yetiştirilmesine katkı sağlar.

Sosyal bilgiler dersi sınıf ortamı günlük yaşamda özgürlük, eşitlik, bağımsızlık, sorumluluk, insana değer verme gibi bazı değerleri vurgular. Konular içinde geçen bireylerin yaşamları hakkındaki biyografiler, ulusun genel değerleri ile ilgili önemli bilgiler kazandırır. Toplumda yerleşmiş fakat değerlerle ilgili olmayan bazı durumlar hakkında, farkındalığın oluşmasına yardım eder. (Parker, 2001, 86-87. Akt. Kan, 2010).

Buradan sosyal bilgiler dersinin öğrencilere kişisel tutum ve değerlerini açıklayıp farkına varma fırsatı vermesi; yeni değerleri ve inançları keşfedip karşılaştırma yaparak içselleştirmelerini kolaylaştırmaları açısından öğrencilere yardımcı olduğu açıkça görülebilmektedir. Böylelikle öğrencilerin kendinden ve hayatından memnun olan bireyler olarak yetişmesine katkı sağlayıp, karar verirken sorumluluk almaktan kaçmayan bireyler olmasına, mutlu ve etkin vatandaşlar olarak yetişmesine yardımcı olur. Bu bağlamda Kan (2010) sosyal bilgiler dersini bir değer eğitimi dersi olarak tanımlamaktadır. Çünkü sosyal bilgiler dersinin tarihsel bir içeriğe sahip olması, farklı kültürleri ve yaşam hikâyelerini anlatması yönüyle iyi değerlerin verilmesi bakımından önemli olduğunu düşünmektedir (Kan, 2010).

İlköğretim programlarında tüm dersler içerisinde değer aktarımı konusunu barındırır. Ancak temel insani değerlerden kazandırılması hedeflenen değerleri en iyi ve etkili biçimde

aktarabilecek ders sosyal bilgiler dersi olduğu düşünülmektedir. Çünkü sosyal bilgiler dersi insanı ve yaşamı konu almaktadır ve içeriğin işlenişinde kazandırılması hedeflenen değerlere odaklanılmasının doğal bir sonuç olduğu söylenebilir.

Sosyal bilgilerin görevleri arasında hem geleneksel değerlerini koruyan hem de çağın gerektirdiği ve evrensel değerleri benimsemeye açık olan nesiller yetiştirmek de sayılabilir. Bu konuda Safran (2008) sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin nasıl işlendiğinin incelenip tanımlanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Böylece değerler eğitiminde daha etkili yol alınabileceği gibi yaşanan sorunlara da daha kalıcı çözümler sunulacaktır.

Naylor ve Diem (1987)'e göre öğrenciler, değerleri anlama, değer çatışmalarında sorunu çözme, değerlerle ilgili kararlar alabilme, farklı değerlere sahip bireylerin değerlerine karşı hoşgörülü ve saygılı olma gereksinimi duyarlar. Bu nedenle değerler eğitimi, Sosyal Bilgiler dersinin önemli bir parçasıdır.

Batılı ülkelerde değer aktarımı konusuna büyük önem verilmekle beraber, bu konuda yapılan çalışmalar giderek artmaktadır. Ülkemizde de ders programlarında uluslararası platformda olan değişimlerin ve çalışmaların yansımaları görülmektedir. Bu yüzden 2004 yılında ilköğretim ders programlarında yapılandırıcı yaklaşım esas alınmıştır. Buna göre hazırlanan programlarda, değerlerin öğretilmesinde kazanımlardan yararlanılması hedeflenmiştir.

2004 yılı Sosyal Bilgiler Programı'nda ve 2017 sosyal bilgiler programında yer alan değerlerin karşılaştırılmasına Tablo 5'te yer verilmiştir.

2004 SB Programındaki Değerler	2017 SB Programındaki Değerler
1. Aile Birliğine Önem Verme	1. Aile birliğine önem verme
2. Adil Olma	2. Adalet
3. Bağımsızlık	3. Bağımsızlık
4. Barış	4. Barış
5. Özgürlük,	5. Özgürlük
6. Bilimsellik,	6. Bilimsellik
7. Çalışkanlık,	7. Çalışkanlık
8. Dayanışma,	8. Dayanışma
9. Duyarlılık,	9. Duyarlılık
10. Dürüstlük,	10. Dürüstlük

11. Estetik,	11. Estetik
12. Saygı	12. Saygı
13. Sevgi	13. Sevgi
14. Sorumluluk	14. Sorumluluk
15. Vatanseverlik	15. Vatanseverlik
16. Yardımseverlik	16. Yardımseverlik
17. Hoşgörü,	17.Eşitlik
18. Misafirperverlik,	18. Tasarruf
19. Sağlıklı Olmaya Önem Verme,	
20. Temizlik,	

Tabloda görüldüğü gibi 2004 sosyal bilgiler programında 20 tane değere yer verilmişken 2017 sosyal bilgiler programında bu sayı 18'e düşürülmüştür. İlk 16 değer her iki yılın ders programında ortak iken 2017 de hazırlanan sosyal bilgiler ders programında yer alan değerler içinden hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme ve temizlik değerleri çıkartılmışken yerlerine eşitlik ve tasarruf değerleri getirilmiştir.

3.5.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Değerler Eğitimi

Sosyal bilgiler ile öğrenciler gerçek hayatta kullanabilecekleri birçok bilgiye bütünsel olarak ulaşmış olurlar. Sosyal bilgilerin bir diğer amacı da bu bilgileri kullanan bireylerin mutlu ve etkin birer vatandaş olmalarını sağlamaktır. Bu yüzden sosyal bilgiler ile kazandırılması hedeflenen değerler iç içedir. Bireyin çok yönlü olarak gelişmesini öngören sosyal bilgilerde değerler eğitimi önemini her geçen gün arttırmaktadır.

Değerler eğitimi ile aynı zamanda kültürel birikimin diğer kuşaklara aktarımı da söz konusudur. Bu kültürel devamlılık açısından son derece önemlidir. Sosyal bilgiler ile iyi insan ve iyi vatandaş olma yolunda ilerlemeye çalışan öğrenciler kazandıkları değerler ile de geleceğe umutla bakan bireyler olacaklardır. Günümüzde sadece akademik başarı yeterli olmamakla birlikte insan ilişkilerini sağlıklı bir şekilde yürüten insanlarda dikkat çeken konumlardadır. Bu değerleri bireylere kazandırıp davranışa dönüştürmelerini sağlamada aile öğretmen ders materyallerinin önemi kadar medyanın ve ders programlarının da büyük bir etkisi vardır.

Millî, manevi ve evrensel değerleri tanıyan, benimseyen ve bunları içselleştirerek davranışa dönüştüren bireyler yetiştirmede içeriği itibarıyla Sosyal Bilgiler dersinin katkısı son derece büyüktür. Değerler kazanımlarla ilişkilendirilirken alt boyutlarıyla ele alınabileceği (Örneğin; saygı değerinin farklılıklara saygı; duyarlılık değerinin doğal çevreye duyarlılık ve kültürel mirasa duyarlılık olarak ele alınabileceği gibi) gözden kaçırılmamalıdır (MEB 2017).

3.5.2. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Doğrudan Verilecek Değerler

Değer konusu ders programların içeriklerinde serpiştirilmiş halde örtük olarak bulunurken, 2005 yıllarında benimsenen yapılandırmacı eğitim felsefesi ile öğrencilere daha çok yaparak yaşayarak öğrenmeyi benimsetilemeye çalışılmasıyla beraber ders programlarında aktarılacak değerlere de daha çok dikkat edilmeye başlanılmıştır.

2005 programı ile beceri ve değerler ayrı ayrı belirlenmiş ve bu beceri ve değerlerin programın genelinde kazandırılması amaç edinilirken ayrıca her bir temada kazandırılması öngörülen doğrudan beceri ve değerler tespit edilmiştir (Tay, 2017). 2005 yılında ilk kez yapılandırmacı eğitim felsefesine göre hazırlanan ilköğretim 4.sınıf Sosyal Bilgiler ders programında yer alan doğrudan verilecek değerler ve üniteler aşağıdaki gibidir:

Tablo 6. 2005 Sosyal bilgiler programında doğrudan verilecek değerler

Üniteler	Doğrudan Verilecek Değer
1. Kendimi Tanıyorum	Duygu ve düşüncelere saygı, Hoşgörü
2. Geçmişimi Öğreniyorum	Türk büyüklerine saygı, Aile birliğine önem verme, Vatanseverlik
3. Yaşadığımız Yer	Doğa sevgisi
4. Üretimden Tüketime	Temizlik ve sağlıklı olmaya önem verme

5. İyi Ki Var	Bilimsellik
6. Hep Birlikte	Yardımselik
7. İnsanlar ve Yönetim	Bağımsızlık
8. Uzaktaki Arkadaşlarım	Misafirperverlik

2005 yılındaki ilköğretim 4.sınıf Sosyal bilgiler ders programında sekiz adet ünite bulunmaktaydı. Öğrenme alanları ise şöyleydi; 1) birey ve toplum, 2) insanlar yerler ve çevreler, 3) kültür ve miras, 4) üretim dağıtım ve tüketim, 5) küresel bağlantılar, 6) bilim teknoloji ve toplum, 7) güç yönetim ve toplum, 8) gruplar kurumlar ve sosyal örgütler. 2017 de ise ünite başlıkları gitmiş yerine konular gelmiştir. Ayrıca 8 adet olan öğrenme alanlarının sayısı 7 ye indirilerek güç yönetim ve toplum ile gruplar kurumlar ve sosyal örgütler öğrenme alanları değiştirilerek etkin vatandaşlık öğrenme alanı eklenmiştir. Bu doğrultuda 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda aşağıdaki değerler yer almaktadır:

1. Adalet
2. Aile birliğine önem verme
3. Bağımsızlık
4. Barış
5. Bilimsellik
6. Çalışkanlık
7. Dayanışma
8. Duyarlılık
9. Dürüstlük
10. Estetik
11. Eşitlik
12. Özgürlük
13. Saygı
14. Sevgi
15. Sorumluluk
16. Tasarruf

17. Vatanseverlik

18. Yardımseverlik

3.5.3. Etkin Vatandaşlık İçin Sosyal Bilgiler Öğretimi

Sosyal bilgiler dersi gerek içeriği gerek uygulamadaki yöntem ve teknikleri ile diğer derslerden ayrılmaktadır. Öğrencilerin sosyal bilgiler dersinin kapsamındaki değerleri kazanması son derece önemlidir. Bu belirlenen değerleri kazanıp, içselleştiren ve davranışa dönüştüren bireyler ülkemiz ve milletimizin geleceği açısından büyük önem taşıyan etkin vatandaş olma yolunda emin adımlar atmış olurlar. Bu denli önem taşıyan sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi konusunda büyük hassasiyet gösterilmesi gerekmektedir.

Öğretmenler eğitime başlamadan önce tüm toplumun onlardan bir takım beklentileri vardır. Eğitim sisteminin amaçlarını da içeren bu beklentiler eğitim programlarıyla sistemli bir hal almıştır. Öğretmenlerin içinde bulunduğu toplumun tüm beklentilerini, inanç ve değerlerini bilmesi, uygulayacağı değerler eğitimine yarar sağlayacaktır. Kültür birikiminin ve bunu yeni nesillere aktarma çabasının farkında olan öğretmenler, nasıl konuşup, davranacaklarının bilincinde olup iyi bir model olmalıdırlar.

Etkili vatandaş, içinde yaşadığı toplumun kültürünü, değerlerini ve tarihini benimseyerek olunur. Bunu da en etkili olarak eğitim kurumları sağlamaktadır. Ancak etkili vatandaş olabilmek için öncelikle bireyin kendi gücünün ve yeteneklerinin farkında olması gerekmektedir. NCSS (2005)'e göre, geçmişini öğrenerek etkin yurttaşlık olunur. Geçmişini öğrenen etkin yurttaşlar gerekli olan bilgi ile uygun olan davranışı sergilemelidir. Böylelikle sorunlar karşısında pasif olmaktan kurtulur. Armstrong (1980) yaptığı bir çalışmada Sosyal Bilgiler öğretimiyle öğrenenin kişisel gelişimini, bir değerler sistemi oluşturmasını, liderlik özelliklerinin geliştirmesini vurgular. Kendini geliştirmeyi hedefleyen bireyin toplumu nasıl etkileyeceği, sosyal becerileri nasıl kazanacağı, olumlu bir benlik içinde ne tür bir değerler sistemine ihtiyaçlarının olduğu konularına dikkat çekmiştir.

Sosyal bilgiler öğretimi bireylerin kişisel gelişimlerine katkı sağlayacağı gibi, değer sistemlerinin oluşmasına, toplumsal benliklerinin oturmasına ve etkin vatandaş olabilmelerine de yardımcı olacağı düşünülmektedir. Sosyal Bilgiler dersinde etkin vatandaşlık eğitimi sürecinde, sınıf içerisinde ve sınıf dışında öğrencilerin yaparak yaşayarak öğreneceği kimi etkinlikler düzenlenmelidir. Etkin vatandaşlık bilgi, beceri ve değerleri göz önünde

bulundurulmalı ve öğrencilerin özellikleri dikkate alınarak uygun öğretim yöntemleri seçilmeli ve etkili bir şekilde uygulanabilmelidir.

Bu etkinlikler öğrencilerin öğrenmeyi öğrenmesine destek olacağı gibi öğretmenler ile öğrenciler arasında ders içinde bir köprü vazifesi görmesi açısından da önemlidir. Öğrencilerin bilgiye kolaylıkla ulaşabildikleri şu ortamda karar verme analiz etme ve doğru uygulama gibi önemli becerileri kazanmasına fayda sağlamak amacıyla 2017 yılında hazırlanan ders programlarındaki kazanımların kapsadığı temel beceriler Türkiye Yeterlilik Çerçevesi esas alınarak düzenlenmiştir.

Bu bağlamda sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yeterlilik; bireysel, toplumsal ve kültürler arası yeterliliği kapsamaktadır. Bu yetkinliğe sahip bireylerin diğer insanlarla kolay iletişim kurması, farklı kültürlerle saygı duyması beklenebilir. Ayrıca sorun çözmede, uzlaşma yollarını aramada ve empati yapmada daha yeteneklidirler. Sosyal yetkinlikler içindeki beceriler; yapıcı iletişim yeteneği, tolerans gösterme, farklı bakış açılarını ifade edip anlama ve empati kurmayı içerir.

Vatandaşlıkla ilgili yetkinlik ise insan haklarına tamamen saygılı olmayı kapsamaktadır. Bu saygı ile demokrasinin de gereklilikleri yerine gelmiş olacak ve farklılıklara duyarlılık da sağlanacaktır. Ayrıca toplumsal bağ, duruş, birlik ve bütünlük için gerekli olan değerlere anlayışı da beraberinde getirecektir.

Vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler için beceriler; kamu mallarını etkili bir şekilde kullanma, bölgesel ve daha geniş toplulukları etkileyen problemleri çözmede iş birliği ve dayanışma sergilemekle ilgilidir. Bu, özellikle oy kullanma yoluyla bölgeselden ulusala ve oradan dünyaya kadar tüm karar vericilik alanını kapsayan toplumsal ya da yakın çevre faaliyetlerine de çözümsel yenilikçi yaklaşımı ve yapıcı katılımı içerir (MEB 2017).

3.6.2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programının Yapısı

Sosyal bilgiler öğretim programlarında öğrencilerin duygusal, zihinsel ve sosyal yeteneklerini büyük ölçüde geliştirmeleri sağlanmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca eşitlik, adalet gibi kavramların üzerinde yoğun olarak durularak duygu ve düşüncelerini özgürce ifade etme değerleri de hedefler arasına eklenmiştir. Sosyal bilgiler programında birey olmanın anlamı daha da derinleştirilmiştir. Üzerinde yaşadığı topluma tüm içtenliğiyle ve milliyetçi duygularla bağlanan bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir. Ayrıca bilim ve teknolojiyi etkin bir şekilde kullanan kuşaklar eğitmek de amaçlar arasındadır. Farklı bilimlerin bir araya gelerek sosyal bilgiler dersine katkıda bulunduğu; ayrıca sosyal bilgilerin

başı başına bir bütün olduğu, tüm disiplinler arası etkileşimi açıkça yansıttığı bir içerikle öğrencilere değerler eğitimini desteklemektedir.

- **Öğretim Programının Genel Amaçları:**

Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile öğrencilere kazandırılması hedeflenen amaçların bazıları şöyledir:

1. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri,
2. Atatürk ilke ve inkılaplarını doğru bir şekilde kavrayıp demokratik, laik, millî ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmaları,
3. Doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma yollarını bilen bireyler olarak eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları,
4. Çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli ve saygın olduğuna inanmaları,
5. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, bilgiyi kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetmeleri,
6. Toplumsal ilişkileri düzenlemek ve karşılaştığı sorunları çözmek için temel iletişim becerileri ile sosyal bilimlerin temel kavram ve yöntemlerini kullanabilmeleri,
7. Katılımın önemine inanmaları ve açık fikirli olmaları,
8. İnsan hakları, demokrasi, laiklik, cumhuriyet, özgürlük, bağımsızlık gibi kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri,
9. Millî, manevi değerleri temel alarak ve evrensel değerleri benimseyerek erdemli insan olmanın önemini ve yollarını bilmeleri,

2010 yılında hazırlanan Sosyal Bilgiler öğretim programının genel amaçlarından bazıları ise şu şekilde belirtilmektedir (MEB, 2010):

1. Türkiye cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını, milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, ulusal bilince sahip bir vatandaş olarak yetişir.
2. Atatürk ilke ve inkılâplarını kavrayarak laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olur.
3. Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilir.

4. Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, milli bilincin oluşmasını sağlayan kültürel mirasın korunmasını ve geliştirilmesi gerektiğini kabul eder.

5. Meslekleri tanır, çalışmanın toplumsal yaşamdaki önemine ve her mesleğin gerekli olduğuna inanır.

6. Bilimsel düşünmeyi temel alarak bilgiye ulaşma, kullanma ve üretmede bilimsel ahlakı gözetir.

7. İnsan hakları, ulusal egemenlik, laiklik, demokrasi, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçleri ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenler.

8. İnsanlığın bir parçası olduğu bilincini taşıyarak, ülkesini dünyayı ilgilendiren konulara duyarlılık gösterir.

4. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde araştırmaya dolaylı olarak katkı sağlayabilecek ve bu araştırmanın konusuna benzerlik gösteren çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir.

Gürhan (2017), “İlkokullarda Uygulanan Değerler Eğitimi Uygulamalarının Yönetici ve Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi” isimli yüksek lisans tez çalışmasında, iki ayrı görüşme formu kullanarak 100 sınıf öğretmenine ve 35 okul yöneticisine ulaşıp SEDEP'in (Selçuklu Değerler Eğitimi Projesi) etkililiği tartışılmıştır. Nitel araştırma tekniklerinin kullanıldığı bu çalışmada betimsel analiz yöntemi kullanılarak sınıf öğretmenlerinin öğrencilerin hoşgörü, cömertlik, saygı, sevgi, yardımlaşma, sabır, sorumluluk, temizlik gibi değerleri etkinlikler vasıtasıyla öğrendiklerini ifade ettikleri; okul yöneticilerinin ise öğretmenlerin projeyi benimsemeleri için gerekli çalışmalar yapılması, projenin zorunlu bir uygulama olarak görülmesinin önüne geçilmesi gerektiği düşünceleri tespit edilmiştir.

Konak (2017), “Günlük Gazetelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerler Açısından İncelenmesi” adlı yüksek lisans tez çalışmasında 150 gazeteyi programdaki 20 değer ele alınarak doküman analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca 24 sınıf öğretmenine ulaşılarak gazetelerin kullanımı hakkında görüşleri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda sosyal bilgiler programında yer alan 20 değer de günlük gazetelerde farklı sayılarda yer aldığına ulaşılmıştır. Ayrıca sınıf öğretmenlerinin günlük gazetelerden nasıl ve ne şekilde

yararlandıklarının da farklı olduğu tespit edilmiştir. Günlük gazetelerde yer alan olumsuzluklar, uygulamada dikkat edilecek noktalar, bir çocuk gazetesinde olması gereken noktalar bağlamında bir çok sonuç ve öneriye ulaşılmıştır.

Yıldırım (2017), “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Derslerinde Edebi Ürün Kullanma Durumları” adlı yüksek lisans tez çalışmasında nitel çalışma yöntemlerini kullanarak, içerik analizi yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda ise derslerinde edebi ürün kullanan öğretmenlerin sayıca fazla olduğu görülmüştür. Ayrıca öğretmenler kullanacakları edebi ürünleri seçerken konu, öğrenci seviyesi gibi unsurları dikkate aldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Balık (2016), yüksek lisans tezinde yüz temel eser listesindeki ulusal masallar ile hayat bilgisi ders kitaplarını hayat bilgisi öğretim programındaki değerler bağlamında karşılaştırmıştır. Aynı zamanda programdaki değerler ders kitabında nasıl ele alındığı da tespit edilmeye çalışılmıştır. İçerik analizi ve genel tarama yönteminin birlikte kullanıldığı bu çalışmada haya bilgisi ders kitabının programdaki değerler aktarması açısından yeterli görüldüğü ancak bir çok değeri kazandırma noktasında ise yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. MEB’in tavsiye ettiği yerel masallarda ise programdaki değerler etkili bir şekilde işlenmediği tespit edilmiştir. Bu yüzden Yüz Temel Eser listesindeki masalların da katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Saka (2014), “Fen ve Teknoloji Dersi ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Ortak Değerlerin Karşılaştırılması” isimli yüksek lisans tez çalışmasında nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İki programın değerleri karşılaştırılarak on ortak değer tespit edilmiştir. Bu ortak değerlerin ders kitaplarındaki metinlerde nasıl işlendiği analiz edilmiştir. Ortak değerlerin her iki programda farklı, bazen de karşıt olarak yer verildiği görülmüştür. Bu yönüyle tarihçesi ilk insana dayanan dini değerlerin insana yüklediği özellikler ile etkileri 17. yy 'a dayanan fen bilimlerinde yer bulan pozitivist değerlerin "ortak değerleri" anlam bakımından başkalaştırdığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmacılara metinlerdeki anlam derinliğinin çok yönlü ele alınması gerektiği önerilmiştir.

Özdemir (2017), “2016-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4. 5. 6. ve 7. Sınıflarda Okutulan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi” isimli yüksek lisans tez çalışmasında demokrasi ve insan hakları kavramları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kavramların dünyadaki ve Türkiye’deki gelişmelerine yer verilmiştir. Bu kavramları en iyi aktarabilecek dersin sosyal bilgiler olduğu

tespit edilmiştir. İncelenen dört sınıf düzeyinin ders kitaplarındaki ünitelerde bu kavramlardan farklı oranlarda söz edildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Aydeniz (2010), “İlköğretim 4. Ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği” isimli yüksek lisans tez çalışmasında betimsel araştırmalardan tarama modeli kullanılmıştır. Yapılan ankete katılan öğretmenlerin %20’sinin sosyal bilgiler programının insan hakları ve demokrasi açısından değerlendirilmesine ilişkin sorulara ‘kararsızım’ şeklinde cevaplandırmaları, öğretmenlerin bir kısmının insan hakları ve demokrasi eğitimine duyarlı olmadıkları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Öğretmenlerin yarıya yakın bir kısmı ise sosyal bilgiler ders kitaplarını insan hakları ve demokrasi eğitimi konusunda ulaşılmak istenen hedeflerin kazandırılmasında yeterli görmediği tespit edilmiştir.

Topkaya (2011) yüksek lisans tez çalışmasında sosyal bilgiler programında yer alan değerlerin ders kitaplarına yansıma düzeylerinin değerlendirilmesini incelemiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. 4.5.6. ve 7. Sınıf ders kitaplarında değerlerin yansımaları metin türlerindeki oranlarla tespit edilen çalışmada MEB'e bağlı yayınevlerinde hazırlanan sosyal bilgiler ders kitapları ile özel yayınevleri tarafından basılan sosyal bilgiler ders kitapları karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda özel yayınevleri tarafından bastırılan ders kitaplarında Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının belirlediği değerlere daha etkili bir şekilde yer verildiği görülmüştür.

Ülger (2012), “İlköğretim Okullarında İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi” isimli doktora tezi çalışmasında öğretmen görüşleri, kazanımların karşılanma durumlarının değerlendirilmesi ve kazanımların ders kitaplarına yansımaları incelenmiştir. Nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı bu araştırmada 2004 sonrası İHVE alanı ara disiplin kazanımlarının kitaplara yansıma durumları ile ilgili olarak; İHVE alanı ara disiplin kazanımlarına yönelik kitap yazarlarında bir farkındalık olmasına rağmen, ara disiplin alanı kazanımlarının incelemesi yapılan kitaplara yeterince yansımadağı tespit edilmiştir.

Merey (2012), “Türkiye ve ABD’deki Sosyal bilgiler Ders Kitaplarında Çocukların Katılım Haklarına Yer Verilme Düzeyinin Karşılaştırılması” isimli doktora tez çalışmasında nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Türkiye ve ABD’deki ilköğretim okullarında okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında, BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin çocuklara tanıdığı katılım haklarına ne düzeyde yer verildiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada; Türkiye sosyal bilgiler ders kitaplarında BM'nin Çocuklara tanıdığı katılım

hakkının toplam sıklığının 1611 olduğu, bunun %30,04'ünü 'ders içi etkinlikler', %27,26'sini 'ders kitaplarındaki metinler', %2,9'ünü 'değerlendirme soruları' ve %1,61'ini 'hazırlık soruları' oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın ABD sosyal bilgiler kitaplarında BM'nin çocuklara tanıdığı katılım hakkının toplam sıklığı 554'tür. Bunun %57,9'unu 'ders kitaplarındaki metinler', %22,2'sini 'ders içi etkinlikler' ve %19,9'unu 'ders dışı' etkinliklerden oluşmaktadır. ABD ders kitaplarında yer alan 'hazırlık' ve 'değerlendirme' sorularında ise çocukların katılım hakkına hiç rastlanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gedik (2012), "Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerlerin Kazandırılmasında 100 Temel Eser İçerisinde Yer Alan Hikaye Kitaplarının Rolü" isimli yüksek lisans tez çalışmasında değerlerin hikayelerde nasıl ve ne oranda yer aldığı incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, sorumluluk, yardımseverlik, dürüstlük değerlerine ilişkin bulgulara yoğun şekilde rastlanmıştır. Doğal çevreye duyarlılık, çalışkanlık, adil olma değerlerine ilişkin bulguların daha az yer aldığı görülmüştür. Bilimsellik, kültürel mirasa duyarlılık, hak ve özgürlüklere saygı, farklılıklara saygı, vatanseverlik, estetik, barış değerlerine ilişkin bulgular çok az sayıda tespit edilmiştir. Yazarı yerli olan eserlerde hak ve özgürlüklere saygı ile barış değerlerine ilişkin, yabancı yazarlı eserlerde ise kültürel mirasa duyarlılık, farklılıklara saygı ve vatanseverlik değerlerine ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Aktan (2012), "100 Temel Eserde Yer Alan Değerlerle Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerlerin Uyumu" isimli yüksek lisans tez çalışmasında nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. İncelenen kitaplarda en fazla bulunan değerler, sevgi, yardımseverlik, saygı, estetik, dostluk, acıma, cesaret, ümit, merhamet ve başarılı olma değerleridir. En az bulunan değerler ise emaneti korumak, feragat, istişare, görgülü olmak, sağlıklı olmaya önem verme, tutumluluk, yeniliklere açıklık, ahlaklı olma, doğa sevgisi, eşitlik, hoşgörü, milli birlik şuuru, ölçülülük, sadelik ve zarafet değerleri olmuştur. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında yer alan değerlerden bağımsızlık, estetik, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme ve temizlik değerlerini destekleyen değer olmamıştır.

Sağlam (2014), "İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Belirlenen Değerlerin Kazanım Düzeyleri ve Bu Süreçte Karşılaşılan Güçlüklerin Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tez çalışmasında nicel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonucuna göre dördüncü sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerleri kazanım düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Araştırma kapsamında öğretmen görüşlerine göre; dördüncü sınıf öğrencilerinin değerleri kazanımlarını arkadaş çevresi, ailenin eğitim

düzeı ve medyanın önemli ölçüde etkilediği sonucuna varılmıştır. Değerlerin öğretimi sürecinde en çok uygulanan yöntem tekniğin açıklama ve anlatma, model olma ve soru-cevap olduğu tespit edilmiştir. Öğretim sürecinde en çok karşılaşılan güçlüklerin yetişkinlerin değer konusunda yeterli örnek olamaması, okul dışı çevrenin olumsuz etkisi, öğrenci çalışma kitabında değerlerle ilgili yeterli etkinlik olmaması ve ailenin olumsuz etkisi olduğu görülmüştür.

Özel (2015), yüksek lisans tez çalışmasında ilkokul 4.sınıf öğrencilerinin Türkçe ders kitaplarında yer alan metinlerdeki değerler ile ilgili algıları incelenmiştir. Bu araştırmada belirlenen iki ders kitabında yer alan metinlerden, farklı değerleri içeren toplamda sekiz metin seçilmiş ve öğrencilerin bu metinlerde geçen değerleri nasıl algıladıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni kullanılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda; öğrencilerin büyük çoğunluğunun 4.sınıf Türkçe ders kitaplarından seçilen metinlerde geçen "görgü kurallarına uyma, kitap sevgisi, vatan ve bayrak sevgisi, tasarruflu ve tutumlu olma ve savurgan olmama, başkalarını küçümsememe ve paylaşmaya önem verme, sağlıklı olmaya önem verme, temizliğe önem verme, verilen emeğe saygı duyma ve işbirliği ile çalışmaya önem verme," değerlerini doğru olarak algıladıkları görülmüştür.

Kayaalp (2015), "İdeoloji- Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923-1950 Türkiye'sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi" isimli yüksek lisans tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Erken cumhuriyet dönemine ait on farklı Sosyal Bilgiler ders kitabının doküman incelemesi yapılıp betimsel analiz tekniği ile analiz edilip sonuçlara ulaşılmıştır. Eğitim sisteminin en önemli materyallerinden biri olan ders kitapları, Kemalist ideolojinin vatandaşlık ilişkisine göre şekil almıştır. Kemalist ideolojinin; erken cumhuriyet dönemi sosyal bilgiler ders kitapları üzerinden pasif, Türklük kimliği etrafında toplanmış, Osmanlı Devletini dışlayan, ordu-millet ülküsüne inanmış, dayanışmacı, vatan ve bayrak sevgisini taşıyan, medeni yaşamasını öğrenen, sağlıklı ve gürbüz olması istenen, devletine karşı sadık ve fedakâr vatandaş yetiştirmek isteğini barındırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gülmüş (2015), yüksek lisans tez çalışmasında ilkokul 4.sınıf Sosyal Bilgiler dersi tarih konularında değer öğretimine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşlerini incelemiştir. Nitel araştırma modelinin kullanıldığı bu çalışma sonucunda öğretmenlerin:

- Değerini, daha çok davranış ve davranışlar bütünü olarak tanımladıkları,
- Değer eğitimini, daha çok değer ve davranış kazandırma olarak gördükleri,

- En çok vatanseverlik değerini ifade ettikleri,
- En çok drama etkinliklerini kullandıkları,
- En çok materyal eksikliği konusunda zorluk yaşadıkları,
- Değer eğitimi zorluklarını aşmak için daha çok görsel materyaller kullandıkları,
- Öğretmenlerin en çok materyal konusunda destek talep ettikleri, sonuçlarına ulaşılmıştır.

Gözütok (1998), “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi” isimli çalışmasında; bu ders için okutulan ders kitapların bireye haklarını öğretmekten çok ödev ve sorumluluklarını vurguladığını belirtmektedir. Etkili bir vatandaşlık eğitimi programı için, öğrencilere, demokrasinin kurumlarını ve temeli olan ilke ve değerleri benimsetmesi gerektiği sonuçlarına varılmıştır.

Ertürk (2006), “Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanseverlik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü” isimli çalışmasında Avrupa Birliği sürecinde eski programın milliyetçi görüşlerin yeni programda törpülenerek AB kriterlerine uyumlu hale getirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Milliyetçilik anlayışının 4.ve 5. Sınıf Sosyal bilgiler yeni programında ülkesi için başarı kazanma, gelir sağlama olarak değiştiği belirlenmiştir.

Civan (2007), “Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli” isimli çalışmasında yetiştirilmek istenen vatandaşlık modelinin döneme ait ders kitapları ışığında ortaya koymaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda vatandaş modelinin görev vurgulu, vazife odaklı, vatansever, milliyetçi bireyler yetiştirmek olduğu ortaya çıkmıştır.

Tanırılı (2007), “Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi ile İlgili Konuların İlköğretim Kurumlarında Okutulmakta Olan Ders Kitapları İçerisindeki Yerinin İncelenmesi” başlıklı çalışmasında bu konuların didaktik bir tarzda ele alındığı, konuların sistematik bir yapıda sunulmadığı, demokrasi ve insan haklarının gerekliliğine ilişkin hiçbir bilgi verilmediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

İpek (2011), “İlköğretim 6. Ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi” isimli çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. MEB’in ‘etkin yurttaş’ yetiştirme hedefi ile ders kitaplarında bu konuyla ilgili verilen örneklerin birbirleriyle çeliştiği tespit edilmiştir. Bireyin devlet için var olduğu yönündeki geleneksel anlayış ders kitaplarındaki varlığını koruduğu yönünde sonuçlara ulaşılmıştır. Ders

kitaplarındaki vatandaşlık değerleri de günümüz dünyasının vatandaşlık algısını içinde barındırmadığı belirtilmektedir.

III. BÖLÜM

A.YÖNTEM

1. Araştırmanın Modeli

İlkokul 4. Sınıf İnsan hakları yurttaşlık ve demokrasi ders kitabı ile sosyal bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırıldığı bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2016)'e göre doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Bu tür araştırmalarda, araştırmacı, ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir. Bu yüzden doküman incelemesi, araştırmacıya, zaman ve para tasarruf anlamında katkıda bulunacaktır.

Örneğin eğitim ile ilgili bir çalışmada, şu tür dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılabilir: eğitim alanında ders kitapları, program (müfredat) yönergeleri, okul içi ve dışı yazışmalar, öğrenci kayıtları, toplantı tutanakları, öğrenci rehberlik kayıt ve dosyaları, öğrenci ve öğretmen el kitapları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmi belgeler, vb. (Bogdan ve Biklen 1992; Goetz ve LeCompte, 1984. Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016).

2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada ilkököl 4.sınıf insan hakları yurttaşlık ve demokrasi ders kitabı ile sosyal bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması için; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 14.06.2017 gün ve 8982336 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilen, Tuna Matbaacılık tarafından basılan, 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan, Doç. Dr. Beyhan Zabun editörlüğündeki, İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun 14.06.2017 gün ve 8982336 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilen, Saray Matbaacılık tarafından basılan, 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan, Doç. Dr. Adnan Altun, Doç. Dr. Süleyman Elmacı ve Yrd. Doç. Dr. Adem Beldağ editörlüğündeki Sosyal Bilgiler ders kitabı incelenmiştir.

3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada veri toplama yöntemi olarak nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi; ders kitaplarını da içine alan bir dizi materyallerin zaman ve paradan tasarruf edilerek analiz edilmesidir. Doküman inceleme tekniğinde izlenilmesi gereken dokümanlara ulaşma, orijinalliğini kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme ve veriyi kullanma aşamaları vardır.

Bu çalışmada da doküman analizi tekniğinin bu aşamaları izlenmiştir. Öncelikle araştırmanın problem cümlesinin niteliğine bakılarak dokümanlara ulaşılmıştır. Öncelikle ilgili ders kitapları edinilmiştir. Daha sonra bu dokümanlar ders kitapları ile karşılaştırılmış ve orijinalliği kontrol edilmiştir. Dokümanların birincil kaynak ve özgün olduklarına dikkat edilmiştir. Her iki ders kitabı baştan sona okunmuştur. Metinleri analiz edilmiştir. Başlıklarına ayrılmıştır. Metinler ise türlerine göre gruplandırılmıştır. Dokümanlar anlaşılmaya çalışılmıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda metinlerde hangi değerlerin nerede, ne şekilde yer aldığı tespit edilmiş ve kategoriler oluşturularak veriler analiz edilmiştir. Oluşturulan tablolar ile her iki ders kitabındaki metinlerde yer alan değerler karşılaştırılmıştır.

Doküman analizi tekniği kullanılan bu çalışmada ders kitapları doküman olarak ele alınmıştır. Ders kitaplarında yer alan metinler veri olarak kabul edilmiş ve metinlerde geçen temel insani değerler tespit edilip inceleme yapılırken içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi ile toplanan veriler kavramsallaştırılmıştır. Bu kavramlara göre veriler mantıklı bir şekilde düzenlenmiştir. Buna göre verileri açıklayan metinlerden örnekler sunulmuştur. Büyüköztürk ve diğerleri (2013)'e içerik analizi belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik yinelenen bir teknik olarak tanımlanır.

İlkokul 4. Sınıf insan hakları yurttaşlık ve demokrasi ile sosyal bilgiler ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması konulu bu çalışmada içerik analizi ile; “uygun kategoriler, sınıflamalar ya da işaretler geliştirmek yolu ile araştırmacılar inceledikleri konu ile ilgili karşılaştırmalar yapabilirler.” (Büyüköztürk,2013).

İçerik analizine tabi tutulan örneklem; Ağrı Merkezde 2017-2018 eğitim öğretim yılında ilkokul 4. Sınıflarda okutulan Doç. Dr. Beyhan ZABUN editörlüğündeki İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi ders kitabı ile yine aynı yıllarda ilkokul 4. Sınıflarda okutulan Doç. Dr. Adnan ALTUN, Doç. Dr. Süleyman ELMACI ve Yrd. Doç. Dr. Adem BELDAĞ editörlüğündeki Sosyal Bilgiler ders kitabından oluşmaktadır.

IV. BÖLÜM

A. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ile Sosyal Bilgiler ders kitabında yer alan temel insanı değerlerin karşılaştırılması konulu çalışmanın incelemeleri yer almaktadır. İki derse ait olan ders kitaplarında yer alan metinler incelenmiş ve hangi değerlere ne ölçüde nasıl yer verildiği niteliksel olarak betimlenmeye ve karşılaştırmaya çalışılmıştır.

Her iki ders kitabı incelenirken öncelikle metinler okunmuştur. Metinleri türleri belirlenmiştir. Metinlerde programda geçen değerlerin hangisine veya hangilerine nasıl ve ne şekilde yer verildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda hangi tür metinde hangi değere ne kadar sıklıkla yer verildiğini bütünsel olarak görmek için tablolar oluşturulmuştur. Programda yer verilen değerler, metinlerde ne sıklıkla kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır ve olması gereken eksik değerler de belirlenmiştir. Ayrıca programda belirtilmediği halde metinlerde yer verilen değerler de tespit edilmiştir. Tüm bu noktalar kitaplardaki metinlerden alıntı yapılarak gösterilmiştir.

İHYD Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Değerlere İlişkin Bulgular

İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi ders programında verilecek değerler şöyle belirtilmiştir:

Açık fikirlilik, adalet, arkadaşlık, dostluk, eşitlik, paylaşma, sevgi, aile birliğine önem verme, duyarlılık, güven, sabır, sorumluluk, saygı, özgürlük.

Ders programında verilmesi öngörülen değerler, ders kitabındaki metinlerde nasıl ve ne şekilde yer aldığı 3 uzman görüşü doğrultusunda değerlendirilmiş ve Tablo 7 oluşturulmuştur:

1. Dostluk	2
2. Aile birliğine önem verme	2
3. Güven	2
4. Sabır	2

5. Arkadaşlık	3
6. Açık fikirlilik	6
7. Sorumluluk	6
8. Paylaşma	7
9. Duyarlılık	7
10. Özgürlük	7
11. Eşitlik	8
12. Adalet	9
13. Sevgi	9
14. Saygı	17
Toplam:	87

İHYD der kitabındaki metinlerde öğretim programında belirlenen değerlerden en çok saygı değerine yer verilmiştir. Bunu sevgi, adalet ve eşitlik değerleri takip etmiştir. Programda belirtilen 14 değer de metinlerde farklı sıklıklarda yer almıştır. Metinlerde en az yer verilen değerlerden olan güven değeri için daha fazla içerik olması gerektiğine dikkat edilmiştir.

İHYD ders kitabında 6 ünite bulunmaktadır. Her ünite içeriğinde farklı konu başlıkları vardır. 1. Ünite insan olmak; konu başlıkları: insan olmak, doğuştan gelen haklarımız, haklarım, çocukluk ve yetişkinlik olmak üzere dört adettir. 2. Ünite hak, özgürlük ve sorumluluk; konu başlıkları: hak, özgürlük ve sorumluluk, insan olmanın sorumluluğu, hak ve özgürlüklerin kullanımı, hak ve özgürlük ihlali, hak arayışı, hak ve özgürlüklere saygı, birlikte yaşama kültürü olmak üzere yedi adettir. 3. Ünite adalet ve eşitlik; konu başlıkları: farklılıklara saygı, adalet ve eşitlik, insanlar eşittir, adalet ve eşitlik sağlanmalı, adil davranılmazsa olmak üzere beş adettir. 4. Ünite uzlaş; konu başlıkları: anlaşmazlıkların nedenleri, uzlaşı gerektiren ve gerektirmeyen durumlar, uzlaşı yolları, anlaşmazlık ve uzlaşı olmak üzere dört adettir. 5. Ünite kurallar; konu başlıkları: kurallar, kurallar ve özgürlükler, kurallar ve toplumsal ahenk, kurallara uyarım olmak üzere 4 adettir. Son olarak 6. Ünite

birlikte yaşama; konu başlıkları: yurdumuz, düzenleyici kurumlar, devletin sorumlulukları, yurttaş olmanın sorumlulukları, birlikte yaşama kültürü olmak üzere beş adettir.

Burada da görüldüğü üzere konu başlıkları sayısı ünite içeriklerine eşit olarak dağılmamaktadır. Konu başlıkları sayısı en az dört iken en fazla konu başlığı sayısına yedi tane ile 2. üniteye yer verilmiştir. Ayrıca birlikte yaşama kültürü adlı konu başlığına hem 2. hem de 4. üniteye yer verilmiştir. Bütün ünite sonlarında yapalım öğrenelim bölümü ve bütün konu içeriklerinin sonunda ise değerlendirme çalışmaları yer almaktadır. Bütün konularının başında ise hazırlık çalışmaları bulunmaktadır. Her konu içeriğinde en az 1 tane etkinliğe yer verilmiştir. Bazı konuların sonunda ise sıradaki konuya hazırlık olması açısından sonraki konuya hazırlık başlıklı sorulara yer verilmiştir.

İnceleme kapsamına İHYD ders kitabındaki 6 ünite, 29 konu başlığı dahilinde 29 hazırlık çalışması, 29 konu içeriği ve 48 etkinlik içeriklerindeki 106 metin ele alınmıştır. Bu 106 metin türlerine göre ayrılmıştır; ancak hangi metin türünde daha fazla değere yer verildiği konusu kapsam dışında bırakılmıştır. Yapalım öğrenelim ve sonraki konuya hazırlık başlıkları içeriklerinde sadece soru ifadelerine yer vermeleri bakımından inceleme kapsamına alınmamıştır.

Hazırlık Çalışmaları İçeriğindeki Değerler

Tablo 8. Hazırlık çalışmaları başlığı altında kullanılan metin türleri

Metin türü:	Sayısı:
Tiyatro	1
Karikatür	7
Nesnel ifade	3
Nasrettin hoca fıkrası	1
Görsel desteği olmayan sorular	6
Görsel desteği olan sorular	9
Şiir	2
Toplam	29

Hazırlık başlığı içeriğinde öğrencilere sorulan sorularda görsel desteği daha çok tercih edilmiştir. Öğrencinin konu içeriği hakkında bir ön bilgisinin oluşmasını, konuya hazırlanmasını ve hazır bulunuşluluk seviyesini arttırmayı hedefleyen hazırlık çalışmalarında görsel desteği olan sorulardan başka en fazla tercih edilen ise karikatür kullanılarak hazırlanan sorulardır. İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin somut işlemler döneminde olduğu hatırlanırsa görsel destekli soruların sayısının fazla tutulmasının yerinde olduğu düşünülmektedir.

Hazırlık çalışmasında kullanılan metinlerde saygı, özgürlük, duyarlılık, eşitlik, adalet ve sorumluluk değerlerine yer verildiği tespit edilmiştir. Örneğin saygı değerini sayfa 64'te karikatür kullanılarak öğrenciye kazandırılmaya çalışılmıştır. Herkesin birbirinden farklı düşünebileceği bambaşka istekleri olabileceği ne kadar doğal ise bu farklılıklara saygı duymak da o kadar doğal bir gereklilik olduğu kavratılmaya çalışılacaktır. Ayrıca başkalarının duygu, düşünce ve isteklerine saygı duyup, kararları birlikte alarak davranışın sonuçlarının sorumluluğunun da taraflar tarafından paylaşılacağına dikkat çekilmesi gerekmektedir.

4. ÜNİTE

UZLAŞI GEREKTİREN VE GEREKTİRMEYEN DURUMLAR

Hazırlık Çalışmaları

Aşağıdaki resimleri inceleyiniz. Resimlerde izlenecek televizyon programına nasıl karar verildiğini açıklayınız.

Eşitlik değerine ise sayfa 30'daki hazırlık çalışması bölümünde yer verilmiştir. Nesnel ifade kullanılan soruda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün tespitine yer verilerek, çocuk işçilere dikkat çekilmiştir. Öğrenciler açısından emsallerinin yaşlarının gerektirdiği gibi yaşayamadıklarının farkındalığını sağlayıp, her çocuğa aynı imkân ve fırsatın verilmesi gerektiği gibi sorgulamalarla yönlendirip eşitlik değeri kazandırılmaya çalışılmıştır.

2. ÜNİTE

HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN KULLANILMASI

Hazırlık Çalışmaları

"Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) verilerine göre, dünya genelinde 5-14 yaşlarında iki yüz milyondan fazla çocuk işçi bulunmaktadır."

www.ilo.org

1. Sizce bu çocukların hangi hakları ihlal edilmektedir? Tartışınız.
2. Çevrenizde haklarından mahrum kalan çocuklar olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin?

Sayfa 98'de ise özgürlük, arkadaşlık, güven, saygı gibi değerlere yer verilmiştir. Şiir türünün kullanıldığı bu hazırlık çalışmasında birlikte yaşama kültürüne dikkat çekilmiştir. Farklılıklara saygı, sevgi ve hoşgörülle harmanlanan özgürlük duygusu, karşılıklı güvenle arkadaşlığa dönüşebileceğine dikkat çekilebilmektedir. Ayrıca burada ülkemizde misafir edilen başka ülkelere gelen insanlara olan bakış açısını barış çerçevesinde şekillendirip duyarlılık ve dostluk değerleri de kazandırılabilir.

6. ÜNİTE

BİRLİKTE YAŞAMA KÜLTÜRÜ

Hazırlık Çalışmaları

Aşağıda verilen şiirden yararlanarak birlikte yaşama kültürünün önemini tartışınız.

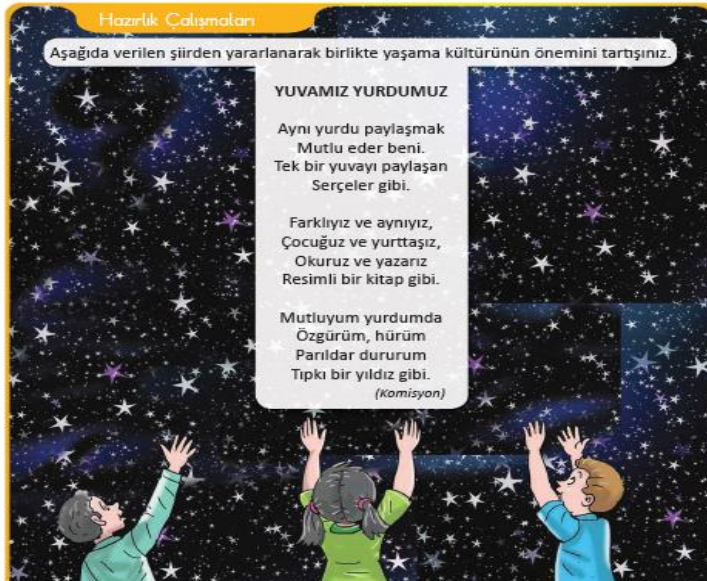
YUVAMIZ YURDUMUZ

Aynı yurdu paylaşmak
Mutlu eder beni.
Tek bir yuvayı paylaşan
Serçeler gibi.

Farklıyız ve aynıyız,
Çocuğuz ve yurttaşız,
Okuruz ve yazarız
Resimli bir kitap gibi.

Mutluyum yurdumda
Özgürüm, hürüm
Parıldar dururum
Tıpkı bir yıldız gibi.

(Kamisyon)

Konu İçeriğindeki Değerler

Toplam 29 konu içeriğinde ise daha çok açıklayıcı, tanımlayıcı ve nesnel ifadeler yer verilmiştir. Alıntılarla desteklenen bu ifadeler yapılan örneklemelerle de zenginleştirilmiştir.

Sayfa 19'daki konu içeriğinde açık fikirlilik değerine dikkat çekilmiştir. Çocukların da yetişkinler gibi düşünceleri olduğu ve karar alma sürecinde etkin bir şekilde katılması gerektiği ifade edilmiştir. Fikirlerini açıkça söylemenin çocuklarının sahip oldukları haklar arasında olduğu belirtilmiştir.

İNSAN OLMAK

Biz büyüdükçe görev ve sorumluluklarımız değişir. Yetişkin bireylerin ev ortamını düzenli tutmak, ailenin maddi ihtiyaçlarını karşılamak gibi temel sorumlulukları vardır. Çocuklar aileleri ile ilgili kararlar alınırken fikirlerini söyleme hakkına sahiptir.

Sayfa 54'te ise adalet, eşitlik ve güven değerlerine birlikte yer verilmiştir. Adaletin doğru ile yanlışın, haklı ile haksızın doğru ayırt edilmesinden geçtiği belirtilerek, adaletin ve eşitliğin olmadığı yerde kişinin topluma ve diğer kişilere karşı güvensizlik yaşayabileceğine değinilmiştir. Sağlanan sağlıklı güven duygusunun kişinin aidiyet duygusunun gelişimine katkı sağlayacağına vurgu yapılmıştır. Aidiyet duygusu ile kişinin toplum içinde kendisini mutlu hissetmesi arasındaki bağdan bahsedilmiş ve bunun önemine dikkat çekilmiştir.

Yaşantımızda insanlar arasında eşitsizliğin olduğu veya adaletin sağlanmadığı durumlara karşılaşılabılıriz. Böyle durumlarda doğru ile yanlışın, haklı ile haksızın ayırt edilmesini bekleriz. Eğer adalet sağlanamaz ve eşitsizlik giderilmezse kendimizi güvende hissetmeyiz. Güvensizlik duygusu, yaşadığımız toplumla bütünleşmemizi ve kendimizi yaşadığımız topluma ait hissetmemizi engeller. Bu durumda toplumla aramızdaki bağ zedelenir ve mutsuz oluruz.

Duyarlılık değerine sayfa 82'de değinilmiştir. Kurallara ve kanunlara uyma değeri ile birlikte verilmeye çalışılan duyarlılık değerinin toplumun düzenini ve devamını sağlamaya yönelik ne denli önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu değerler vatandaşlık görevleri ile

bağdaştırılıp duyarlı davranılması gereken konuların aslında insanların sorumluluk alanlarına da girdiğinin altı çizilmiştir.

İyi bir yurttaş ülkesine ve onun düzen ve devamını sağlayan kanunlarına bağlıdır. Kanunlara uymayı temel bir değer olarak benimser. Kurallara uymak ve bunlara uyulmasını sağlamak bir yurttaşlık görevidir. Bu, yaşadığımız toplumun düzen ve devamlılığına karşı duyarlılığımızı gösterir.

Özgürlük değerine sayfa 38’de birlikte yaşama kültürü konusu içeriğinde yer verilmiştir. İnsanların hak ve özgürlüklerin olması ve bunları kullanabilmesi için bağımsız bir ülkeye mensup olabilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bağımsızlıkları elinden alınan ülkelerde yaşayan insanların özgür olamadıklarına dikkat çekilmiştir. Bağımsızlık ve özgür yaşamak için tarihe atıf yapılarak kurtuluş savaşından bahsedilmiştir. Bu hakların korunması ve insanların doğru kullanması için devletin varlığına dikkat çekilmiştir. İnsan onurunun gerektiği değeri ve önemi gördüğü en iyi yönetim biçiminin Mustafa Kemal’i anarak cumhuriyet olduğu vurgulanmıştır. Böylelikle öğrencilere özgürlük değeri ile birlikte yaşama kültürü, bağımsızlık ve fedakârlık, insan haklarına saygı, hoşgörü ve saygı değerleriyle de bağdaştırılmıştır.

Hak ve özgürlüklerimizin olması ve onları kullanabilmemizin temel koşulu bağımsız bir ülkede yaşıyor olmamızdır.

İnsan haklarının amacı, bir toplumda yaşayan insanların eşit, özgür ve onurlu yaşama hakkını sağlamaktır. Devletler bu hakların gerçekleşmesi için gereken ortamı oluşturmak zorundadır. Bunu sağlayan en iyi yönetim biçimi cumhuriyettir.

Türk milleti milli mücadelenin ardından yönetim şekli olarak cumhuriyeti benimsemiştir. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk’ün de ifade ettiği gibi, Türk milletinin karakter ve adetlerine en uygun yönetim biçimi cumhuriyettir.

Cumhuriyet yönetiminde egemenlik halkın elindedir. Halk seçtiği temsilciler aracılığı ile bu hakkını kullanır. Yine cumhuriyet sayesinde halk eşit koşullarda yaşar, herhangi bir kişi veya toplumsal sınıf ayrıcalıklı değildir.

Türkiye Cumhuriyeti devleti insan haklarına saygı temeli üzerinde kurulmuştur. Bu özellik anayasanın değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez maddesidir. İnsan onurunun hak ve özgürlüklerinin korunduğu ve gerçekleştirildiği en iyi yönetim biçimi cumhuriyettir.

Dayanışma ve iş birliğinin en güzel örneğini Türk halkı, Kurtuluş Savaşı sırasında vermiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, yediden yetmişe tüm halk bu savaşa katılmıştır. Herkes üzerine düşen fedakârlığı yapmıştır. Bu savaş, Türk milletinin azmi ve dayanışması ile zaferle sonuçlanmıştır.

Etkinlik Başlığı İçeriğindeki Değerler

Tablo 9. Etkinlik başlığı altında kullanılan metin türleri

Şiir	4
Soru ifadeleri	16
Resimli ve karikatürlü	12
Örnek olay	13
Haber küpürü	1
Oyun	1
Öykü	1
Toplam	48

Konu içeriklerinin ne kadar öğrenildiğini tespit etmeye yardımcı olmayı hedefleyen ve öğrenciye eğlendirici değerlendirme imkânı veren konu içeriklerinin sonlarında bulunan etkinliklerde sadece soru ifadelerine daha fazla yer verilmiştir. Bu sorularla öğrencilerin ne öğrendiklerini verecekleri cevaplarla anlamaya çalışılmıştır. Ayrıca resim ve karikatür kullanılan sorulara da fazlaca yer verildiği görülmüştür. Kullanılan bu resim ve karikatürler soruların öğrenciler tarafından daha kolay anlaşılmasını sağladığı gibi daha doğru cevaplar vermesine de yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda resim ve karikatür kullanımı sadece soru sorup cevap alma amaçlı değildir. Öğrencilere verilmesi planlanan değerlerin aktarımının daha eğlenceli hale getirilmesine de katkı sağlar. Etkinlik başlığı altında örnek olay yöntem ve tekniği kullanılarak da fazlaca soru sorulduğu görülmektedir. Örnek olay öğrencilerin empati beceri ve değerinin gelişmesine katkı sağlayacağı gibi, ...miş gibi yapma, kendini olayın ya da kahramanın yerine koyarak bakış açılarını geliştirmelerine de yardımcı olacaktır. Böylece verilmesi amaçlanan değerler öğrencilere daha somut deneyimlerle ve hayal gücüyle aktarılmış olacaktır.

Ayrıca İHYD ders kitabının bütünü ele alınacak olunursa öykü türüne çok az yer verildiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Öğrencilerin seviyeleri ve duyuşsal özellikleri dikkate alındığında soyut kavramları soyutlaştırarak öğrenmeye açık oldukları görülebilir. Bunun için öykü türünün daha fazla kullanılmasının değer eğitime katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Sayfa 18'deki etkinlikte şiir türü kullanılarak eşleştirme soruları verilmiştir. Burada yer alan dörtlükte aile birliğine önem verme değeri vurgulanmıştır. Sorumluluklarının bilincinde olan bir çocuk tasvir edilmiş ve ailesine faydalı olabilmesi için onları düşünmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. 'onlar benim her şeyim' ifadesiyle sevgi değerine de değinilmiştir. Böylelikle öğrencilerin aile birliğine önem verme değeri kazandırılırken başka değerlere de dikkat çekilerek zenginleştirilmiştir.

Sorumluluğum çok benim,
Faydalı olmak isterim.
Ailemi de düşünmeliyim,
Onlar benim her şeyim.

3

Sayfa 31'da bir haber kupürüne yer verilmiştir. Şiddetli kuraklık yaşayan Somali halkı için onları hiç tanımayan ancak yaşadıkları bu felakete duyarsız kalamayan insanların yaptıkları iyilikleri anlatan bu haberle; öğrencilere duyarlılık değeri kazandırılmaya çalışılmıştır. En temel hak olan yaşama hakkı elinden alınmış çocuklardan bahsedilerek eşitlik değerine de vurgu yapılmıştır. Öğrencilerden bu çocukların karşılaşılabileceği sorunları düşünmeleri istenerek, empati yapmaları sağlanabileceği gibi kendi hak ve özgürlüklerinin ne kadar farkında oldukları da tespit edilebilir.

HAK, ÖZGÜRLÜK VE SORUMLULUK

Etkinlik

Somali İçin Seferber Oldu

İklim değişikliği nedeniyle yaşanan kuraklıktan en çok etkilenen ülkelerin başında gelen Somali, 2010-2012 yılları arasında yaklaşık 260 bin vatandaşını kaybetmiştir. Bu kuraklığın daha şiddetlisinin yaşanmaya başlaması üzerine Jerome Jarre (Jarom Jar) ve 5 arkadaşı sosyal medya üzerinden bir yardım kampanyası başlatmıştır. Bir Türk hava yolu şirketi bu çağrıya kayıtsız kalmayarak yapılan bağışlarla alınan 60 tonluk bebek mamasını Somali'ye ulaştırmıştır.

trthaber.com.tr (5 Nisan 2017)

Bedensel, zihinsel, ruhsal ve ahlaki gelişimini sağlayacak bir hayat seviyesinde yaşama hakkını kullanamayan çocuklar ne gibi sorunlarla karşılaşabilir? Tartınız.

Sayfa 46'daki etkinlikte görsel destekli soru ifadeleri kullanılmıştır. Çirkin ördek masalına atıf yapan görselde yavru ördekler ve onlardan farklı olan bir başka yavru ördek vardır. Öğrenciler sorularla yönlendirilerek kazandırılması hedeflenen değerlere ulaştırılmaktadır. Saygı değerinin işlendiği bu etkinlikte, başkalarına ve farklılıklara saygı alt değeri de verilmektedir. İnsanların sahip olduğu farklılıklar onlarla yaşamak ve onları sevip benimsemek için bir engel olmadığına dikkat çekilmektedir. Sahip olunan farklılıkların aslında o toplumun zenginliğini gösterme noktasında önemli olduğuna vurgu yapılabilir.

Eşitlik değerine sayfa 49'da bir karikatür ile yer verilmiştir. Herkesin eşit şartlarda olması aslında adaleti sağlamak için yeterli olmadığına dikkat çekilmiştir. Çünkü adil olmak değerine de değinilmiştir. Bu etkinlikte eşitlik değerinin yerine tam olarak getirilmesi için adil olmanın şart olduğu vurgulanmıştır. Farklı hayvanların aynı koşu yarışında yarıştığına kimin kazanacağı tahmin edilebilir. Bu toplama işleminde öğretmenlerin sıklıkla kullandığı ifade gibidir: elmalarla armutlar toplanmaz. Aslanla kaplumbağanın aynı yarışta olması aynı parkurda yarışacak olması eşitliği gösterebilir ancak fiziksel özellikler bakımından adil olmadığı ortadır. Bu değerler öğrencilere onları düşündürüp ders içinde fikirlerini daha fazla söylemeye cesaretlendirerek daha etkili bir şekilde kazandırılabilir.

Ders programında yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde geçen bazı değerler de tespit edilmiştir. Bunlar da Tablo 10’da gösterildiği gibidir:

1. Bilimsellik	1
2. Estetik	1
3. Çalışkanlık	1
4. Fedakârlık	1
5. Tahammül etme	1
6. Misafirperverlik	1
7. Davranışlarının sorumluluğunu alma	1
8. Merhamet	1
9. Dayanışma	2
10. Hoşgörü	3
11. Bağımsızlık	3
12. Adil olmak	3
13. Katılımcı olmak	3
14. Temizlik	4
15. Yardımseverlik	4
16. Diğerkâmlık	4
17. Empati	4
18. Dürüstlük	6
19. Kurallara ve kanunlara uyma	7
20. Barış	7
Toplam	58

Programda yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde bahsedildiği düşünülen 20 farklı değer tespit edilmiştir. Bunlardan barış değeri ve kanun ve kurallara uyma değeri, programda belirtilmediği halde ders kitabındaki metinlerde en fazla geçen değerlerdir. Bunları dürüstlük değeri takip etmiştir. Ayrıca Metinlerde en az yer verilen değerlerden bilimsellik ve çalışkanlık değerleri dikkat çekmektedir. Ders programında yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde bahsedilen bu değerler 58 farklı yerde geçmektedir. Bununla ilgili olarak aşağıda ders kitabından doğrudan alıntılarla örneklere yer verilmiştir.

Sayfa 90'da hazırlık çalışmaları bölümünde Aşık Veysel'in Vatan Sevgisini İçten Duyanlar isimli şiiri kullanılmıştır. Şiirden yola çıkarak düşünüp cevaplamaları istenen ve vatan sevgisi odaklı konu ile ilgili ön bilgilerini harekete geçirme ve konuya hazırlık olması amaçlanan sorular kullanılmıştır. Burada barış değeri konu içeriğinde daha çok dikkat çekmektedir. Hazırlık çalışması bölümünün devamında bulunan konu içeriğinde barış değerinden doğrudan bahsedilmiştir. Aynı toprak parçası üzerinde yaşayan insanların birbirlerine sadece sevgi ve saygı ile bağlı olmalarının yeterli olmayacağı görüşü hakimdir. Sevgi ve saygı değerlerinin yanında barış ortamı ile birlikte yaşama kültürünün benimsenmesi gerektiği üzerinde durularak yurttaş kelimesinin tanımına da yer verilmiştir.

İnsanların bir arada yaşadıkları toprak parçası yurt (vatan) olarak tanımlanır. Ancak yurt yalnızca üzerinde yaşanılan yer değildir. Yurt gurur, sevinç ve kederde ortak olan insanların barış içinde yaşadıkları, ortak kültür ve değerleri benimsedikleri yerdir. Aynı yurdu paylaşan insanlar birbirlerinin hak ve özgürlüklerine saygı duyarlar. Karşılıklı sevgi ve kardeşlik duygularıyla birbirine bağlıdırlar. Aynı yurttaki yaşayan ve ortak değerlere sahip olan insanlara yurttaş denir.

Programda belirtilmediği halde ders kitabındaki metinlerde en fazla geçtiği düşünülen değerlerden biri de kanun ve kurallara uymadır. Sayfa 96'daki Yurttaş Olmanın Sorumlulukları konu başlığı içinde aktif yurttaşlıktan bahsedilmiştir. Devletin insanlara karşı olan görev ve sorumluluklarının yanında insanların da hem devlete karşı hem de diğer insanlara karşı sorumluluklarının olduğuna dikkat çekilmiştir. Aktif bir yurttaşın neler

yaptığına örnekler verilen açıklamada kanun ve kurallara uyma değeri ile yaşanan olaylara duyarlılığın artacağı üzerinde durulmuştur.

Devletin yurttaşlarına karşı sorumlulukları olduğu gibi yurttaşların da devlete karşı sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar kanunlara uymak, vergi vermek, seçimlere katılmak ve askerlik yapmaktır. Bunun yanı sıra yurttaşların da birbirine karşı sorumlulukları vardır. Örneğin karşılıklı hak ve özgürlüklerine saygılı olmak, yardımlaşmak ve dayanışmak bunlardan bazılarıdır. Bu sorumlulukları yerine getirmek kültürümüze katkı sağlar.

Demokrasi kültürünü benimsemiş toplumlarda **aktif yurttaş** olmak önemlidir. Aktif yurttaş üzerine düşen sorumlulukları yerine getirir ve hakkını arar. Kendi hakkını aramanın yanı sıra başkalarının da hakkını gözetir ve onları cesaretlendirir. Aktif yurttaş eleştirel ve sorgulayıcıdır. Çevresinde yaşanan olaylara karşı duyarlıdır.

Çocukların yetişkinlere göre yurttaşlık sorumlulukları farklıdır. İster yetişkin ister çocuk olalım, hepimizin diğer insanlar ve ülkemiz için yapabileceği şeyler vardır. Bunların başında yurdumuzu sevmek ve görevlerimizi en iyi şekilde yerine getirmek gelir.

Sayfa 66'daki konu içeriğinde uzlaşma yolları anlatılırken dürüstlük değerine değinilmiştir. Anlaşmazlık yaşamamanın doğal olduğu kabul edilerek ortak çözüm yolu arayışına girilmenin öneminden bahsedilmiştir. Bunu yaparken açık fikirliliğin önemine vurgu yapılması beraberinde dürüst olma değerini de getirir. Sadece uzlaşma ararken değil hayatın her alanında dürüst olmanın fayda sağlayacağı öğrencilere kazandırılmalıdır.

Sorun yaşadığımız kişilerle bir araya gelerek karşılıklı konuşabiliriz. Onların duygu, düşünce ve isteklerini anlamaya çalışarak ortak çözüm önerileri geliştirebiliriz. Bu çözüm önerilerinden birine karar verip uygulamaya koyabiliriz. Bu süreçte saygılı, açık fikirli, sabırlı ve iletişime açık olunması önemlidir. Bu şekilde karşılıklı anlaşarak uzlaşma varmış oluruz. Böylelikle her iki taraf da kazanmış olur.

2.SB Ders Kitabındaki Metinlerde Yer Alan Değerlere İlişkin Bulgular

İlkokul 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders programında verilecek değerler şöyle belirtilmiştir:

Adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, vatanseverlik, yardımseverlik

Tablo 11. İHYD ve SB ders programlarında kazandırılması hedeflenen ortak değerler

Adalet	Aile birliğine önem verme
Duyarlılık	Eşitlik
Özgürlük	Saygı
Sevgi	Sorumluluk

Ders programında verilmesi öngörülen değerler, ders kitabındaki metinlerde nasıl ve ne şekilde yer aldığı 3 uzman görüşü doğrultusunda değerlendirilmiş ve aşağıdaki tablo oluşturulmuştur:

Tablo 12. Sosyal Bilgiler ders kitabındaki metinlerde değerlerin yer alma şekli

1. Adalet	3
2. Aile birliğine önem verme	5
3. Bağımsızlık	10
4. Barış	10
5. Bilimsellik	16
6. Çalışkanlık	10
7. Dayanışma	15
8. Duyarlılık	29
9. Dürüstlük	2
10. Estetik	8
11. Eşitlik	5
12. Özgürlük	12

13. Saygı	7
14. Sevgi	21
15. Sorumluluk	15
16. Tasarruf	8
17. Vatanseverlik	6
18. Yardımseverlik	6
Toplam	182

Programda belirtilen 18 değer de metinlerde farklı sıklıklarda yer almıştır. Yukarıdaki tabloda verilen sayılar, söz konusu değerlerin metinlerde en dikkat çekici halde geçtiği yerlerin sayısını göstermektedir. SB ders kitabındaki metinlerde öğretim programında belirlenen değerlerden en çok duyarlılık değerine fark edilecek kadar çok yer verilmiştir. Bunu sevgi, bilimsellik ve sorumluluk değerleri takip etmiştir. Metinlerde en az yer verilen değerlerden olan barış ve dürüstlük değerleri için daha fazla içerik olması gerektiğine dikkat edilmiştir.

İlkokul 4.sınıf Sosyal bilgiler ders kitabı 7 öğrenme alanından oluşmaktadır. Bunlar

1. Birey ve Toplum
2. Kültür ve Miras
3. İnsanlar, Yerler ve Çevreler
4. Üretim, Dağıtım ve Tüketim
5. Bilim, Teknoloji ve Toplum
6. Etkin Vatandaşlık
7. Küresel Bağlantılar

Her öğrenme alanının içeriğinde farklı sayılarda konular bulunmaktadır. Bu konu başlıkları ise öğrenme alanlarıyla birlikte şöyledir:

Tablo 13. SB Ders kitabındaki konu başlıkları

Öğrenme Alanı	Konu Başlığı
Birey ve Toplum	Benimde Kimliğim Var Dünden Bugüne Ben de Yapabilirim Tüm Renkler Birarada
Kültür ve Miras	Aile Tarihimizi Öğreniyoruz Kültürümüz Şimdi Oyun Zamanı Milli Mücadelemiz
İnsanlar, Yerler ve Çevreler	Neredeyim? Bul Beni Kroki Çiziyorum Yaşadığım Çevre Yarın Hava Nasıl Olacak? Şavşat'ı Tanıyoruz Afetlere Karşı Önlemlerim
Bilim, Teknoloji ve Toplum	Hayatımızdaki Teknoloji Mucitler Zamanı Bilgiden Gelen Teknoloji Tasarım Harikası Teknoloji Zarar Vermesin
Üretim, Dağıtım, Tüketim	İhtiyaçlar mı, İstekler mi? Çevremizdeki Ekonomik Faaliyetler Bilinçli Tüketiyorum Bütçemizi Yapalım İsraf Etme
Etkin Vatandaşlık	Çocuk Olmaya Hakkım Var Sorumluluklarım Katılmak İstiyorum Özgürlük ve Bağımsızlık Karakterimizdir 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü Ülkemizde Yönetim
Küresel Bağlantılar	Keşfe Çıkalım Yollar Birbirine Bağlıyor Dünyada Yaşam

Burada da görüldüğü üzere konu başlıkları sayısı öğrenme alanları içeriklerine eşit olarak dağılmamaktadır. Konu başlıkları sayısı en az üç iken en fazla konu başlığı sayısına altı tane ile İnsanlar Yerler ve Çevreler ile Etkin Vatandaşlık öğrenme alanlarında yer verilmiştir. Bütün öğrenme alanları sonlarında neler öğrendik ve kendimi değerlendiriyorum bölümleri ve bütün konu içeriklerinin sonunda ise sıra sizde çalışmaları yer almaktadır. Bütün konularının başında ise öğrencilerin dikkatlerini çekmek amaçlı hazırlanan sorular bulunmaktadır. Her konu içeriğinde, konuyu daha eğlenceli hale getirmek için gazete, internet haberleri, düşündürücü karikatürler, ilginç bilgiler, hikaye, masal gibi içerikler yer almaktadır. İHYD ders kitabında olan sonraki konuya hazırlık soruları SB ders kitabında bulunmamaktadır.

İnceleme kapsamına SB ders kitabındaki 7 öğrenme alanı, 33 konu başlığı içeriğindeki metinler ele alınmıştır. Sosyal bilgiler ders kitabı içeriğinde İHYD ders kitabında olduğu gibi ayrı ayrı hazırlık çalışmaları ve etkinlik başlıkları yoktur. Metnin içeriğine göre paragraf başına yerleştirilen simgeler vardır. Bu simgelerin ne anlama geldiği ise kitabın başındaki Kitabımızı Tanıyalım bölümünde açıklanmıştır. Bu araştırmada konu başlığının altında bulunan ve öğrencinin ilgisini çekmek amaçlı hazırlanan sorularda, sıra sizde bölümlerinde ve konu anlatımı içeriklerinde kullanılan metinler incelemeye alınmıştır. Neler öğrendik ve kendimi değerlendiriyorum bölümleri kapsam dışında tutulmuştur. Araştırmaya dahil edilen metinler İHYD ders kitabında yapıldığı gibi türlerine göre ayrılmıştır. Bu bağlamda SB ders kitabında incelenen metinlerin türlerine ait tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 14. SB ders kitabında incelenen metin türleri

Metnin Türü	Kullanılma sıklığı
Günlük	1
İnternet haberi	12
Biyografi	6
Şiir	4
Anı	5
Karikatür	3
Nasrettin Hoca Fıkrası	2

Görüşme	1
Öykü	9
Makale	47
Toplam	90

SB ders kitabında, konu başlarında öğrencinin dikkatini çekmek ve konuya hazırlamak amacıyla hazırlanan soruların, konu anlatımların ve konu sonlarında öğrencinin kendisini değerlendirme amaçlı hazırlanan sıra sizde bölümlerinin metinleri türlerine göre ayrılmıştır. En çok kullanılan türün makale olduğu tespit edilmiştir. Daha çok akademik bir dil ile nesnel verilerin kullanıldığı bir yazı türü olan makalede kanıtlanabilen bilgilere yer verilir. Makale türünü haber türü takip etmiştir. Haber türlerinden gazete haberleri kupürleri kullanılmaması dikkat çekmiştir. İnternet haberleri SB ders kitabında hem konuyu zenginleştirmek hem de konuya örnek olması açısından kullanılmıştır. İnternet haberlerinin erişim adresleri de verilerek imkânı olan öğrencilere erişim imkanı tanınmıştır. Aile tarihimizi öğreniyoruz konusunda sıra sizde bölümünde yer verilen görüşme türü ders kitabında en az kullanılan türlerden biridir. SB ders kitabında en az kullanılan türlerden biri de günlük türüdür. Dünden bugüne konusu içinde kronoloji yapmak anlatılmıştır ve örneklendirilmiştir. Bir öğrencinin hazırladığı kronolojide önemli gördüğü tarihe vurgu yapmasının nedeni olarak günlüğünden alıntı yapılarak yer verilen günlük türü ders kitabı genelinde az kullanılmasıyla dikkat çekmektedir.

Bu bağlamda SB ders kitabındaki incelemeye dahil edilip türlerine göre ayrılan metinlerden şu örneklerin dikkat çekici olduğu düşünülmektedir:

Duyarlılık değerine fazlaca yer verilen SB ders kitabında sayfa 21’de Ben de Yapabilirim konusunu zenginleştirmek amaçlı kısa bir Neşet Ertaş tanıtımına yer verilmiştir. UNESCO tarafından Neşet Ertaş’ın “ulusal yaşayan insan hazinesi” olarak kabul edildiğinden bahsedilmiştir. Neşet Ertaş’ın çocukluğu köyde geçmesine rağmen keman ve bağlama çalmayı öğrenmesine vurgu yapılmıştır. Gönül Dağı türküsünden bir bölüme de yer verilen bu metinde öğrencilere kültürel değerlere karşı duyarlı olunması gerektiğine değinilmiştir.

Neşet Ertaş - 1.19

Kırşehir’de 1938’de doğan Neşet Ertaş, Çiçekdağı’ndan Türkiye’ye açılan bir halk ozanıdır. Çocukluğu köyde geçen Neşet Ertaş, ilkokulda keman ve bağlama çalmaya başlamıştır. Abdallık kültürünün önemli temsilcilerindendir. UNESCO, Neşet Ertaş’ı “Ulusal yaşayan insan hazinesi” olarak kabul etmiştir. Eserleri ders olarak okutulmuştur. 2012’de hayata gözlerini yummuştur. İşte “Gönül Dağı” türküsünden bir bölüm:

“Gönül dağı yağmur yağmur boran olunca/Akar can özümde sel gizli gizli/Bir tenhada can cananı bulunca/Sinemi yaralar oy/dil gizli gizli dil gizli gizli.”

Ayrıca sayfa 23’de Tüm Renkler Bir Arada konusu içindeki sıra sizde bölümünde kullanılan şiir türündeki metinde de duyarlılık değerine yer verilmiştir. Aslında konu geneli engelli bireylerin de varlığı ve onlara karşı duyulması gereken saygı ve duyarlılık olan metnin devamındaki sıra sizde bölümündeki soruda kullanılan şiirde sadece yurdumuz çocuklarına karşı değil tüm dünya çocuklarına karşı duyarlı davranılması gerektiğini söyleyen şair hepsinin gülmesini istemektedir. Her durumda kardeşçe bir araya gelinmesini isteyen şair aynı zamanda dayanışma değerine de değinmektedir. En son mısrada barış türkülerinden bahsederek barış değerine de vurgu yapan şair bu şiir ile birçok değerın öğrencilere kazandırılmasına katkı sağlamıştır.

Sıra Sizde

Yazı yazarken kullanmadığınız elinizle yandaki şiiri tekrar yazınız. Zorlandınız mı? Neler hissettiniz.

*Dilerim yurdumun çocukları
Tüm çocukları dünyanın
Gülüp oynasınlar bugünkü gibi
Acıda, sevinçte kardeş olsunlar
Çınlasın yeryüzünde barış türküleri*

Aziz Sivaslıoğlu

Sayfa 48’de milli Mücadelemiz konusunu anlatan konu içeriğindeki metinde birçok değere aynı anda yer verilmiştir. Milli mücadele zamanlarında kadın yaşlı çocuk demeden tüm insanların nasıl seferber olduğundan bahsedilirken vatanseverlik değeri ön plana çıkmaktadır. Tüm insanların canla başla vatan uğruna savaşmaları dayanışma değerini göstermektedir. Kendi canlarını feda edecek kadar vatanlarına sevgi ile bağlanan bir milletten söz edilirken, Şerife Bacı’nın yaptığı fedakârlık örneğinden yola çıkılarak bağımsızlık ve özgürlük değerlerine de vurgu yapılmıştır.

• KÜLTÜR VE MİRAS

Millî Mücadelede milleti-
miz askeri, kadını, yaşlısı çocu-
ğu ile büyük bir özveri ve va-
tanseverlik gösterdi. Milletimiz
fakir olmasına rağmen elinde
avucunda ne varsa ordusunun
ihtiyaçları için vermekten çekin-
medi. Kadınlar, yaşlılar kağnılar-
la günlerce süren yolculuklarla
cepheye mermi, erzak taşıdı. O
kahraman kadınlardan biri de
Şerife Bacı idi. Şerife Bacı be-
beği ile Kastamonu İnebolu’dan
Ankara’ya mermi taşıyordu. Kar
bastırması ve bebeğini mermiler-
in arasına koyarak üstlerini ört-
müştü. Ancak tipi bastırması ve kafileden kopmuştu. Askerler bebek sesini duyup yetiştiklerinde
Şerife Bacı donarak şehit düşmüştü. Bebek yaşıyordu ve cephane de askere ulaştırılmıştı.

Sayfa 100’de Tasarım Harikası konusunda 14 yaşındaki Bünyamin’in geliştirdiği bir projeden bahseden internet haberine yer verilmiştir. Katıldığı yarışma ile tasarımını tanıtan Bünyamin’in bilim dünyasına yaptığı katkıdan söz edilirken bilimsellik değerine vurgu yapılmıştır. Merak duygusunu hayatlarının her alanına uygulayabilen bireyler yetiştirme noktasında araştırıp sorgulayan ve üretebilen öğrenciler problem çözme basamaklarını hayatlarına uygulayabilirler. Bu bağlamda çalışkanlık değerine de vurgu yapılan bu metinde yaşadığımız her olaya hayatımızdaki her insana karşı duyarlı olmak değeri de kazandırılabilir.

HABER Ölümcül bakterileri yüzde 70 oranında yok etme özelliğine sahip çalışmasıyla 12 bin projeyi geride bırakarak birinciliği göğüsleyen ortaokul öğrencisine çalışmasını geliştirmesi için üniversiteler kapılarını açtı.

14 yaşındaki Bünyamin Kocabaş, hastanede tedavi gören ağabeyini ziyaret etti. Annesinin “Dikkat et, ortamda bulaşıcı hastalık olabilir.” uyarısıyla sık sık karşılaşan gencin aklına bir fikir geldi: “Bakteri tutmayan yüzeyler olsa bulaşıcı hastalıklar da olmaz.” diye düşündü. Bunun üzerine “Su Tutmam, Bakteri Barındırmam” sloganıyla bir proje geliştirdi. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından düzenlenen “Bu Benim Eserim” isimli yarışmaya katıldı. Böylece genç mucit, bilim dünyasının kapılarını araladı.

Özellikle temizlik şirketlerinin vazgeçilmez olacak bu proje eşi benzeri olmayan bir buluştur.

Çocuk Olmaya Hakkım Var konusun içeriğinde sayfa 142’de Almanya’da yaşayan bir çocuğun sözlerine yer verilmiştir. Özel gereksinimi olan bireylere dikkat çeken bu sözler ile öğrencilere duyarlılık değeri kazandırılmaya çalışılmalıdır. Ayrıca özel gereksinimi olan bireylerin de diğer insanlar gibi hakları olduğuna vurgu yapılarak adalet değeri üzerinde durulmalıdır. Devlet gibi toplumda otorite olan güçlerin bütün insanlara sağladığı olanaklar adalet olabilir ancak eşitlik değerine de burada yer verilerek örnekler arttırılmalıdır. Özel gereksinimi olan bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda sağlanan olanaklar adaletin eşitlikçi olarak dağılmasını sağlar.

6.7

Savaşlar çocukları nasıl etkilemektedir?

Ben Alicia (Alısy), Almanya’da yaşıyorum.

Bazılarımızın doğuştan veya sonradan özel gereksinimi olabilir. Özel bakım ve ihtiyaçlarımızın karşılanması bizlerin hakkıdır. Bizlere gereksinimlerimiz için imkânlar sağlamak devletimizin görevidir.

6.8

Çevrenizi gözlemleyiniz. Alicia sizin çevrenizde yaşasaydı hangi problemlerle karşılaşır?

142

Sayfa 175’ de Yollar Birbirine Bağlıyor konusu içeriğinde yer verilen internet haberinde, Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı’nın çalışmalarından söz edilmiştir. Değişik ülkelerde yaşayan soydaş ve akraba olan insanları ortak bir paydada buluşturma amaçlarından bahsedilerek aile birliğine önem verme değerine de vurgu yapılmış olmaktadır. Ortak tarih, dil, kültür, gelenek ve değerleri yeni nesillere aktarılma noktasında sorumluluk değerine de yer verilmiştir.

Başkanlığımız soydaş ve akraba coğrafyasındaki gençlerimizin ortak tarih, dil, kültür, gelenek ve değerlerini yeni nesillere aktarılmasını sağlayacak çalışmaları destekler. Değişik ülke ve bölgelerden gençlerimizin aynı çatı altında, ortak bir paydada buluşması, kaynaşması, bir arada yaşama kültürünü geliştirilmesine gayret eder. Toplular arası ilişkilerin daha da gelişmesine, ilişkilerin sürdürülebilir olmasına katkı sağlar.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar başkanlığı 2014 yılında gençlik köprüleri programını uygulamaya koymuştur. Program soydaş ve akraba coğrafyalardaki gençlerimizin Türkiye ile tarihi sosyal ve kültürel bağlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Türkiye’nin tarihi ve kültürel mekânlarını görmelerine olanak sağlayacak dil, kültür ve medeniyet temalı programlar gerçekleştirir.

www.ytb.gov.tr (Düzenlenmiştir.)

SB ders programında yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde geçen bazı değerler de tespit edilmiştir. Bunlar da aşağıdaki gibidir:

Tablo 15. SB ders programında yer verilmediği halde ders kitaplarındaki metinlerde geçen değerler

1. Güven	5
2. Dostluk	6
3. Arkadaşlık	6
4. Katılımcı Olmak	1
5. Temiz Olmaya Özen Göstermek	2
6. Hoşgörü	9
7. Empati	6
8. Farklı Fikirlerle Değer Verme	1
9. Paylaşma	2
10. İlham alma	1
11. Fedakârlık	7
12. Merhamet	2
13. Misafirperverlik	3
14. Davranışlarının Sorumluluklarını Alma	7
15. Açık Fikirlilik	6
16. Kanun ve kurallara uyma	3
Toplam:	67

Programda yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde bahsedildiği düşünülen 16 farklı değer tespit edilmiştir. Bunlardan hoşgörü, davranışlarının sorumluluklarını alma ve fedakârlık değeri, programda belirtilmediği halde ders kitabındaki metinlerde en fazla geçen değerlerdir. Bunları dostluk, arkadaşlık, empati ve açık fikirlilik değeri takip etmiştir. Ayrıca

metinlerde en az yer verilen değerlerden katılımcı olmak, farklı fikirlere değer verme ve ilham alma değerleri dikkat çekmektedir. Ders programında yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde bahsedilen bu değerlerin 67 farklı yerde en belirgin şekliyle geçtiği üç farklı uzman tarafından tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak aşağıda ders kitabından doğrudan alıntılarla örneklere yer verilmiştir.

Sayfa 155’te yer verilen 15 Temmuz Demokrasi ve Milli Birlik Günü konusunun içeriğinde ülkemizi karanlık günlere sürüklemeye çalışan kötü niyetli grupların karşısında milletimizin nasıl dimdik durduğu, kendisine ve devletine olan sonsuz güveni, yaşlısı, çocuğu, kadını, genci demeden nasıl canlarına pahasına meydanlara koştuğu, canlarından bile fedakârlık ettikleri anlatılmaktadır. Türk milletinin sahip olduğu tüm değerlerin bu konu üzerinden öğrencilere kazandırabilir. Özgürlük, vatanseverlik, bağımsızlık, dayanışma ve duyarlılık gibi SB ders programında belirtilen değerleri de kapsadığı gibi; güven, açık fikirlilik, fedakârlık, katılımcı olmak ve paylaşma değerlerine yer verilmiştir.

15 Temmuz Demokrasi ve Millî Birlik Günü

İnsanlığın ve medeniyetlerin beşiği olan vatanımız, 15 Temmuz 2016 günü kanlı ve vahşi bir saldırıyla, tarihin kaydettiği en büyük ihanet girişimlerinden biriyle karşı karşıya kaldı.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) üyesi hainler, kahraman ordumuzdan gasp ettikleri uçak, helikopter ve tankları kullanmak suretiyle, milleti ve millî iradeyi hiçe sayarak, devleti ve hükûmeti ele geçirmeyi amaçlayan kanlı bir darbe teşebbüsünde bulundular.

Ancak, aziz milletimiz, üzerine açılan ateşlere, atılan bombalara, yöneltilen tehditlere, gözlerinin önünde şehit edilen kardeşlerine rağmen meydanı darbecilere bırakmadı. Milletimiz o gece, ülkesine, özgürlüğüne ve iradesine kararlı bir şekilde sahip çıkarak darbe teşebbüsünü bertaraf etti.

Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın çağrısıyla, inancını, vatanını, milletini, demokrasiyi ve hukuk devletini savunmak üzere ülkemizin her yerinde milyonlarca insan sokaklara döküldü, darbe tehdidi gelebilecek yerleri kuşattı. O gece “Çanakkale Ruhunu” yüzyıl sonra yeniden canlandı ve tarihe altın harflerle geçen bir direniş, diriliş, yükseliş öyküsüne, 15 Temmuz Demokrasi Zaferi’ne hayat verdi.

Aziz milletimizin demokrasisine, bağımsızlığına, bayrağına, vatanına sahip çıkmasının ifadesi olan bu zafer, Çanakkale’de yazılan, Millî Mücadele’de tekrar eden bir destanın devamıdır. 15 Temmuz, genç-yaşlı, kadın-erkek, işçi-memur topyekûn el ele vermiş bir milletin demokrasi adına yükselen sesi, FETÖ ve benzeri tüm şer odaklarına karşı şahlanışının adıdır.

Milyonlarca isimsiz kahramanın canı pahasına mücadele ettiği bu günde, milletimiz şehit olmuş, gazi olmuş ama ülkesini darbecilere teslim etmemiştir. Aziz milletimizin eliyle tarihin yeniden yazıldığı bir dönüm noktası olan 15 Temmuz Zaferi, bedeli bin yıldır kanla ödenmiş vatan toprağının derin bir aşkla ve büyük bir cesaretle savunulduğu destansı bir mücadelenin adıdır.

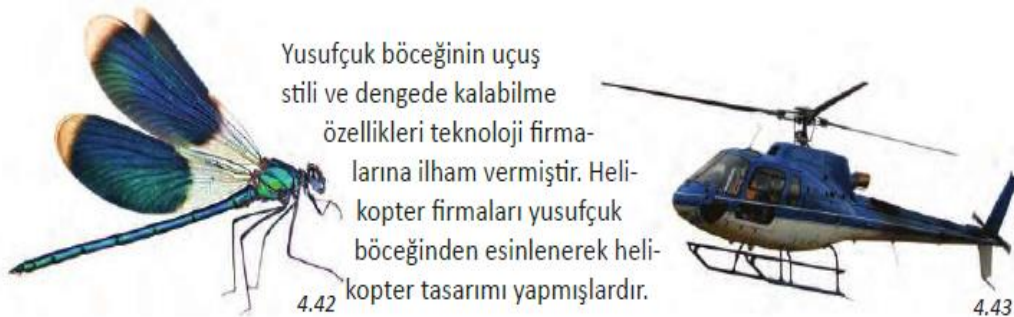
Sayfa 110’ da İhtiyaçlarımız adlı konuda öğrencilere sorular sorulup düşündürmeye çalışılarak konu anlatılmıştır. Aynı zaman da öğrencilerin empati değerini kullanmalarını sağlamıştır. Kendilerini temel ihtiyaçları karşılanmayan bireylerin yerin geçerek düşünmeleri

istenen konu içeriğinde hoşgörü değerine de vurgu yapılarak doğal afet yaşayan insanlara temel insani ihtiyaçlar doğrultusunda yardım etmenin ne kadar önemli olduğu anlatılmaya çalışılarak yardımseverlik değerine de değinilmiştir.

İhtiyaçlarımız

Gıda, su, giysi ve barınma ihtiyacı yaşayabilmek için zorunludur. Bunlar temel ihtiyaçlarımızdır. Bu ihtiyaçlarımızın yokluğunda sorunlar yaşarız. Yaşadığımız yerler, gelir düzeylerimiz değişse de yaşamak için zorunlu ihtiyaçlarımız değişmez. Yemek yemeden, su içmeden ne kadar yaşayabiliriz? Bizleri soğuk ve sıcaklardan koruyan kıyafetlerimiz olmasa mevsimlerin olumsuz koşullarından korunabilir miyiz? Evlerimiz olmasa güvende olabilir miyiz?

Sayfa 98’de ilham alma değerine yer verilmiştir. Gündelik hayatta kullanılarak insanlara sonsuz yarar sağlayan buluşların aslında doğadan ilham alınarak tasarlanıp üretildiği anlatılmıştır. Böylelikle öğrencilere çevrelerine daha duyarlı yaklaşmaları ve bakış açılarını her zaman geniş tutmalarının önemine vurgu yapılmıştır. Doğadan ilham alma değeri ile aslında duyarlılık değerinin de öğrencilerin yaşamlarının bir parçası olması hedeflenebilir. Tüm bunlar bilimsellik ve çalışkanlık değerleri ile birleşince öğrenciler, tasarım harikası ürünler ortaya çıkarmaları konusunda cesaretlendirilebilir. Ayrıca estetik değerinin de kazandırılması sağlanabilir.

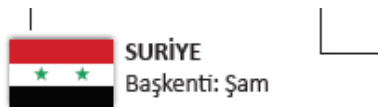
Sayfa 101’de bir çocuğun yaptığı tercihin ne gibi sonuçlar doğurabileceği ve ailenin aldığı önlem anlatılmaktadır. Burada boş zamanlarını arkadaşlarıyla değil de bilgisayarda oyun oynayarak geçirmeyi tercih eden Meltem’in aslında arkadaşlık, dostluk, sağlıklı iletişim gibi değerleri göz ardı ettiği vurgulanmıştır. Ancak bu tercihin tamamen Meltem’in olduğu gerçeği de açık fikirlilik değerini desteklemektedir. Ancak sonuçta Meltem’in yalnızlaşması ve yaptığı tercihin yanlış olmasını anlaması davranışlarının sorumluluğunu alma değerini göstermektedir. Ailesinin aldığı önlemlerde ise Meltem’e bir takım kurallar koyarak bunlara uymasını istemektedirler. Böylelikle kanun ve kurallara uyma değeri aile ortamında kazandırılmaya çalışılmıştır.

11 yaşındaki Meltem bilgisayarda oyun oynamayı seviyordu. Boş zamanlarını bilgisayarla geçiriyordu. Arkadaşlarına eskisi gibi zaman ayırmıyordu. Ailesi Meltem’in yanlış yaptığını düşünüyordu. Ortak kararlar aldılar. “Uyulması Gereken Kurallar” ismini verdiler. Şimdi bu kuralları okuyalım.

101

Sayfa 171’de Yollar Birbirine Bağlıyor konusu içinde ülkemizin komşularından bahsedilmiştir. Suriye’de yaşanan iç karışıklıktan dolayı ülkemizde misafir edilen Suriyelilerden söz edilerek misafirperverlik değerinin yanında hoşgörü, duyarlılık gibi değerler de vurgulanmıştır. Suriyeli vatandaşların tüm ihtiyaçlarının ülkemiz tarafından karşılandığının üzerinde durularak yardımseverlik, merhamet, paylaşma gibi değerlere değinilmiştir.

Suriye’de yaşanan iç karışıklık nedeniyle ülkemiz çok sayıda Suriyeliyi misafir etmektedir. Suriyeli misafirlerimizin ihtiyaçları ülkemiz tarafından karşılanmaktadır. Suriye’de Türklerin yaşadığı ülkelerden biridir. Suriye ile Cilvegözü Sınır Kapımız vardır.

Sayfa 104'deki internet haberi içeriğinde bir sosyal sorumluluk projesinden bahsedilmiştir. Zonguldak'ta atık malzemelerin toplanıp geri dönüşüme kazandırılma sürecini anlatan bu konu ile öğrencilere duyarlılık değerinin yanı sıra çevre bilincinin oluşturulmaya çalışılması ile temizlik değerine de vurgu yapılmıştır.

■ BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM

HABER
Haberde, Ereğli Belediyesi'nin başlattığı örnek bir proje okuyacaksınız.

Zonguldak'ın Ereğli ilçesinde Belediyenin başlattığı proje ile kullanım ömrü tamamlandı ve hurdaya çıkan elektrikli ve elektronik eşyalar, 'Atık Elektrikli ve Elektronik Eşya Toplama Merkezinde toplanarak geri dönüşüme kazandırılıyor. Ereğli Belediyesi Temizlik İşleri Müdürlüğünden yapılan açıklamada, 6 farklı noktada toplanan e-atıkların, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yetkilendirdiği firmaya teslim edilerek geri dönüşüme kazandırıldığı söylendi. Belediye yetkilisi "Belediye olarak amacımız, ilçemizde çöpe giden ve atık olarak adlandırılan elektrikli ve elektronik eşyaları, ülkemize geri kazandırmak. Halkımız evlerinde, işyerlerinde veya kamusal alanda kullanıma ömrünü tamamlamış ve hurda olarak gördükleri malzemeleri bizlere getiriyor ya da bizzat biz gidip alıyoruz. Bunlar klima, beyaz eşya, televizyon, PC ve PC monitörleri, elektrikli ev aletleri, aydınlatma araçları, elektronik oyuncaklar, tıbbi cihazlar, izleme ölçme ve kontrol aletlerinden oluşan e-atıklardır. Elektrikli ve elektronik eşya atıklarının diğer atıklardan ayrı olarak biriktirilmesi ve sürdürülebilir çevre bilincinin yayılması amacıyla okullarımızda 4 Kasım - 30 Aralık 2016 tarihleri arasında "E-Atık Geri Dönüşüm Kampanyası" düzenledik.

İnternet haberi, 13 Ocak 2017, (Düzenlenmiştir)

Aynı zamanda sayfa 111'de verilen örnekte de temizlik olmaya özen gösterme değerine yer verilmiştir. Temiz olmanın, temiz giyinmenin sağlıklı yaşam için vazgeçilmez bir unsur olduğu vurgulanarak temizlik değerinin öğrencilerin yaşamlarına kazandırılmasına çalışılmıştır.

Mete temizliğine ve sağlığına çok dikkat eder. Temiz giyinir, sağlıklı beslenir. Hastalandığında aile hekimine muayene olur.

V.BÖLÜM

A. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma ilkokul 4. sınıfların 2017-2018 eğitim öğretim yılında kullanılan İHYD ve SB ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması amaçlı yapılmıştır. Bu bağlamda her iki ders kitabı baştan sona kadar okunmuştur. İçeriklerindeki incelemeye alınan metinler türlerine göre ayrılmıştır. Ders programlarında yer alan değerler ders kitaplarında nasıl ve ne şekilde geçtiği uzman görüşleri doğrultusunda tespit edilmeye çalışılmıştır. Her iki ders kitabındaki incelemeye alınan metinlerde programda olmayan değerler de belirlenmiştir. Tüm bunlar ders kitaplarından yapılan doğrudan alıntılarla örneklendirilmiştir.

Araştırmanın bu bölümünde ilkokul 4.sınıf İHYD ile SB ders kitaplarının temel insani değerler açısından karşılaştırılması ile ulaşılan sonuçlara bağlı olarak araştırmacılara yönelik önerilere yer verilecektir.

a) Sonuçlar

1.Alt Probleme Ait Sonuçlar

- İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Temel İnsani Değerler Nelerdir?

Ders programında verilmesi öngörülen değerler, ders kitabındaki metinlerde nasıl ve ne şekilde yer aldığı 3 uzman görüşü doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda dostluk, aile birliğine önem verme, güven ve sabır değerlerine 2 kez; arkadaşlık değerine 3 kez, açık fikirlilik ve sorumluluk değerine 6 kez; paylaşma, duyarlılık ve özgürlük değerlerine 7 kez; eşitlik değerine 8 kez; adalet ve sevgi değerine 9 kez saygı değerine ise 17 kez yer verilmiştir.

İHYD der kitabındaki metinlerde öğretim programında belirlenen değerlerden en çok saygı değerine yer verilmiştir. Bunu sevgi, adalet ve eşitlik değerleri takip etmiştir. Programda belirtilen 14 değer de metinlerde farklı sıklıklarda yer almıştır. Metinlerde en az yer verilen değerlerden olan güven değeri için daha fazla içerik olması gerektiğine dikkat edilmiştir.

İHYD ders kitabında programda yer alan değerlerden en çok saygı değerine en az ise dostluk, aile birliğine önem verme, güven ve sabır değerlerine yer verildiği görülmüştür. Programda yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde en çok kurallara ve kanunlara uyma ve barış değerlerine, en az ise bilimsellik, estetik, çalışkanlık, fedakârlık, tahammül etme, misafirperverlik, davranışlarının sorumluluğunu alma ve merhamet değerlerine yer verilmiştir.

2.Alt Probleme Ait Sonuçlar

- İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabında Yer Alan Temel İnsani Değerlere Ders Kitabında Nasıl Yer Verilmiştir?

Ders kitabındaki tüm metinler okunmuş ve türlerine göre ayrılmıştır. İHYD ders programında kazandırılması hedeflenen değerler bu metinlerin içine bazen gizlenerek bazen de doğrudan söz edilerek verilmeye çalışılmıştır.

İHYD ders kitabındaki incelemeye alınan metinlerde vatanseverlik ve değer verme değerlerine neredeyse hiç yer verilmediği dikkat çekmiştir. Ayrıca İHYD ders kitabında öykü türüne çok az yer verildiği görülmüştür. İlkokul 4.sınıf öğrencilerinin gelişim özellikleri düşünüldüğünde kazandırılması hedeflenen değerler en iyi öykü türüyle sağlanabileceği düşünülmektedir. Değer kavramının öğrenciler için soyut olduğu gerçeği ile hareket edilerek metinlerde yer verilen değerlerin daha da somut bir özellik kazanması açısından öykü türünün uygun olduğu düşünülmektedir. Etkinliklerle desteklenen konu içeriklerinde daha fazla görsel kullanılması da yarar sağlayacaktır. Ayrıca gerçek hayattan kesitten sunan haber kupürlerine de daha fazla yer verilmesi öğrencilerin kazandıkları değerleri içselleştirip davranışlarına dökmesi açısından önemlidir.

3.Alt Probleme Ait Sonuçlar

- İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Temel İnsani Değerler Nelerdir?

Ders programında verilmesi öngörülen değerler, ders kitabındaki metinlerde nasıl ve ne şekilde yer aldığı 3 uzman görüşü doğrultusunda değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda adalet değerine 3 kez; aile birliğine önem verme değerine 5 kez, bağımsızlık, barış ve çalışkanlık değerine 10 kez; bilimsellik değerine 16 kez; dayanışma değerine 15 kez; duyarlılık değerine 29 kez; dürüstlük değerine 2 kez; estetik değerine 8 kez; eşitlik değerine 5

kez; özgürlük değerine 12 kez; saygı değerine 7 kez; sevgi değerine 21 kez; sorumluluk değerine 15 kez; tasarruf değerine 8 kez; vatanseverlik ve yardımseverlik değerine 6 kez yer verilmiştir.

Programda belirtilen 18 değer de metinlerde farklı sıklıklarda yer almıştır. Yukarıdaki tabloda verilen sayılar, söz konusu değerlerin metinlerde en dikkat çekici halde geçtiği yerlerin sayısını göstermektedir. SB ders kitabındaki metinlerde öğretim programında belirlenen değerlerden en çok duyarlılık değerine fark edilecek kadar çok yer verilmiştir. Bunu sevgi, bilimsellik ve sorumluluk değerleri takip etmiştir. Metinlerde en az yer verilen değerlerden olan barış ve dürüstlük değerleri için daha fazla içerik olması gerektiğine dikkat edilmiştir.

4.Alt Probleme Ait Sonuçlar

- İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Yer Alan Temel İnsani Değerlere Ders Kitabında Nasıl Yer Verilmiştir?

Ders kitabındaki tüm metinler okunmuş ve türlerine göre ayrılmıştır. Sosyal Bilgiler ders programında kazandırılması hedeflenen değerler bu metinlerin içine bazen gizlenerek bazen de doğrudan söz edilerek verilmeye çalışılmıştır.

Hoşgörü, davranışlarının sorumluluklarını alma ve fedakârlık değeri, programda belirtilmediği halde ders kitabındaki metinlerde en fazla geçen değerlerdir. Bunları dostluk, arkadaşlık, empati ve açık fikirlilik değeri takip etmiştir. Ayrıca metinlerde en az yer verilen değerlerden katılımcı olmak, farklı fikirlere değer verme ve ilham alma değerleri dikkat çekmektedir. Ders programında yer verilmediği halde ders kitabındaki metinlerde bahsedilen bu değerlerin 67 farklı yerde en belirgin şekliyle geçtiği üç farklı uzman tarafından tespit edilmiştir. Bununla ilgili olarak aşağıda ders kitabından doğrudan alıntılarla örneklere yer verilmiştir.

SB ders kitabındaki incelemeye alınan metinlerde ise dürüstlük ve aile birliğine önem verme değerlerine daha çok yer verilebileceği düşünülmektedir. Ayrıca SB ders kitabının içerik ve görsellerin nicelik olarak yeterli olduğu düşünülmektedir. Ancak başlık kullanımının az tutulması sayfaların karışık gibi algılanmasına neden olabileceği, bunun da öğrencilerde derse karşı olumsuz düşünceler geliştireceği düşünülmektedir. Ders kitabı sayfa tasarımlarının daha derli toplu, konudan kopmadan, içerik görsellerini konu anlatımının hemen yanına koyarak yapılması fayda sağlayacaktır.

5.Alt Probleme Ait Sonuçlar

- İlkokul 4. Sınıf İnsan Hakları Yurttaşlık ve Demokrasi Ders Kitabı İle Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerde Geçen Temel İnsani Değerlerin Karşılaştırılması Nasıldır?

Her iki ders programında ortak olarak yer alan değerler ise adalet, aile birliğine önem verme, duyarlılık, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi ve sorumluluktur.

Her iki ders kitabındaki metinlerde yer alan temel insani değerler karşılaştırıldığında İHYD ders kitabının değerler eğitimi açısından yetersiz olduğu düşünülmektedir. İlkokul 4.sınıf öğrencilerine programda da belirtilmeyen barış değerinin kazandırılması hedeflenen değerler arasında olması gerektiğine dikkat çekilmek istenmektedir. Ayrıca programda belirtilen aile birliğine önem verme değerine daha fazla yer verilmeli, örneklerle, etkinliklerle bu değer tam olarak kazandırılmalıdır.

SB ders kitabının ise temel insani değerlerin birçoğunu içerdiği tespit edilmiştir. Bunlardan en dikkat çekici olanları duyarlılık, sevgi, bilimsellik, dayanışma sayılabilir. Ancak içerikte bir sıkışıklık olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda öğrencilerin öğrenmede bir tür yoğunluk yaşayabileceği ve değerler konusuna karşı bir ön yargı geliştirebilecekleri konusunda endişeler doğmuştur. Ders kitabının sayfalarında dağınık olarak yerleştirilen ve değerler eğitiminde önemli yardımcı materyallerden olan görsellerin öğrenciler açısından hem dersin hem de konuların karışık olarak algılanabileceğine dikkat edilmiştir. Sosyal bilgiler ders programında da belirtilen aile birliğine önem verme değeri burada da yetersiz bulunmuştur. Barındırdığı diğer tüm değerler gibi aile birliğine önem verme değeri de daha fazla örneklendirilmeli ve somutlaştırılmalıdır. Aynı şekilde adalet değerine de az yer verildiğine dikkat edilmiştir. Araştırmacı tarafından öğrenilmesi gereken değerler arasında en üst sırada tutulan adalet değeri daha fazla etkinliklerle kazandırılmalıdır. Bu konu kapsamında yaratıcı drama, örnek olay veya altı şapkalı düşünme tekniklerinin kullanılması fayda sağlayacağı gibi; kitap içeriklerinde de bu değeri kapsayan görsellere ve uygulamalara daha fazla yer verilmelidir. SB öğretim programında belirtilmeyen değerlerden olan merhamet, paylaşma, temiz olmaya özen gösterme değerleri de programda yerini almalı ve ders kitabı içeriğinde daha fazla bulunmalıdır.

b) Öneriler

Tüm bu sonuçlara dayalı olarak;

- Ders kitaplarındaki görsellerin değer aktarımında ne derece rol oynadığı araştırılabilir, başka ders kitaplarıyla karşılaştırmalar yapılabilir.
- Farklı illerde kullanılan, farklı yayınevlerine ait olan ders kitapları incelenerek karşılaştırmalar yapılabilir. Ayrıca yine farklı illerdeki öğrencilerle yapılan araştırmada öğrencilerin programdaki değerleri ne derece kazandıkları tespit edilmeye çalışılabilir.
- Ders kitabı incelemeleri, öğrencilerin de görüşleri alınarak, programdaki hangi değer veya değerlerin daha kolay öğrenildiği anlaşılmasına çalışılabilir.
- Bu çalışmada kullanılan aynı yöntemi farklı illerde ve birden fazla farklı ders kitabı kullanılarak yapılabilir. Ayrıca değer eğitiminde öğrencilerin kültür birikiminin ve yaşanan çevrenin etkisinden söz edilebilir.
- Eğitim öğretim yılının başında öğretmen ve öğrencilerden değer eğitimi ve incelemeye alınan ders kitapları hakkındaki genel düşünceleri alınarak; yıl sonunda sınıf öğretmenlerinin metinlerde değerleri ele alınış biçimi, uygulamada yaşanan sıkıntılar ve öğrencilerin hangi değerleri kavrayıp hangi değerleri davranışa dönüştürmede zorlandıkları hakkında görüşleri alınıp karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Albayrak, F. (2015). İlkokul Sosyal Bilgiler Dersinde Kazandırılan Değerlerle İlgili Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Aktan, O. (2012). 100 Temel Eserlerde Yer Alan Değerlerle Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerlerin Uyumu. Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Armstrong, D. G, (1980). *Social studies in secondary education*, Newyork: Collie Macmillan Publishers.
- Aybay, R. (2003). Vatandaşlık ve Polis. *Polis Dergisi*. Sayı: 36: 48-49.
- Aydeniz, D. (2010). İlköğretim 4. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersinin İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimindeki İşlevselliği. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Aydın, M. (2011). Değerler, İşlevleri ve Ahlak. *Eğitime Bakış*, 7(19), 39-45.
- 1982 Anayasası
1924 Anayasası
1961 Anayasası
- Aydın, M. Z. ve Akyol G. (2012). Okulda Değerler Eğitimi Yöntemler Etkinlikler Kaynaklar. Nobel Yayınları, Ankara.
- Balık, Z. (2016). Hayat Bilgisi Öğretim Programındaki Değerler Bağlamında Hayat Bilgisi Ders Kitapları İle Yüz Temel Eser Listesindeki Ulusal Masalların Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Bağlı, M. T. ve Esen Y. (2003). İnsan Haklarına Duyarlı Ders Kitapları, Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Berki, O.F.(1970). Türk Vatandaşlığı Hukukunda Toprak Esasının Gelişmesi. Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt:27(1), 67-75.
- Beil, B. (2003). İyi Çocuk, Zor Çocuk. Doğru Davranışlar Çocuklara Nasıl Kazandırılır?. (Cuma Yorulmaz çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Bilgili, A. S. (2009). Geçmişten Günümüze Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgiler, A. S. Bilgili. (edt.). Sosyal Bilgilerin Temelleri, Pegem Yayınevi, Ankara 2009.
- Bilgili, A.S. (2012). Sosyal Bilgilerin Temelleri, (5.baskı). Ankara: Pegem Akademi.

- Bırzea, C.(2000). Project on “Education for democratic citizenship”- A lifelong learning perspective. Strasbourg:Council for Cultural Co-Operation.
- BM Antlaşması, 1945. <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> 30.03.2018 tarihinde erişildi.
- Büyükkaragöz, S. S. ve Kesici, Ş. (1998). Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). Bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- Civan, M. (2007). “Tek Parti Dönemi İlköğretim Vatandaşlık Bilgisi Ders Kitaplarında Vatandaş Modeli”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Çağırın, M.E.(2006). Uluslararası Alanda İnsan Hakları. Ankara: Platin Yayınları.
- Çakır, A.E., Nas, Ç., Hatipoğlu, E., İzci, R. ve Özer, Y.K.(2001). İlköğretimde İnsan Hakları Eğitimi Öğretmenler İçin El Kitabı. Kaya Basım, Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü. İstanbul.
- Çayır, K. (2014): Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi: Biz Kimiz, Ders Kitaplarında Kimlik, Yurttaşlık, Haklar. Çayır, K. (Editör) Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları III, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Çavdar, A.O. (1997). İnsan Haklarının Gelişimi. H.Yazıcı (Editör). Ankara- Türkiye Bilimler Akademisi: TÜBİTAK Matbaası.
- Çayır, K. (2003) “Ders Kitaplarında İnsan Hakları ve Demokrasi Bilinci”, Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları (1. Baskı) (Editör: B. Çotuksöken, A. Erzan, O. Silier), Tarih Vakfı Yayınları: İstanbul.
- Çeçen, A. (2000) İnsan Hakları, Gündoğan Yayınları: Ankara
- Çetin, N., & Balanuye, Ç. (2015). Değerler ve Eğitim İlişkisi Üzerine. Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi(24), 191-203.
- Çetin, K. “Türk Eğitim Tarihinde Sosyal Bilimler ve Sosyal Bilgilerin Tarihsel Süreci”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, S. 1-2, 2003, sa. 163-185.
- Çiftçi, A. (2008). Vatandaşlık Bilgisi, Demokrasi ve İnsan Hakları. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Çubukçu, Z.(2012). İlköğretim Öğrencilerinin Karakter Eğitimi Sürecinde Örtük Programın Etkisi. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri. Cilt 12, Sayı 2, 1513-1534.
- Demirhan-İşcan, C. (2007). İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğan, İ. (2004). Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğan, İ. (2005) Modern Toplumda Vatandaşlık Demokrasi ve İnsan Hakları- İnsan Haklarının Kültürel Temelleri (6. Baskı, Pegem Yayıncılık: Ankara

- Doğanay, A. (2002). Sosyal bilgiler öğretimi, Öztürk, C., Dilek, D. (Ed.). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi (1. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğanay, A. (2005). “Sosyal Bilgiler Öğretimi.” C. Öztürk ve D. Dursun (Ed.) Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi içinde. (17-52). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Doğanay, A. (2008). “Çağdaş Sosyal Bilgiler Anlayışı Işığında Yeni Sosyal Bilgiler Programının Değerlendirilmesi”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (2), 77-96.
- Dilmaç, B. (1999). İlköğretim Öğrencilerine İnsani Değerler Eğitimi Verilmesi ve Ahlaki Olgunluk Ölçeği ile Eğitimin Sınanması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Emini, M.E. (2004). Hak kavramı. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, ss.203-216.
- Elkatmış, M. (2007). İnsan Hakları Eğitimi, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.
- Erdoğan, E. (2015). Ortaöğretim Demokrasi ve İnsan Hakları Dersi Öğretim Programının Avrupa Birliği Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- ERTÜRK, E. (2006). “Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatanselik ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü: 1997 ve 2004 İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitapları Üzerine Bir İçerik Analizi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2007). İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku. Ankara:Orion Kitabevi
- Fichter, J. (1990). *Sosyoloji nedir?*.(çev. N. Çelebi), Konya: Toplum Yayınları.
- Gedik, F. (2012). Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerlerin Kazandırılmasında 100 Temel Eser İçerisinde Yer Alan Hikaye Kitaplarının Rolü. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Gemalmaz, S. (2003) “Ders Kitaplarının İnsan Hakları Ölçütleri Açısından Taranmasıyla Elde Edilen Verilerin Değerlendirilmesi”, B. Çotuksöken, A. Erzan, O. Silier (der.) (2003) Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Genç, S. Z. ve Güner, F. (2012). İlköğretim Öğretmenlerinin Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi’ne Yönelik Görüşleri (Çanakkale İli Örneği). Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt.20, Sayı.3.
- Giritli, İ. ve Güngör, H.A. (2002). Günümüzde İnsan Hakları. İstanbul: Der Yayınları.
- Gök, F. (2003). Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitapları. B.Çotuksöken, A.Erzan ve O.Silier (Editörler). Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama sonuçları. İstanbul: Tarih Vakfı. ss.158-171.
- Göldağ, B. (2015). Orta Öğretim Kurumlarında Okul Kültürü Yoluyla Değerler Eğitimi Malatya Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuk, Bursa Ekin Kitabevi Yayınları

- Gözütok, F. D., 1998. “Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Projesi”, IV. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri-1, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, (55-67)
- Gözütok, F. D. (2003). Hukuk İlişkili Yurttaşlık Eğitimi. Türkiye Barolar Birliğinin Düzenlediği Hukuk Öğretimi ve Hukukçunun Eğitimi Konulu Uluslararası toplantıda sunuldu, Ankara.
- Gülmez, M.(1996). İnsan Hakları Eğitim Hakkı. Ankara: TODAİE-268.
- Gülmez, M.(2001). İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi. Ankara: TODAİE Yayınları-303.
- Gülmüş, R. (2015). İlkokul 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Tarih Konularında Değer Öğretimine İlişkin Sınıf Öğretmeni Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.
- Gündüz, M. ve Gündüz, F. (2007). Yurttaşlık Bilinci, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gürhan, E. (2017). İlkokullarda Uygulanan Değerler Eğitimi Uygulamalarının Yönetici Ve Sınıf Öğretmenlerinin Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi Konya- Selçuklu Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Konya.
- Güven, M., Çam, B. ve Sever, D. (2013). Demokrasi Eğitimi ve Okul Meclisleri Projesi Uygulamalarının ve Kazanımlarının Değerlendirilmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt.12, Sayı.46.
- Hökelekli, H. (2013). Değerler psikolojisi ve eğitimi. (2. Basım). İstanbul: Timaş yayıncılık.
- İnan, S. (2014). Sosyal Bilgiler Eğitimi: Nedir, Ne Zaman ve Neden? İnan, S. (edt.), Sosyal Bilgiler Eğitime Giriş, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.
- İnsan Hakları Eğitimi 10 Yılı (2001).
- İnsan Hakları Evrensel Beyannameesi (<http://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannameesi.pdf>) 30.03.2018 Tarihinde erişildi.
- İnsan Hakları (2006) Temel Bilgiler- Koruma Mekanizmaları- İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları (1. Baskı), Matus Basımevi: Ankara.
- İpek, İ. (2011). “İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Vatandaşlık Eğitiminin Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarındaki Hedeflere Uygunluğu Yönünden Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kaboğlu, Özgürlükler Hukuku, op. cit., s.13.
- Kabapınar, Y.(2012). Kuramdan Uygulamaya Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, (3.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Kan, Ç.(2010). Sosyal Bilgiler Dersi Ve Değerler Eğitimi. Milli Eğitim Dergisi yıl:39 sayı:187. Say:138-145.

- Karapınar, Y. (2006). Yeni Öğrenme Anlayışının Işığında Sosyal Bilgiler Ders Kitapları. Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi, Yapılandırmacı Bir Yaklaşım. C. Öztürk. (Editör). Ankara: Pegem A Yayıncılık. ss.335-367.
- Kapani, M. (1981). Kamu Hürriyetleri, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Altıncı Baskı, s.3
- Kayaalp, F.(2015). İdeoloji-Vatandaşlık İlişkisi Bağlamında 1923- 1950 Türkiye'sinde Sosyal Bilgiler Kapsamındaki Ders Kitaplarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kaymakçı, S., Ata, B. (2012). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Bilgilerin Doğası İle Görüşleri, Sosyal Bilgileri Eğitimi Araştırmaları Dergisi, 3(1), 35-64.
- Kepekçi, Y.K.(2000). İnsan hakları eğitimi, Ankara:Anı Yayıncılık.
- Kerr, D. (2000). Citizenship education: An international comparison, In D. Lawton, j. Cairns and R.Gardner (Editors). Education for citizenship. London: Cromwell Press. pp. 200-227
- Keskin, Y. (2016). Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme. Turkish Studies Dergisi. Cilt 11. Sayı 3.
- Klein, J. T. (1990). Interdisciplinarity. Detroit: Wayne State University Press.
- Konak, S. (2017). Günlük Gazetelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerler Açısından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Köstüklü, N. (2001). Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi, (3. Baskı). Konya: Günay Ofset Matbaacılık.
- Kuşdil, E. ve Kağıtçıbaşı, Ç. (2000); Türk öğretmenlerinin değer yönelimleri ve Schwartz değer kuramı [Value Orientations of Turkish Teachers and Schwartz's Theory of Values]. Türk Psikoloji Dergisi, Cilt 15, Sayı 45, 59-76.
- Lickona, T. (1992). *Educating for character: How our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam.
- Milli Eğitim Temel Kanunu
- MEB İlköğretim Kurumları Yönetmeliği
- MEB 1973- 303 Sayılı KK
- MEB 1985-64 Sayılı KK
- MEB 1985-93 Sayılı KK
- MEB 1985-129 Sayılı KK
- MEB 1994-578 Sayılı KK
- MEB 1995-56 Sayılı KK

MEB 1995 289 Sayılı KK

MEB 1997-143 Sayılı KK

MEB 1998-82 Sayılı KK

MEB 2005 Müfredat Programı

MEB 2006 Müfredat Programı

MEB 2006 Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlilik Raporu

MEB 2010 Müfredat Programı

MEB 2010-75 Sayılı KK

MEB 2011 Müfredat Programı

MEB 2014 Mevzuatı

MEB 2017 Müfredat Programı

MEB Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitim Çalıştayı, 2009.

Merey, Z. (2012). Türkiye ve ABD'deki Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Çocukların Katılım Haklarına Yer Verilme Düzeyinin Karşılaştırılması. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Meydan, H. (2014) Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 93-108.

NCSS, 2005. Curriculum Standards for Social Studies: I. Introduction. Washington DC: NCSS.

Naylor, D. T., ve Diem, R. A. (1987). *Elementary and middle school social studies*. New York: Random House.

Öndil, H. (2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi Hakkında. 7 Aralık 2017 Evrensel E-Gazete köşe yazısı.

Özdemir, S.(2017). 2015-2017 Eğitim Öğretim Yılında 4.5.6. ve 7. Sınıflarda Okutulan Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Demokrasi ve İnsan Hakları Kavramlarına Yer Verilme Düzeyinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Özel, A. (2015). İlkokul 4.Sınıf Öğrencilerinin Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Metinlerdeki Değerler İle İlgili Alanlarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Ed: Öztürk, C. (2012). Sosyal Bilgiler Öğretimi, Demokratik Vatandaşlık Eğitimi, (3. Baskı). Ankara: Pegem.

Ed: Öztürk, C. (2015). Sosyal Bilgiler Öğretimi, Demokratik Vatandaşlık Eğitimi, (4. Baskı). Ankara: Pegem.

- Poyraz, H. (2007).Değerlerin kuruluşu ve yapısı. Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumunda sunulmuş bildiri, İstanbul.
- Ros, M., Schwartz, S. H. ve Surkıs, S. (1999). Basic individual values, work values, and the meaning of work, *Applied psychology: An international Review*. Database: Academic search premier.
- Safran, M. (2008). Sosyal bilgiler öğretimine bakı . B. Tay ve A. Öcal (Ed.), Özel Öğretim Yöntemleriyle Sosyal Bilgiler Öğretimi. Ankara: Pegam A.
- Sadık, F. ve Sarı, M. (2012). Çocuk ve Demokrasi: İlköğretim Öğrencilerinin Demokrasi Algılarının Metaforlar Aracılığıyla İncelenmesi. Uluslararası Cumhuriyet Eğitim Dergisi, Cilt.1, Sayı.1.
- Sağlam, E. (2004). İlköğretim 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Programında Belirlenen Değerlerin Kazanım Düzeyleri Ve Bu Süreçte Karşılaşılan Güçlüklerin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. On Sekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.
- Saka, S. (2004). Fen ve Teknoloji Dersi ile Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programındaki Ortak Değerlerin Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.
- Sosyal Bilgiler Ders Eğitim Öğretim Programı 2017.
- Sözer, E. (1998b). Sosyal Bilimler Kapsamında Sosyal Bilgilerin Yeri Ve Önemi. G. Can, (Ed.), Sosyal bilgiler öğretimi (1-13). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Spranger, E. (1928) *Types of men*. Halle: Max Neimeyer.
- Tanırlı, H. (2007). “Demokrasi ve insan hakları eğitimi ile ilgili konuların ilköğretim kurumlarında okutulmakta olan ders kitapları içerisindeki yerinin incelenmesi”, Yüksek Lisans Bitirme Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Tarhanlı, T. (2009) “Ders Kitaplarında İnsan Hakları Projesi: İnsan Hakları Hukuku Açısından Genel Bir Değerlendirme”, Tüzün, G. (ed.) Ders Kitaplarında İnsan Hakları Tarama Sonuçları II, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Taşdemir, M. (2009). İlköğretimde Değerler Eğitimi ve Bu Değerlerin Alevi – Bektaşî Değerleri ile İlişkililiği. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 51, 295-326
- Tay, B. (2017). 2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Taslak Öğretim Programının Karşılaştırması, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 8, Issue: 27, pp. (461-487).
- TDK 2017 Güncel Sözlük. 15.11.2017 Tarihinde erişildi.
- TDK 2018 Güncel Sözlük 30.03.2018 Tarihinde erişildi.

- Tezcan, M. (1983). Cumhuriyetin 60. Yılında Demokrasimiz, Eğitimimiz. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt.16, Sayı.2.
- Tezcan, D., Erdem, M.R., Sancaktar, O. ve Önok, R.M. (2009). İnsan Hakları El Kitabı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Topkaya, Y. (2011). Sosyal Bilgiler Programında Yer Alan Değerlerin Ders Kitaplarına Yansıma Düzeylerinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Torun, Y. (2007). İnsan Hakları. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı.16.
- Tozlu, N. ve Topsakal, C. (2004, Kasım). Avrupa Birliğine Uyum Çerçevesinde Değerler Eğitimi. Değerler ve Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumunda sunulmuş bildiri, İstanbul.
- Tunaya, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, op. cit., s.187.
- Tünkler, V. (2013). Vatandaşlık ve Demokrasi Eğitimi Programında Yer Alan Soyut Kavramların, Becerilerin ve Değerlerin Öğrencilere Kazandırılmasına İlişkin Metaforik Bir Yaklaşım. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ülger, M. (2012). İlköğretim Okullarında İnsan Hakları ve Vatandaşlık Eğitimi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uygun, O. (1996). Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları. Ankara: TODAİE-İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi.
- Uysal, V. (2004, Kasım). Yetişkinlerde dindarlık ve değerler; dini hayat, değer tercihleri ve kadına bakış eğilimleri. Değerler Eğitimi Uluslar Arası Sempozyumunda sunulmuş bildiri, İstanbul.
- Watson, M. (2012). The child development project: Building character by building community. *Action in Teacher Education*, 20(4), 59-69.
- Yeşil, R. (2002). Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi, Ankara: Nobel Yayınları.
- Yıldırım, M. (2017). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Derslerinde Edebi Ürün Kullanma Durumları Erzurum Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık
- Yiğittir, S. ve Keleş, H. (2011). Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Eğitimine İlişkin Öğretmen Görüşleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 189. 144-155.
- Yiğittir, S. ve Kaymakçı, S. (2012). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı Uygulama Kılavuzunda Yer Alan Etkinliklerin Değer Eğitimi Yaklaşımları Açısından

İncelenmesi. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, S. 49-73

Yiğittir, S. (2013). Temel İnsan Hak ve Özgürlükleri. Acun, İ (Ed.). (2013). İnternet Destekli Etkin İnsan Hakları Demokrasi ve Vatandaşlık Eğitimi. Ankara: Pegem Akademi.

1928/ 1312 Sayılı Vatandaşlık Kanunu

1964/ 403 Sayılı Vatandaşlık Kanunu

<https://www.haberler.com/demokratik-vatandaslik-ve-insan-haklari-egitimi-projesi-7192069-haberi/> 24.12.17 tarihinde erişildi

İHYD Dersi Eğitim Öğretim Programı 2017

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu

1964 Türk Vatandaşlık Kanunu

Ziebert, H.G. (2007). Çok Kültürlü Bir Toplumda Değerler Eğitimi modelleri. (ed. R.Kaymakcan, H. Hökelekli, Ş. Arslan, M. Zengin) Değerler ve Eğitimi. İstanbul: Dem Yay., s. 445-466.